

T.C
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İNSAN VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KLASİK ÜTOPYALARDA BİREY SORUNU

SONGÜL DAĞTAŞOĞLU
1188260153

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. NEBİ MEHDİYEV

EDİRNE, 2023

Tezin Adı: Klasik Ütopyalarda Birey Sorunu

Hazırlayan: Songül DAĞTAŞOĞLU

ÖZET

Bu çalışmada klasik ütopyalarda birey sorunu ele alınmaktadır. Bu amaçla önce ütopya kavramı açıklanmakta, hangi eserlerin klasik ütopya olarak değerlendirilmesi gerektiği tespit edilmekte ve buna bağlı olarak söz konusu eserlerin ortak özelliklerinin neler olduğu serimlenmektedir. Ardından “birey” kavramının çeşitli alanlardaki kullanımları üzerinde durulmakta ve Antikçağ’dan Rönesans’a kadar birey sorununun nasıl değerlendirildiği tartışılmaktadır. Bu arka plana dayanılarak *Devlet*, *Ütopya*, *Güneş Ülkesi* ve *Yeni Atlantis* isimli klasik ütopyalarda “birey”in nasıl değerlendirildiği, eserlerin yazıldıkları dönemler de göz önünde bulundurularak incelenmektedir. Son olarak, her bir eserde konunun nasıl ele alındığı günümüz bakış açısı da yer yer dikkate alınarak eleştirel bir tahlile tabi tutulmakta ve bir takım sonuçlar çıkarılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Birey, Ütopya, Antikçağ, Ortaçağ, Rönesans, Platon, Thomas More, Tomasso Campanella, Francis Bacon.

Name of Thesis: The Problem of Individual in Classical Utopias

Prepared by: Songül DAĞTAŞOĞLU

ABSTRACT

In this study, the problem of individual in classical utopias is discussed. For this purpose, first, the concept of utopia is explained, the works that should be considered as classical utopias are determined, and consequently, the common characteristics of these works are revealed. Then, the usage of the concept of “individual” in various fields is emphasized and how the problem of the individual was evaluated from Antiquity to the Renaissance is discussed. Based on this background, the evaluation of the “individual” in classic utopias such as *The Republic*, *Utopia*, *The Sun City*, and *New Atlantis* is examined through taking into account the periods in which the works were written. Finally, each work is critically analyzed, considering the contemporary perspectives about the issue, and then some conclusions are drawn about the problem of individual.

Keywords: Individual, Utopia, Antiquity, Medieval, Renaissance, Platon, Thomas More, Tomasso Campanella, Francis Bacon.

ÖNSÖZ

Eski inanışların Tanrılarının insansı özellikler taşıması tesadüf olamasa gerek; insan, içinde yaşadığı dünyayı bulduğu gibi kabul etmeyip, değiştirip dönüştüren, inşa eden, yaratıcı niteliklere sahip bir varlıktır. Akıllı bir varlık olarak doğaya yönelen ve diğer canlıları da denetimi altına alan insan, bu meziyetleri ile üstün olarak algılanıyor olsa da bir yandan da şahsına münhasır olan ve pek de özenilemeyecek bir özelliğe sahiptir: Ölüm bilinci. Bir gün yok olacağının farkında olan insan, yaşamını anlamlandırmak kaygısı taşımıştır. Şayet yok olunacaksa neden varoluşun ağır yükü taşınmalıdır? Bu sorunun cevabı pek çok farklı düşünce sisteminde aslında ortaktır: mutlu olmak için. Mutluluk bir hedef olarak insanın karşısına konulmaktadır, bazen öte dünyada olan bir cennet yaşantısına ertelenirken bazen de yeryüzünde mevcut bir cennette kavuşulabilecek bir idealdir. Gelecek günlerin geçmiş olanlarından çok daha iyi olacağına dair bir umuttur.

Ütopya benim varoluşsal kaygılarımın derinleştiği bir dönemde karşıma çıkan metinlerdi, yaşam karşısında umudumun azaldığı bir dönemde “acaba?” dememe sebep olmuşlardı. O dönemde elimin uzanabildiği her bir ütopya okumuştum, tüm bu okumalar sonunda ise zihnimde beliren soru şu olmuştu: “ideal devlet mi, ideal birey mi?” Bir ütopya bunlardan hangisinin anlatıydı, tarif edilen kurumlar, kurallar hangi açıdan idealdi? Bireysel mutluluklar toplumsal mutluluktan ayrı tutulabilir miydi? İnsan toplumun bir parçası, kültürün bir unsuru olmanın dışında da bir anlama sahip miydi? İnsan olmak, birey olmak ne demektir? Bunlara benzer daha pek çok sorunun bende uyandırdığı merakın ürünü olarak elinizde tutmakta olduğunuz bu çalışma ortaya çıktı. Soruların pek çoğunu tatmin edici bir biçimde cevaplayabilmiş olmasam da, düşünce sürecimin seyir defterini yazıya dökmüş oldum. Hem zaten felsefe Karl Jaspers’ın da dediği gibi yolda olmak değil midir?

Son derece ufak adımlarla çıktığım bu yolculuğumda, yolu aydınlatan ilk ışığın sorudan doğduğunu, merak duymadan, kendini konfor alanının dışına çıkartacak o ilk adımı atmadan, yolculuğun hazlarına da ulaşamayacağını anlamamı sağlayan kıymetli hocam Prof. Dr. Ayhan Bıçak’a, yazı yazma tembelliğimden beni kurtarmak için vicdanımın somutlaşmış hali olarak gölgesini başımdan eksik etmeyen biricik

annem Ayşe Demirci'ye, kafamı kurcalayan meseleleri uzun uzun anlatmalarına karşın büyük bir sabırla dinleyip benimle tartışan, maddi ve manevi desteğini benden esirgemeyen hayat arkadaşım Ahmet Emre Dağtaşoğlu'na, ikimizden çaldığım zamanlar konusunda bana anlayış gösteren kızım Defne Dağtaşoğlu'na ve elbette son olarak bu tezin ortaya çıkmasını mümkün kılan, benden değerli fikirlerini ve desteğini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Nebi Mehdiyev'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: ÜTOPYA’NIN MAHİYETİ VE KLASİK ÜTOPYALAR	4
1.1. Ütopya Nedir?	4
1.2. Kavram Olarak Ütopya	7
1.3. Klasik Ütopyalar	12
1.4. Klasik Ütopyaların Özellikleri	23
2. BÖLÜM: ANTİKÇAĞDAN RÖNESANS’A BİREY KAVRAMI	31
2.1. Birey Kavramı ve Çeşitli Alanlardaki Kullanımları.....	31
2.2. Antik Yunan’da Birey Anlayışı.....	40
2.3. Ortaçağ Avrupa’sında Birey Anlayışı	46
2.4. Rönesans’da Birey Anlayışı	52
3. BÖLÜM: KLASİK ÜTOPYALARDA BİREY	61
3.1. Platon’un <i>Devlet</i> ’inde Birey.....	61
3.2. Thomas More’un <i>Ütopya</i> ’sında Birey.....	71
3.3. Tomasso Campanella’nın <i>Güneş Ülkesi</i> ’nde Birey.....	81
3.4. Francis Bacon’un <i>Yeni Atlantis</i> ’inde Birey	89
SONUÇ	94
KAYNAKÇA	

GİRİŞ

İnsan, yaşamına devam edebilmek için pek çok gereksinime sahip olmakla birlikte bunların pek azını kendi başına karşılayabilmektedir. Temel ihtiyaçlarını giderebilmek için dahi başkalarına muhtaç olan insan, bu yüzden diğerleri ile iş bölümü ve dayanışma içine girerek kültürü oluşturmuştur. İnsanların başkalarının varlığına ihtiyaç duyuyor olmaları, başkaları ile ilişkilerinde sorun yaşamamaları anlamına gelmediğinden, ilişkileri düzenleyecek bir üst kurum olan devleti oluşturarak yetkiyi ona devretmişlerdir. Bu noktada da bazı sorular ortaya çıkmıştır, bunların en önemlileri arasında “devlet nasıl ortaya çıkmıştır?”, “devletin görevleri nelerdir?” ve “devletin yetki sınırları ne olmalıdır?” sorularının yer aldığı söylenebilir. Modern dönem tüm bu soruların sorularak, mevcut devlet anlayışının sorgulandığı ve yeni bir devlet anlayışının ortaya çıktığı bir dönemdir.

Bu soruların çoğu ilk defa Antik dönemde sorulmuş ve çeşitli düşünürler tarafından cevap denemelerinde bulunulmuştur. Platon “devlet nasıl ortaya çıkmıştır?” sorusuna cevap vermiş ve daha da ileriye giderek “devlet nasıl olmalıdır?” sorusunu da ekleyerek bu konuda cevap üretmiştir. İlk kez Platon mitolojideki altın çağ anlayışının bu yaşam içerisinde ulaşılabilir bir hedef olabileceği umudunu dile getirmiştir. Doğuştan getirdiğimiz melekemiz olan akıl ile içinde yaşamakta olduğumuz bu fenomenler dünyasında ideal olan bir düzenin kurulabileceğini savunmuştur. Platon akla büyük bir önem vermesine, insan yaşamının kurucu unsuru olarak akli görmesine karşın Ortaçağ ile birlikte bu anlayış değişmiş ve aklın yerini inanç almıştır. Bu dönemde devlet anlayışının da bu değişimden etkilendiğini görebilmekteyiz. Ortaçağda devlet kutsal olana dayalı bir kurum olarak varlık göstermekte ve kaynağını doğrudan Tanrı’dan almaktadır. Platon’da karşımıza çıkan ideal bir devlet anlayışı fikri Hristiyanlık inancının insana karşı olumsuz tutumundan etkilenerken devletin hiçbir zaman ideal olamayacağı sonucunu doğurmuştur. Bu dönem düşünürleri ancak yeryüzünden ve insanın nefsanî isteklerinden uzak bir Tanrısal devletin ideal olabileceğini savunmuşlardır.

Modernite ile beraber dogmalardan uzaklaşılarak akılsal açıklamalara yaklaşılmaya çalışıldığı, Rönesans ile de Antik düşünürlerin yeniden okunduğu

dönemde Platon ile karşılaşmış ve onun sorusu bir kez daha gün yüzüne çıkartılmıştır: “Herkesin içerisinde mutlu olabileceği bir devlet nasıl olmalıdır?” Rönesans’ın ütopyayı klasik bir anlatı durumuna getiren yazarları, Platon’u yeniden yorumlayarak, kendi dünya görüşleri ve dönemin koşullarıyla harmanlamış ve yeni anlatılar ortaya koymak suretiyle felsefi ve edebi bir türün oluşmasına katkı sunmuşlardır. Bu dönemde anlatılan ülkeler ne bu dünyada ne de öte dünyada yer almaktadırlar; artık bir üçüncü dünya daha vardır, o da yeni dünyadır. Henüz keşfedilmiş olan ve daha keşfedileceği umudunu saklı tutan bu topraklar, bütün hayal ve ideallerin ekilebileceği *terra incognitalardır*.

Bu noktada önemli olan bir başka konu ise tüm hayallerin ütopya olarak ele alınamamasıdır. Bir kurgunun ütopya olarak değerlendirilebilmesini sağlayan belli başlı özellikler bulunmaktadır. Klasik ütopyalar incelendiğinde bu özelliklerin neler olduğu rahatlıkla görülebilmektedir. İlk tüm ütopyalar mevcut düzenden hoşnut olunmayarak yeni bir düzen önerisi olarak kaleme alınmaktadırlar, yani herhangi bir hayal değil, ideal bir devlet hayali sunmaktadırlar. Tarif edilen ülkenin temel kurumlarının neler olduğu, bu kurumların hangi ilkelere göre ve nasıl işlediği anlatılmaktadır. Ayrıca daha iyiye yönelik insanlara umut sunmaktadırlar. Sahip oldukları pek çok özellik bakımından ortaya çıktıkları dönemden beri insanların ilgisini çekmiş ve araştırmalara konu olmuş ütopyalar bu çalışmada modern dönemin temel kavramlarından biri olan *birey* kavramı açısından değerlendirilecektir.

Öncelikle ütopya kavramı üzerinde durulacak ardından da çok kullanılıyor olmasına karşın üzerinde fazla düşünülmemeyen birey kavramının anlamı açıklanmaya çalışılacak, bu anlamın daha açık belirlenebilmesi için klasik ütopyaların ortaya çıktığı dönem olan Rönesans’a kadar geçirdiği değişimlerden ve farklı anlam yüklerinden bahsedilecektir. Her bir tarihsel dönemin insana bakışı, insan anlayışı ile birey anlayışı arasındaki paralellik gösterilemeye çalışılacaktır. Bu dönemlerin bazılarında açık bir şekilde *birey* kavramı kullanılmıyor olsa da insana bakışları dikkate alınarak, bu konudaki görüşlerine ulaşılmaya çalışılacaktır.

Antik dönem, Ortaçağ ve Rönesan’ın bireye bakışları ortaya konulduktan sonra klasik ütopyalar teker teker ele alınarak bireye bakış tarzları ortaya konulmaya

çalışılacaktır. Dönemin hakim evren tasavvurunun tüm kavramları nasıl dönüştürüp çağın koşullarına göre yeniden şekillendirdiği *birey* kavramı üzerinden irdelenecektir. Ayrıca klasik ütopyalar olarak kabul edilen “Devlet”, “Utopia”, “Güneş Ülkesi” ve “Yeni Atlantis” üzerinde tek tek durularak, bireyin ele alınışı bakımından değerlendirileceklerdir. Bu değerlendirmeler yapılırken eserlerin birbiri ile bağlantıları kurulmaya çalışılmayacak, fakat her bir eserin incelenmesinde ortak sorular üzerinden gidilecektir. Bu sorular arasında özellikle de kadınlar ve kölelerin durumu yer almaktadır, burada ulaştığımız cevaplar üzerinden mevcut anlatılan günümüz değerleri açısından ideallik arz edip etmemesi meselesi tartışılacaktır.

1. BÖLÜM: ÜTOPYA’NIN MAHİYETİ VE KLASİK ÜTOPYALAR

1.1. Ütopya Nedir?

İnsan akıl sahibi bir varlık olarak düşünmek, anlamak ve kavramak ihtiyacı içerisinde varolanlara yönelmiştir. Varolanları anlamlandırmak, tanımak, varlık koşullarını belirlemek ve bu koşullar içerisinde kendi varlığını konumlandırmak ister, çünkü kendisi de o varlık alanının bir parçasıdır ve varlığının devamlılığı o varlık alanının mevcudiyetine bağlıdır. Ayrıca insanın yeniden var etme, olanı dönüştürme kabiliyeti de vardır, bu özelliğini kullanarak içinde dünyaya geldiği koşulları tanıır, kavrar ve dönüştürür; dönüştürdüğünü, oluşturduğunu bozar ve yeniden yapar. Fakat insan akıllı sınırsız değildir ve kullanım koşullarına sahiptir, her ürünü istenilen sonuçları doğurmayabilir. Hesaplama hataları, tahmin edilemeyen yeni durumlar, hesaba katılmayan değişkenler planlanan sonucun ortaya çıkmamasına sebep olabilir. Ya da her ne kadar akılsal bir varlık olsa da insan aklını yeterince kullanmadan hesapsızca hareket ederek gidişatı değiştirebilir; plan yapabilme beceresine sahip olsa da bu beceriyi her defasında kullanamayabilir.

Yaşamın olağan akışı içinden çıkan ve teorik düşünmeye zaman ayırmaya başlayan insan, kendisinden başlayarak varlık hakkında tefekkür etmiş ve mevcut olanı düşünmek kadar henüz namevcut olsa da gerçekleşmesi durumunda yaşamı derinden etkileyebilecek koşulları da araştırmayı ihmal etmemiştir. Özellikle memnuniyetsizlik durumunda “peki daha iyisi mümkün olabilir mi?” ya da “daha iyisi nasıl mümkün olabilir?” sorularını sormuş ve bu sorulara cevap aramıştır. Gelenekte pek çok insan ilk soruya daha iyisinin geçmişte mümkün olduğu, bundan çok daha iyi durumda var olan ilk atalardan bozularak soyun bugün ki durumuna geldiği şeklinde cevap vermiştir. Bu inanişaya *altın çağ* denilmiştir. Altın çağ inancı en ilkel toplumların mitlerinden en yaygın dinlerin kutsal metinlerine kadar pek çok yerde karşımıza çıkmaktadır ve hepsinin özünde insanın mutlu ve huzurlu bir yaşam içerisinde varlığına devam edebilmesi yer alır.

İnsan diğer tüm varlıklardan farklı olarak hayatta kalabilmesi için gerekli özelliklerle donatılmamıştır. O kendi yaşamını kendisi kurmak zorundadır, onun doğa tarafından bahşedilmiş güçlü pençeleri yoktur. “Doğa insana ne öküzün boynuzlarını, ne aslanın pençelerini ne de köpeğin dişlerini vermiştir...”¹ Yaşamda tutunabilmesi için elindeki tek silahı akıldır. “Doğa insana akıl ve akla dayanan irade özgürlüğü vermiştir.”² Temel ihtiyaçlarını giderebilmek için dahi başka insanlara ihtiyaç duyduğunun farkına varan insan sosyal bir varlık olduğunu keşfederek, iş bölümü ve dayanışma içerisinde kültürü ortaya koymuştur. Tüm insanlar ister küçük ister büyük, bir toplumun üyesi olarak varolabildiler, toplumun desteği ile en insani ihtiyaçlarına karşılık bulabildiler, fakat zaman zaman da içinde yaşadıkları toplum onların varlığı önünde bir engel, en büyük tehlikelerden biri olarak belirdi. Bu tehlikeleri ortadan kaldırmanın yolunun hem bireyleri hem de toplumu belirli kurallara tabi kılmak olduğunu görerek, birey-birey, birey-toplum ilişkilerini düzenleyen kurumlar tahsis ettiler. Bu kurumların en tepesindeki oluşuma da devlet denildi ve her türlü kural, yasa, yaptırım devletin sorumluluğuna verildi. Amaç daha düzenli, daha mutlu yaşayabilmek; en temelinde de yaşamsal tehlikeleri bertaraf ederek “yaşayabilmek”ti. Ne var ki devlet her zaman bu arzuyu gerçekleştiremedi, yurttaşlarının ihtiyaçlarını karşılamak ya da hayatlarını korumak yönünde başarılı olamadığı gibi, kendisine bireyler arasındaki ilişkileri düzenlemek, adaleti ve eşitliği sağlamak üzere verilen güç ve yetkileri kötüye kullanarak varlık amacından saptığı da oldu. Devlet toplumsal ihtiyaçları karşılamaktan uzaklaşarak toplumu, devlet adına iktidarı kullananların kölesi durumuna getirebiliyordu. Daha güvenli bir yaşam için devletin otoritesi altında birleşenlerin yaşamlarının kötü devlet politikaları yüzünden tehlikeye girdiği durumlarla sık sık karşılaşılıyordu. Devletin varlığının sürdürülmesi için ne kadar ödün verilmesi gerektiği, bireysel haklardan vaz geçilerek topluma ve onu temsil ettiğini iddia eden kurum olan devlete ne ölçüde itaat edilmesi gerektiği siyaset felsefesinin başat meselelerinden biri haline gelerek “devlet mi birey için vardır, yoksa birey mi devlet için vardır?” sorusu sorulmaya başlandı.

¹ Immanuel Kant, “Dünya Yurttaşlığı Amacına Yönelik Genel Bir Tarih Düşüncesi”, Çev. Uluğ Nutku, *Yazko Felsefe Yazıları*, 4. Kitap, Yazko Yazıları, İstanbul, 1982, s. 119.

² Immanuel Kant, *a.g.e.*, s. 119.

Elbette ki devlet mutlak ve değişmez bir kavram değildi, pek çok devlet biçimi ortaya çıktı. Birbirinden farklı pek çok devlet varolduğuna göre henüz halihazırda varolmayan fakat ortaya çıkabilecek ve mevcut tüm devlet biçimlerinden daha iyi bir yaşam sunabilecek bir devlet de pekala mevcut olabilir düşünceci insanları kurgusal yeni bir düzen arayışına sevk etti. Biz bugün bu kurgusal yeni düzen arayışlarına *ütopya* diyoruz.

Kimi düşünürler toplumda eskimiş, artık zararlı olan veya daha ortaya konulurken olumsuzluğu belli düzenlemelere karşı çıkıp, hızlı değişimi savunurlarken, kimileri de, sanırım toplumun çabuk değişmeyeceğini veya en azından kendilerinin toplumun kolayca değişmesini sağlayamayacaklarını bildiklerinden, belki de içinde yaşadıkları koşulların ağırlığından, bir kurgusal ortamda yeni bir toplumsal yapılanma ve düzen ya da yaşama tasarlarlar. Bu bir kurgu'dur, fakat bir devlet anlayışdır ve Ütopia buradan çıkar.³

Ütopyalarda hem mevcut olana karşı duyulan rahatsızlığı, içinde yaşanan toplumun hoş gitmeyen, aksayan yönlerini hem de tüm bu nahoş durumlara karşı yeni bir düzen önerisi, ihtiyaç duyulanı karşılayacak, eksikleri tamamlayacak ideal bir düzen önerisi görürüz. Ütopyalar, tasarlandıkları dönemlerdeki sıkıntıların çözümlerine yönelik, karşılaşılan yaşama sorunlarının çözümlerine dönük bir tür 'eskiz' olarak değerlendirilebilir.⁴

³ Atilla Erdemli, "Thomas Morus'un Ütopya'sı", *Bilim ve Ütopya Dergisi*, Sayı: 92, Şubat 2002, s. 34.

⁴ Akın Sevinç, *Ütopya: Hayali Ahali Projesi*, Okyanus Yay., İstanbul 2004, s. 13.

1.2. Kavram Olarak Ütopya

Bir kavram olarak *ütopyanın* ilk kez literatüre girmesi 1516 yılında Sir Thomas More'un yazdığı aynı adlı eserle gerçekleşmiştir. Kelime oyunlarına düşkünlüğü ile bilinen More, yazdığı kitapta anlatmakta olduğu ülke için daha önce kimsenin kullanmadığı yeni bir kelime türetmiştir.

Utopia'nın isim babası Thomas More'un yaklaşımıyla kelimenin etimolojik açılımını yaptığımızda, kelimenin kökeninde, Eski Yunanca'da 'ou-' (yok) ve 'eu-' (iyi) ön takılarından alınıp, 'yer' anlamına gelen 'topos' ile birleştirilmiş olduğunu görüyoruz. Outopia "yok yer" ve Eutopia "iyi yer"den hareketle, Utopia'nın 'iyi ve yok yer' olduğunu da söyleyebiliriz.⁵

Thomas More kitabını iki bölüm olarak kurgulamıştır, ilk bölümünde yaşadığı ülkenin eleştirisini yaparken ikinci bölümünde Raphael Hythloday adlı denizcinin ağzından tüm insanların eşitlik ve mutluluk içinde yaşadıkları hayali toplum tasarısını aktarır. Kitabın sonunda tüm bu anlatılanlara inanmanın ne denli güç olduğunu belirterek noktayı koyar. "Gerçi bu dünya işlerini iyi bilen bu bilgin kişinin bütün dediklerini kabul edemem ama şunu da saklayamayacağım ki, Utopia devletinin birçok özelliklerini şehirlerimizde görmeyi isterdim. Bir umuttan çok bir dilektir bu."⁶ Belki de bu son cümleden etkilenerek Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde ütopyanın karşılığı "gerçekleştirilmesi imkansız tasarı veya düşünce"dir.⁷ Her ne kadar Türk Dil Kurumu, ütopyanın gerçekleştirilebilme olasılığını "imkansız" görüyor olsa da, durum siyaset felsefesi açısından hayli farklıdır. Paradigma felsefe sözlüğü ütopyayı "İdeal bir toplum düşüncesi" olarak tanımlamakla yetinir ve gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceği konusuna dokunmaz. Zira kelimenin sahibinin bu konuda şüpheleri olsa bile kelimeyi kullanmamakla birlikte *Devlet* adlı diyalogu ile kavramın bilinen ilk örneğini veren Platon'un görüşlerinin bundan çok farklı olduğunu "biz devletimizi bütün topluma birden mutluluk sağlasın diye kuruyoruz."⁸ sözüne dayanarak da söyleyebiliriz. Platon herkesin mutluluk içinde yaşayabileceği bir

⁵ Akın Sevinç, *a.g.e.*, s. 19.

⁶ Thomas More, *Utopia*, Çev. Mina Urgan, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2000, s. 159.

⁷ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2005, s. 2067.

⁸ Platon, *Devlet*, 420b, Çev. Sabahattin Eyuboğlu, M. Ali Cimcoz, Türkiye, İş Bankası Yay., İstanbul, 2000, s. 99.

devletin varolabileceğine inanmaktadır, böyle bir devletin sahip olması gereken özellikleri de uzun uzadıya anlatır. Onun bu anlatısı kendisinden sonra yaşayacak pek çok düşünürü etkileyecek ve Rönesans sonrası Thomas More'un gayreti ile ideal devlet tasarımları yeniden gündeme gelecektir. Pek çok düşünür kendi ideal düzenini anlatacak ve daha iyi bir yaşamın mevcut olabileceğine ilişkin olarak umutları canlı tutmaya devam edecektir. Tüm bu anlatılar edebiyat alanında da yer bulacak, hem siyaset felsefesinin hem de edebiyatın kesişim noktalarından birini oluşturacaktır. Tüm anlatıların ortak noktası arzu edilen mükemmel düzenler olmalarıdır. Böyle bir düzen insanın yaşamına mutluluk taşıyacak, varoluşunu anlamlı kılacak, adeta yeryüzü cennetini yaratacaktır. Ütopya, insanoğlunun cenneti arayışında karşısına çıkar ve bir "terra incognita"⁹ (bilinmeyen topraklar) olarak karşısına dikilir; bilinmez, ulaşılmaz ama hayal edilir, arzulanır.

Bu arzu neredeyse insanlık tarihi kadar eskidir, en eski kültürlerin, en ilkel toplumların bize ulaşan mitlerinde bile ideal olana ilişkin bir özlem görmekteyiz. Mitler hakkında derin araştırmalar yapmış olan Mircea Eliade bize şunları söyler:

Arkaik toplumlarda yaşandığı biçimiyle mit konusunda genel olarak şunlar söylenebilir: 1.Mit, Doğaüstü Varlıkların eylemlerinin Öyküsünü oluşturur; 2. bu Öykü, kesinlikle **gerçek** (çünkü gerçeklerle ilgilidir) ve **kutsal** (çünkü Doğaüstü Varlıklar tarafından yaratılmıştır) olarak kabul edilir; 3. Mit her zaman için bir "yaratılış"la ilgilidir, bir şeyin yaşama nasıl geçtiğini, ya da bir davranışın, bir kurumun, bir çalışma biçiminin nasıl yaratılmış olduğunu anlatır; işte bu nedenle de, mitler insana özgü her anlamlı eylemin örnek tiplerini oluştururlar; 4. İnsan miti bilmekle nesnelere "köken"ini de bilir, bu nedenle de, nesnelere egemen olmayı ve onları istediği gibi yönlendirip kullanmayı başarabilir; burada "dıştan", "soyut" bir bilgi değil de (mitin ya tören havası içinde anlatılması ya da kanıtını oluşturduğu ritüelin gerçekleştirilmesiyle) rit biçiminde "yaşayan" bir bilgi söz konusudur; 5. şu ya da bu biçimde, insan, miti yeniden anımsatan ve yeniden gerçekleştirme aşamasına getirilen olayların kutsal, coşku verici gücünün etkisine girmek anlamında "yaşar".¹⁰

Burada aktarıldığı üzere mitler insanlara her türlü eylemin ilk örneğini sunarlar ve bu eylemlere ne kadar benzer hareket edilirse o ölçüde mükemmel yaklaşım olur. Arzu edilen durum insan aklı ile oluşturulan, ideal ve yeni bir

⁹ Mehmet Ali Kılıçbay, "Tarihin Sonu Senaryosu Olarak Ütopya", *Ütopya*, Haz. Ali Bülent Kutvan, İndex Yayınları, İstanbul 2004, s. 12.

¹⁰ Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, Çev. Sema Rifat, Simavi Yayınları, İstanbul 1993, s. 23.

düzende değildir, geçmişte varolmuş ve doğüstü güçler tarafından oluşturulmuş ilk örneklerdedir. Mutluluğu arayan insan bu anlayış içerisinde yüzünü geçmişe dönmeli, bu ilksel ve mutluluk verici düzeni yeniden var etmenin, onunla bütünleşmenin yolunu bulmalıdır. Bu yolu bulamıyor olsa bile, başlangıçtaki bu kutsal durumdan neden ve hangi koşullar sebebi ile uzaklaşmış olduğunu, neyi kaybettiğini bilerek belki de hatasından dönmeli, yitirdiğine ulaşmanın yollarını aramalıdır. Geçmişte kalan, insanların dertsiz, tasasız yaşadıkları hiçbir şeyden korkmalarının gerekmediği bu döneme Yunanlılar “altın çağ” adını vermişlerdir. Varoluşun bu ilk dönemine semavi dinlerde ise “cennet” denilmiştir. Burada insanlar Tanrı(lar) ile uyum içerisinde mutlu, huzurlu yaşıyorlardı, Tanrılar tarafından gözetiliyorlarken kendi yaptıkları işler yüzünden cennetten kovularak daha güç yaşam koşullarına, ihtiyaçlarını kendileri karşılayacakları, varolmak için çaba göstermeleri gereken yeni bir çağa geçmek zorunda kaldılar.

Hesiodos Yunanlıların yaşam biçimleri hakkında bizi bilgilendirdiği *İşler ve Günler* adlı eserinde kaybetmiş olduğumuz altın çağı şöyle anlatır:

Olympos'ta oturan ölümsüzler yarattı
 Ölümlü insanların ilk soyunu, altından.
 O zamanlar Kronos'un gökleri tuttuğu zamanlardı,
 Tanrılar gibi yaşıyordu insanlar
 Kaygısız, rahat, acısız, dertsiz.
 Belalı ihtiyarlık çökmüyordu üstlerine
 Kolları bacakları her zaman dipdiri
 Sevinip coşuyorlardı gamsız şölenlerde,
 Tatlı uykulara dalar gibi ölüyorlardı,
 Dünyanın varı yoğu onlarındı,
 Toprak kendiliğinden bereket saçıyor.
 Sayısız nimetler ortasında rahat, memnun
 Yaşayıp gidiyorlardı insan oğulları tarlalarında.¹¹

Altın çağda yaşayan altın soyu çok uzun devam etmiyordu ve tanrılar gümüş soyunu yaratıyorlardı, fakat bu soy da ölçsüz hareketleri, saygısız davranışları nedeni ile helak edilmekten kurtulamıyordu. Güçlü kuvvetli, saldırgan bir soy olan tunç soyunun ardından son soy olan demir soyu yaratılmıştı. Hesiodos demir çağında yaşıyor olmaktan doğan üzüntüsünü ve bu son dönemin özelliklerini şöyle anlatır:

¹¹ Hesiodos, *Hesiodos Eseri ve Kaynakları*, Çev. Sabahtin Eyupoğlu –Azra Erhat, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1977, s. 146.

Keşke o soydakilerden biri olmasaydım ben,
 Keşke daha önce ölsem, ya da daha doğmasaydım!
 Çünkü bu beşinci soy demir soyudur.
 Onlar gündüzleri didinir ezilirler,
 Geceleri kıvrır dururlar,
 Tanrıların yolladığı türlü dertlerle.
 Belalarla karışık birkaç sevinçtir bulabildikleri.¹²

Altın çağından insanın demir çağına gerileyişi, artık geçim sıkıntısı, ihtiyarlık, hastalık, ölüm gibi pek çok dertle uğraşmak zorunluluğunu da getirmiştir. Üstelik tüm bu uğraşlar neticesinde asla altın çağdaki kadar mutlu olamayacaktır. Benzer şekilde semavi dinlerin cennet tasavvurunda da Tanrı tarafından varedilen ve sayısız nimetler içerisinde yaşayan insanın kendisine yasaklanana uzanarak Tanrının gazabını üzerine çekmesi ve içinde bulunduğu mükemmel düzenden kovulması anlatılmaktadır.

“Ve dedik ki: “Ya Adem! Sen ve zevcen, cenneti mesken edin(in), ikiniz de ondan; dilediğiniz yer(in)de(n) bol bol yeyin, fakat şu ağaca yaklaşmayın ki haddi aşan zalimlerden olmayasınız. Bunun üzerine şeytan onları oradan kaydırđı, ikisini de (içinde) buldukları naz u naimden çıkardı. Biz de “Haydi” dedik “bazınız bazınıza düşman olarak inin! Ve size yerde bir zamana kadar bir karar ve bir nasip alma var.” (Bakara 35. ve 36. ayet)¹³

Adem yaptığı hatanın sonucu olarak dünya yaşamı ile cezalandırıldı, bu yaşam içinde pek çok kötülüğü barındıran zorlu bir süreç olsa da Tanrı merhametini insandan esirgemeyerek emirlerini yerine getirmesi koşulu ile ona yeniden cennetin kapılarını açtı. Bir vakitler içinde yaşadığı cennet şimdi bir arzu nesnesi, bir umut olarak önünde duruyordu, onun kapısından girebilmesi için yapması gereken tek şey ise dünyaya ilişkin arzularını ve davranışlarını düzenlemek, kendisinden beklenildiği gibi, Tanrının emrettiği gibi bir yaşam sürmektir. Dünyaya düşmüş insan asla bu dünya içinde gerçek anlamda rahatı ve huzuru bulamayacaktı, mutluluk öteki dünyaya ertelenmiştir. “Ey ölüm! Cennette korku yoktur, çünkü orada ne sen varsın ne de

¹² Hesiodos, *a.g.e.*, s. 148.

¹³ Kur'an 2:35, 36

yaşlılık düşüncesi herhangi bir kimseyi korkutabilir. İnsan orada açlıktan, susuzluktan ve bütün ızdıraablardan kurtulmuş olarak, mutlu yaşar.”¹⁴

Ütopya ise cenneti bize bu dünya üzerinde sunmakta ve mükemmel bir düzen içinde refah hayatlar yaşama arzumuzu öteki yaşamlara ertelememektedir. “İnsanda herşey bastırılabilir; tapınakların yıkılmasından, hatta dinin yeryüzünden silinip gitmesinden sonra bile ayakta kalacak mutluluk ihtiyacı dışında.”¹⁵ İnsan umut eden bir varlıktır, yalnızca akıl sahibi olmak değildir insanın özelliği; umut etmek insanı eylemde bulunmaya sevk eder. Bulunduğu durumdan daha iyi bir durumun olabileceğine ve çabalarsa oraya ulaşabileceğine dair inançtır umut, her şeyin değişebileceğine ve şu an içinde bulunulan koşullardan daha iyisine sahip olunabileceğine dair olan inançtır. İşte bu inanç karşımıza tarihin çeşitli dönemlerinde toplumsal düzendeki iyileşme vaadi olan ütopyalar olarak çıkmıştır. Tüm bu dönemler boyunca farklı türlerde pek çok eser verilmiş olmakla beraber, bu çalışmanın konusu yalnızca klasik ütopyalar ile sınırlı olacaktır.

¹⁴ *Upanişatlar ‘Tanrının Soluğu’*, Derleyen Mehmet Ali Işım, Dergah Yay., İstanbul 1997, s. 21.

¹⁵ Emil Michel Cioran, *Tarih ve Ütopya*, Çev. Haldun Bayrı, Metis Yay., İstanbul 1999, s. 29.

1.3. Klasik Ütopyalar

İdeal yaşam tasarıları neredeyse ilk mitlere kadar geriye gitmekle birlikte bütün bu tasarıların ütopya olarak kabul edilip edilemeyeceği tartışmaya açıktır. Türk Dil Kurumu'nun sözlükteki ütopya tanımına bakacak olursak her imkansız hayali ütopya olarak isimlendirmemiz gerekir. Fakat biz burada kelimeyi günlük kullanımdaki anlamıyla değil, kavramsal anlamıyla ele aldığımızı göre tüm düşlere ütopya dememiz de mümkün değildir. Peki bir hayalin ütopya olmasını sağlayan, herhangi bir fanteziye ütopya dedirten temel unsurlar nelerdir? Bu sorunun cevabı aslında oldukça açık görünmekle beraber, pek çok yönden de muğlaklıkları barındırmaktadır. İlk çok net olarak herhangi bir hayalin değil, toplumsal olarak yaşama biçimlerinin, birey-birey, birey-devlet ilişkilerinin düzenleniş tasarılarından bahsedildiğini söyleyebiliriz. Yani ütopya bireysel bir düşünüş, şahsa özel bir hayal değil, tüm toplumu ilgilendiren, içinde sosyal birlikteliklerin yer aldığı bir tasarıdır. “Yok yer”, “olmayan ülke” olarak ütopya, dilenilen her biçimde kurgulanabilir, nitekim kurgulanmıştır da. 1900'lere kadar bu kurgu genellikle mevcut olandan daha iyi olana doğru yapılırken, insanlara birer umut ışığı olarak sunulurken 1900 sonrasında kurgu ve hayal kısmını muhafaza etmekle birlikte umut vadetme misyonundan vaz geçilerek uyarıda bulunma, gelebilecek olan olumsuzlukları işaret ederek önlem almaya sevk etme ya da en azından oluşabilecek vahim durumların bilincine varmaya yardımcı olmak gibi bir misyon üstlenmiştir.

Distopyalar genellikle “mufazakar” diye tarif edilmekle beraber, göreceğimiz gibi aslında yansıttıkları toplumu sert bir şekilde eleştirebilmektedirler. Ütopya ya da eutopyanın (iyi yer) aksine “Distopya”, sık sık “anti-ütopya” ya da “olumsuz ütopya” ile değişmeli olarak kullanılabilir; buradaki amaç, kötülüğün ya da olumsuz toplumsal ve siyasi gelişmelerin üstün geldiği bir toplumun kurmaca portresini resmedebilmek ya da ütopyaçı isteklerin, mantık yanlışlarını açığa çıkartma girişiminde bulunan bir hicvini sunmaktır; yahut bu hiciv, B.F.Skinner'ın sözleriyle söylersek “kesinlikle kaçınmamız gereken yaşam biçimlerini” göstermek ister – tabii olur da ayrıntılarda uzlaşabilirsek.¹⁶

¹⁶ Gregory Claeys, “Distopyanın Kökenleri: Wells, Huxley ve Orwell”, *Ütopya Edebiyatı*, Haz. Gregory Claeys, çev. Zeynep Demirsü, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2017, s. 156.

Buradan da anlaşılacağı gibi hayali düzen kurguları ütopya ve distopya olmak üzere iki farklı başlıkta ele alınmaktadır. Bu kurgu istenilen, arzu edilen, insanların hallerinden memnun, mutluluk içerisinde yaşadıkları bir toplumsal düzenden bahsetmesi durumunda ütopya; düşünürünün olup bitenleri gözlemlediği, fakat olması gerekene yönelmek yerine, olup bitenlerin bir takım olumsuz yönlerini hesaba katarak, her şeyin yine aynı seyri izlemesi durumunda, gelecekte nelerin olabileceğini tasarladığı; insanları nelerin beklediğini anlatmaya çalıştığı durumda kara ütopya¹⁷ başlığında ele alınmaktadır. İlk örneğini 1920 yılında bir Rus yazarı Yevgeni İvanoviç Zamyatin'in *Biz* adlı eseri ile verdiği bu ikinci tür;¹⁸ ters, negatif, karşı ya da anti ütopya olarak da adlandırılmaktadır.¹⁹ Her durumda bir toplum modeli olan ütopyanın iyi bir toplumu mu yoksa olumsuzluklarla dolu bir toplumu mu anlatacağı düşünürünün düşlemine kalmış olsa da, ister o, ister bu türde olsun ütopya olarak adlandırılabilmesi için toplumsal bir düzenden bahsediyor olması muhakkak gereklidir. Onu herhangi bir yazınsal metinden ayıran temel özellik tam da budur. "Mesele açık: Ütopya aslında kendinde ve kendi için edebi bir hayal egzersizi olmaktan çok toplumsal ve siyasi spekülasyonun aracıdır. ... Dolayısıyla ütopya, en baştan hayali bir kurgu çalışmasıdır ve başka kurgu eserlerden farkı asıl konusunun iyi toplum olmasıdır."²⁰

Bu iyi toplumun temel kurumlarının neler olduğu, bu kurumların hangi şekillerde işlediği, hangi kurallar etrafında biçimlendiği, diğer toplumlarla ilişkilerinin nasıl ve hangi ölçütlere göre düzenlendiği vb. meseleler klasik bir ütopyada ele alınması gereken konular arasında yer almaktadır. Karşı ütopyanın (anti-ütopya) tersine burada anlatılan toplum ideal bir toplum olmak zorundadır. Her ikisi de hayali bir toplumun tasarısıdır, fakat ütopyada hayal edilen yaşanası, arzu edilesi –en azından yazarın kendi gözünde- bir devlet modelidir. Bu bakımdan türün ilk örneği olarak Platon'un *Devlet* diyalogu kabul edilir. Platon *Devlet*'te herkesin mutlu olacağı ideal bir düzen kurma arzusunu ve bu arzunun gerçekleşmesi için yapılması gerekenlerin neler olduğunu uzun uzun anlatır. Altın Çağ veya cennet tasavvurları da insanların

¹⁷ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2000, s. 968.

¹⁸ Michel Riot-Sarcey; Thomas Bouchet; Antoine Picon, *Ütopyalar Sözlüğü*, Çev. Turhan Ilgaz, Sel Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 132.

¹⁹ Nail Bezel, *Yeryüzü Cennetlerinin Sonu*, Say Yay., İstanbul 1984, s. 10.

²⁰ Krishan Kumar, *Ütopyacılık*, Çev. Ali Somel, İmge Kitabevi, Ankara 2005, s. 43, 47.

tümünün mutlu olduğu geçmiş bir zamanın anlatısını bize sunsalar da burada insan akli ile oluşturulmuş, kurallar ve kurumlar çerçevesinde varolan ideal bir toplumu değil, Tanrı'nın inayeti ile yaşanan bir lütfu görürüz. Bu açıdan bakıldığında düşünörlere ilham verdiklerini söyleyebilsek bile onların birer ütopya olduğunu söylememiz mümkün değildir.

Buraya kadar anlattıklarımızdan hareketle her hangi bir metni klasik anlamıyla ütopya kabul edebilmemiz için metnin oluştuğu dönemde varolan toplumsal düzendeki aksaklıklar ve siyasal anlamda yanlışlıklar olarak görölen durum ve yasalara alternatifler sunması ve bu alternatif yaşam biçiminde hayatını sürdüren yurttaşların tamamının mutlu olması gerekir. Bu kusursuz düzenin ayrıntılı olarak aktarılması, adeta iktidarı ellerinde bulunduranlara kılavuz bir kitap olması, eğitimden aileye, sosyal hayattan ekonomik faaliyetlere kadar pek çok konuda bilgi vermesi gerekir. Bu özellikler dikkate alındığında Platon'un eserinin klasik anlamda bir ütopya olup olmadığı sorgulanabilir, çünkü *Devlet*'te bu soruların bazılarının cevapları mevcut değildir. Bununla birlikte türün ilk örneği olması ve her ne kadar bazı sorulara cevap vermiyor olsa da kendinden sonra gelen ütopya yazarlarını derinden etkilemiş olması bakımından bu çalışma da klasik ütopya arasında yer alacaktır.

Klasik ütopya olarak ele alacağımız diğer eserler ise türe adını veren Thomas More'un *Ütopya*'sı (1516), Thomasso Campanella'nın *Güneş Ülkesi* (1623)ve Francis Bacon'ın *Yeni Atlantis*'i (1626) olacaktır.

More'un *Ütopya*'sı, ütopyacılı edebi biçimin basit bir didaktik masaldan çok, daha kapsamlı anlam katmanlarıyla edebi biçim olarak birçok karmaşık anlam içeren bir tür olduğunun ispatıdır. Ayrıca ütopya biçiminin, içerik kadar önem taşıdığı gözlemlenmektedir. Öyle ki bütün ütopya türlerinde varolan ideal kent tasarımında, inancın varlığı, bilinmeyen bir coğrafya, teknolojik yenilikler, verimli topraklar, eşitlik ve barış içinde bir toplum düzeni gibi temel kriterlerin aynı olduğu görölmektedir.²¹

Platon ile More arasında da elbette ütopya yazan pek çok yazar olmuştur; bunlardan özellikle ikisi felsefe tarihinde de özel bir yere sahiptir. Ortaçağ

²¹ Nilnur Tandıçğüneş, *Ütopya*, Ayrıntı Yay., İstanbul 2013, s. 87.

Avrupası'nda Aziz Augustinus (345-430) tarafından yazılan *Civitas Dei (Tanrı Devleti)* adlı eserde Hristiyanlığın etkilerini görürüz. Hristiyan öğretilerinde insan cennetten kovulmuş ve yeryüzüne düşürülmüştür. “Çünkü tümü günah işledi ve Tanrı'nın yüceliğinden yoksun kaldı.”²² Yeryüzü ise dar bir kapıdır, geçmesi zor, meşakkatli fakat bir kez geçmeyi başaran için sonsuz güzellikler vadeden bir kapı, cennetin kapısıdır. Augustinus'a göre Tanrı'dan çok kendisine yönelmiş, madde sevgisine bağlanmış insanların birlikteliği ile oluşacak olan düzene yeryüzü devleti; gerçek aşk olan Tanrı aşkı ile ruhsal olana yönelmiş insanların birleşmesi ile oluşacak devlete ise Tanrı Devleti denir.

Sonuçta iki devlet de iki sevgi üzerine kurulmuştur: yeryüzü devleti, neredeyse Tanrı'yı küçümseyerek benliğe karşı duyulan bir sevgi üzerine; Tanrı Devleti de neredeyse benliği küçümseyerek Tanrı'ya karşı duyulan bir sevgi üzerine kuruludur. Kısacası, yeryüzü devleti kendi ile övünürken ötekisi Tanrı ile övünür.²³

Augustinus'a göre yeryüzü devletinin başlangıcı şeytanın ayaklanmasıdır, bu yüzden bu devlet iblisin krallığıdır. Gökyüzü devleti ise Yahudi halkında ortaya çıkan ve Tanrı'nın buyruklarını yayan İsa'nın krallığıdır. Aziz Augustinus eserinde halkın yaşayış biçimlerinden, kentlerin mimarisinden ya da ekonominin düzenlenişinden bahsetmez. Augustinus'un ideal devleti bu dünya içerisinde yer alan bir ülke dahi değildir, onun tasavvuru öte dünyaya aittir. Bu haliyle de klasik ütopya olmaktan çok bir cennet anlatısı niteliğindedir.

Ortaçağda verilen diğer önemli ütopya örneği ise Farabi'nin *El-Medinetü'l Fazıla*'sıdır. Farabi'ye göre insanın erdemli olabilmesi iyi yönetilen düzenli bir toplumun parçası olması ile mümkündür. Böyle bir toplumun olabilmesi ise onu yönetecek üstün niteliklere sahip bir yöneticinin varlığına bağlıdır. Farabi de “ya filozof kral olmalıdır, ya da kral filozof olmalıdır” diyen Platon gibi ideal devletin varlığının hakikatin bilgisine ermiş bir yönetici ile mümkün olabileceğini, sıradan bir yönetici ile böyle bir devletin olamayacağını savunur. “Erdemli şehrin yöneticisi herhangi bir insan olamaz. Çünkü yöneticilik (riyasa) iki şeyle olur: a) O insan,

²² *İncil*, Romalılara Mektup 3:23

²³ Augustinus, *Tanrı Devleti*, Çev. Öncel Sencerman, Bilgesu Yay., Ankara, 2021, s.117.

yaradılışı ve tabiatı bakımından yöneticiliğe istidatlı olmalıdır; b) O insan yöneticilikle ilgili iradi meleke ve tutumları kazanmış olmalıdır.”²⁴

Farabi, eserinde ideal devlet için gerekli olan yönetici özelliklerini anlatmaktadır, fakat metnin hiçbir bölümünde yönetilenlerin yaşayış biçimlerinden, sosyal hayatı düzenleyen temel kurum ve kurallardan bahsetmemektedir. Klasik ütopyalar gibi “fiziksel ve toplumsal düzenlemenin ayrıntılandığı somutlukta ve uygulanabilirlikte”²⁵ bir anlatı değildir. Bu bakımdan da bu çalışmada klasik ütopyalar arasında bu iki yapıt zikredilmeyecek ve yukarıda adları verilen dört temel eser ile çalışmanın konusu sınırlı tutulacaktır. Bu dört eser, yapı ve kurgu bakımından birbirlerine hayli benzemekte ve klasik bir ütopya da bulunmasını beklediğimiz özellikleri kendilerinde taşımaktadır. Bu özellikleri daha iyi görebilmek adına eserlerden kısaca bahsetmek gerekmektedir.

Platon on bölümden oluşan *Devlet*'e doğruluğun ne olduğunu sorgulayarak başlar. Ona göre toplumun mevcudiyetinin nedeni “insanın tek başına, kendi kendine yetememesi, başkalarını gerekmesidir.”²⁶ İhtiyaçlarını karşılamak üzere insanlar toplumu kurduklarına göre ihtiyaçların karşılanamaması durumunda da onda değişiklikler yapma hakkına sahiptirler. İnsanların yalnızca bir kısmının mutlu fakat büyük bir kısmının mutsuz olduğu bir düzen kabul edilebilir değildir. Amaç “herkesin mutluluğunu sağlamak”²⁷ olmalıdır. Bu ancak doğrulukla yönetilen bir devlette mümkün olabilir. Bir devleti doğru yapan şey ise, yurttaşlarının kendi işlerinde kalıp yalnızca kendi işlerini yapmalarıdır. Kimin işinin ne olduğu eğitim sürecinde belli olacaktır, bu yüzden de eğitim bir devletteki en önemli kurumlardan biridir çünkü bir devletin başına gelebilecek en kötü durumlardan biri ehil olmayan insanlara işlerin devredilmesidir; devlet gücüyle akıl gücü birleşmedikçe “kesin bir kanunla herkese yalnız yapacağı iş verilmedikçe devletin başı dertten kurtulmaz.”²⁸ Eğitim sürecinden geçen insanlar mayalarına göre altın, gümüş ve tunç olarak ayrılırlar ve her bir sınıf

²⁴ Farabi, *İdeal Devlet*, Çev. Ahmet Arslan, Vadi Yay., Ankara 2004, s. 94.

²⁵ Nilnur Tandaçgüneş, *a.g.e.*, s. 80.

²⁶ Platon, *a.g.e.*, 369b, s. 56.

²⁷ Platon, *a.g.e.*, 421c, s. 100.

²⁸ Platon, *a.g.e.*, 473d, s. 148.

doğuştan gelen istidatlarına göre eğitilerek toplum içindeki yerlerine yönlendirilirler. Bu eğitim başlangıçta herkes için aynıdır, cinsiyet ya da toplumsal sınıf farkı gözlemlenmeden verilir. Eğitime müzik ve jimnastik ile başlanır. Müzik, armoni ve ritim yoluyla uyumlu ve düzenli olmayı öğretir, jimnastik ise doğan ve ölen varlıkla uğraşır; beden oluş ve çöküşüne bakar. Burada başarılı olanlar bir üst eğitim aşamalarına alınırlar, bu aşamalar sırasıyla sayı ve hesap bilimi, geometri, astronomi ve en son olarak da diyalektiktir. Bu son aşamaya gelebilme yeteneğinde olanlar mayasında altın olanlardır, onlar koruyucu ve yönetici sınıfını teşkil ederler. Platon dönemi için oldukça radikal denilebilecek bir biçimde kadınları da bu sistemden muaf tutmaz. Onlar da eğitim sürecinden geçerek koruyuculuğa kadar yükselebilirler. Koruyucuların kendi aralarında evlenmeleri gerekmektedir, kimin kiminle evleneceğine devlet karar verecek ve uygun eşleşmelerden doğmuş olan çocuklar ana babalarına ait değil, devlete ait olacak, devlet tarafından büyütülecektir. Ayrıca bu sınıf arasında mal, mülk hatta kadın ve çocuklara kadar her şeyde ortaklık olacaktır. “Herkes bilir ki, bir toplumun düzenindeki her çeşit değişiklik baştakilerden gelir. Baştakiler arasına ayrılık girmesinden doğar. Yöneticiler arasında tam bir birlik varsa, ne kadar azlık da olsalar, zordur sarsmak onları.”²⁹ Bu ayrılıkları ortadan kaldırmak için de mümkün olduğu ölçüde her şeyin ortak olduğu ve benzer eğitimden geçirilerek aynı değerler etrafında birleşen insanların varlığı gerekmektedir.

Platon mayasında altın ve gümüş olanlardan yani koruyucu ve yönetici olacak sınıfın eğitiminden, bedensel, zihinsel özelliklerinden, yaşayış biçimlerinden uzun uzun bahseder; fakat diğer sınıfa yani mayasında tunç olanlara neredeyse hiç değinmez. Burada sıradan insanı günlük yaşantısı içinde görmemiz pek mümkün değildir. Buna karşın Thomas More’un kendisinden etkilenerek yazdığı *Utopia*’da günlük hayata ilişkin pek çok detayı görmekteyiz.

Thomas More’un *Utopia*’sı bir tür gezi yazısı gibidir. More, Raphael Hythloday adında bir denizciyle karşılaşır ve onun anılarını dinler. İki bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde More hayali karakter Hythloday’ın ağzından döneminin İngiltere’sinin eleştirisini yapar, ikinci bölümde ise bize Amerigo Vespucci ile kader birliği yapmış bu cesur denizcinin kaza eseri düşmüş olduğu ve mükemmel bir

²⁹ Platon, *a.g.e.*, 545d, s. 211.

toplumsal düzene örnek olarak sunduğu Utopia adasını anlatır. Platon'un çok önceden gördüğü gibi "insanları mutluluğa ulaştırmanın tek yolunun eşitlik ilkesini uygulamak" olduğuna inanır.³⁰ Utopia bu ilke üzerine kurulmuş bir ülkedir ve bu sayede halkı mutluluk içinde yaşamaktadır. Hythloday'ın beş yıl kaldığı adadan dönüş nedeni, ilk bölümde eleştirisini yaptığı gibi bozuk düzenler içerisinde yaşayan mutsuz insanlara aslında çaresiz olmadıklarını, başka türlü bir yaşamın da imkanı olduğunu göstermektedir.

Utopia, adanın coğrafi özelliklerinden bahsederek başlar. Akıllı kral Utopus ülkeyi yerlilerin elinden almış ve daha korunaklı olması amacı ile anakarayla bağlantısını keserek onu bir ada haline getirmiştir. Bu ada ülkesinde herkesin işi vardır, hiç kimse aylaklık etmez; bununla birlikte çalışma saatleri çok yoğun değildir, sosyal aktiviteler ve halkın kişisel gelişimi için zamanları vardır. "Utopia'lılar günün ve gecenin yirmi dört saatini eşit parçalara bölmüşlerdir. Yirmi dört saatin yalnız altı saatini işe ayırmışlardır. ... Çalışma, uyku ve yemek saatleri dışındaki zamanı herkes istediği gibi kullanabilir."³¹

Utopia'da mülkiyet yoktur, her şey herkesindir. "Kilitler anahtarlar yoktur. İsteyen girebilir. Çünkü evde hiçbir şey özel değildir, ne varsa herkesin malıdır. ... Özel mülk düşüncesini kökünden yok etmek için her on yılda bir ev değiştirirler ve herkesin oturacağı ev kura ile belli olur."³² Mülk olmadığı için insanlar arasında sınıf farklılıkları yoktur, insanlar yaşayış ve hatta giyiniş olarak dahi birbirlerine çok benzerler. Herkes aynı beyaz elbiseyi giyer. Klasik anlamda bir aile anlayışı yoktur, tüm toplum büyük bir aile gibidir. Doğan her çocuk toplumun parçasıdır ve her yurttaşın çocukların büyütülmesinde sorumluluğu vardır. Aile olmadığı için aileler arasındaki kayırmanın da bu toplumda yeri yoktur. Herkesin eşit hak ve imkanlara sahip olduğu bu toplumda tüm yurttaşlar kardeştir. Eşitlik ve adalet üzerine kurulmuş, akılla yönetilen bu ülkede resmi bir din de yoktur, herkes istediği dine inanmakta serbesttir ve kimse inandığı din yüzünden suçlanmaz, hor görülemez. Bu devletin temelinde "hoşgörü" vardır. Utopialılar altın, gümüş ve mücevherlere de değer

³⁰ Thomas More, *a.g.e.*, s. 109.

³¹ Thomas More, *a.g.e.*, s. 118.

³² Thomas More, *a.g.e.*, s. 116.

vermezler. “...altın ve gümüşüyse, ortak evlerde olsun, özel evlerde olsun, en bayağı işlerde kullanırlar. Hatta oturaklarını bile altın ve gümüşten yaparlar.”³³ Bunlar ancak çocuklara yaraşır oyuncaklardır.

Utopia’da çok sayıda ve karmaşık yasalar da yoktur; insanların iyi, doğru ve dürüst olduğu bir toplumda çok fazla yasaya zaten ihtiyaç yoktur. Mevcut pek az yasa ise basit, açık ve anlaşılırdır. Herkes ödevini bildiğinden kimseye ödevini hatırlatmaya gerek yoktur. Ayrıca bu dürüst ve iyi insanlar gerekmedikçe savaşa da girmezler, kan da dökmezler. Bu işleri mecbur kaldıklarında paralı askerlere ya da kölelere yaptırırlar. İnsanların hepsi üretime katıldığından geçim derterleri olmadığı gibi ellerinde fazlaca da paraları vardır. Bu hoş sözlü, güler yüzlü, becerikli ve çalışkan halkın her şeyden çok sevdiği şey kafasını işletmek ve geliştirmektir. Zaten tam da bu sebeple, ellerindeki imkanları akıl gücü ile işleyerek içinde buldukları koşulları oluşturabilmiş ve mutluluğa erişebilmişlerdir. Şayet diğer toplumlar da benzer kurumlar kurabilirlerse, akıllarını kullanarak toplumu yeniden şekillendirebilirlerse onlar da bu mutluluğu yaşayabilirler. Hythloday anlatısını şöyle noktalar: “Bu size anlattığım devlete, bütün dünya memleketlerinin kavuşmasını candan dilerim. Ne mutlu Utopia’lılara ki böyle bir devleti bulmuşlar. Yarattıkları kurumlar onlara parlak bir uygarlık sağlamakla kalmamış, aklım beni aldatmıyorsa, onlara sonsuz bir varlık da sağlamıştır.”³⁴ Thomas More da bu dileğe kitabın son cümlesiyle katılır ve Utopia devletinin birçok özelliğini şehirlerinde görmeyi dilediğini belirtir. Onun bu dileği ve eseri kendisinden sonra gelen pek çok düşünürü etkilemiş ve Batı düşüncesi tarihinde pek çok ütopyanın yazılmasına sebep olmuştur. Bunlar arasında en önemlilerinden biri hiç şüphesiz Tommaso Campanella’nın *Güneş Ülkesi*’dir.

Campanella’nın Cenovalı bir denizcinin son deniz yolculuğunda başından geçenleri anlattığı Güneş Ülkesi, Sol (Güneş) adı verilen hükümdar ve onun Pon (güç), Sin (bilgelik), Mor (sevgi) olarak bilinen üç yardımcısı ile yönetilmektedir. Bu yöneticiler başa seçim ile geçmektedir. Halkının kökenleri Hindistan’a dayanmaktadır. Topraklarını tarumar edip çoraklaştırılan büyücülerin, haydutların ve zorbaların elinden kaçarak toplu halde geldikleri bu yeni yerde felsefi temellere dayanan ortak

³³ Thomas More, *a.g.e.*, s. 126.

³⁴ Thomas More, *a.g.e.*, s. 159.

bir hayat kurma düşüncesi ile yeni bir ülke kurmuşlardır. Burada özel mülkiyet yoktur, tüm yurttaşlar eşittir. Kadın ve erkekler aynı kıyafeti giyerler, aynı eğitimi alırlar. Bu eğitim tapınak yapısının duvarlarına işlenmiş bilgilerin aktarılması ile gerçekleşir. Halkın zanaatlarla uğraşması teşvik edilir. “Bütün mekanik sanatlarda ve spekülatif bilimlerdeki erkek ve kadınlara aynı eğitim verilir; sadece fazla güç ve gayret isteyen, uzun yol yürümeyi gerektiren işleri erkeklere yaptırma gibi bir istisnai durum vardır.”³⁵ Kadın ve erkeklerin birleşmesi devlet tarafından belirlenir, doğan çocuklar da devlet tarafından yetiştirilir. Güneş devletinde herkesin yapması gereken bir iş vardır, fakat zorunlu çalışma süresi yalnızca dört saattir, geri kalan zamanlarını kendilerini geliştirmekle ve eğitmekle geçirirler. Bilim ve teknikte de oldukça ilerde bir toplumdurlar, bununla birlikte diğer devletlere elçiler göndererek oralarda meydana gelebilecek gelişmeleri de takip etmeye çalışırlar. Diğer ütopyalardan farklı olarak burada kölelere yer verilmez, fakat bunun sebebi köleliğin insan onuruna yakışmaması değildir, işleri kölelere yaptırmanın töre ve gelenekler üzerinde bozucu etkisi olacağından, insanları tembelleştirerek işe yaramaz hale getireceğinden duyulan korkudur. Güneş ülkesinde düzenin bozulmaması adına devletin yoğun kontrolü vardır, hiçbir şey rastlantıya bırakılamaz. Mantık, fizik, astroloji, hekimlik vb. bilimler Sin’in (bilgelik), çiftleşme (üreme), eğitim, giyim, hayvancılık vb. Mor’un (sevgi), savaş teknikleri, hileleri, silahlar vb. konular ise Pon’un (güç) alanına girer ve sıkı bir şekilde denetlenir.

Campanella’nın eserinde dikkat çeken önemli bir nokta “onunla birlikte ütöpic evren tasarımına bilim ve teknoloji kavramlarının da yerleşmiş olmasıdır. ... Güneş Ülkesi mensupları, değişkenlik ve devinime önem veren bir topluluğu oluşturur.”³⁶ Pek çok ateşli silahın yanında rüzgar gücü ile ilerleyen yelkenli arabalara kadar bilimsel bilginin kaynaklık ettiği yeni buluşlardan bahsediler.

Böylece More’dan sonraki yüzyılda ütopyaya bilim eklendi. More’un eşitlikçiliği antik ideal kentin hiyerarşik yapısından nasıl koptyusa Baconcu bilim de More’un ve More’a kadarki tüm ideal toplumların durağan niteliğini geride bıraktı. Bacon’ın çağından itibaren demokrasi ve bilim modern ütopyanın içsel ve dışsal öncüllerini oluşturdu.³⁷

³⁵ Tommaso Campanella, *Güneş Ülkesi*, Çev. Veysel Atayman, Ayrıntı Yay., İstanbul 2021, s. 39.

³⁶ Nilnur Tandıçgüneş, *a.g.e.*, s. 24.

³⁷ Krishan Kumar, *a.g.e.*, s. 88.

Francis Bacon, Kopernik, Kepler ve Galileo'nun buluşlarının Katolik Kilisesi'nin dünya görüşünü sarstığı bir dönemde yaşamış, bilimsel ilerlemelerin ve bilim temelli toplumsal hayatın gerekliliğini görmüştür. *More Utopia*'sında mevcut olanları eleştirir ve halihazırdaki imkanlar dahilinde yeni bir toplumsal düzeni kurgularken, Bacon bilimsel gelişmelerin ışığında yeni bir toplumsal düzen tasavvur eder. *Nova Atlantis*'te (Yeni Atlantis) bilime dayalı ideal bir devlet anlatılmaktadır. Burası "Bensalem" adında bir adadır. Peru'dan Japonya'ya giden bir gemi fırtınaya tutularak, kendi içine kapalı olarak yaşayan Bensalem adasına düşer. Bu adada bin dokuz yüz yıl önce hüküm süren Kral Solamona'nın emri ile ülkenin dış dünya ile ilişkisi kesilir, yalnız on iki yılda bir üç kişilik bir heyet gemi ile diğer ülkelere, bilim ve teknik alanındaki ilerlemeleri öğrenmek amacıyla gönderilir. Ada halkının hayatını düzenleyen pek çok kural ve kurum vardır, bu kurumlardan en saygını "Süleyman'ın Evi"dir. Burası her türden bilme ve araştırmayı düzenleyen bir tarikattır. Doğayı gözlemleyen, deneyler yapan ve elde ettikleri bilgilerle hayatı kolaylaştırmaya yönelik pek çok buluşa imza atan bu kurumun toprağı, suyu, gökyüzünü, bitkileri, hayvanları, madenleri vb. araştırıp inceleyen farklı kolları vardır; bu kollarda bilgileri toplayan, saklayan ve düzenleyen ayrı görevliler çalışmaktadır.

Nova Atlantis'te Campanella'nın ütopyasından farklı olarak kölelik kurumu vardır, ayrıca değerli taşlar ve para burada önemli ekonomik unsurlar arasında yer almaktadır. Bacon'ın ütopyasının temelinde sosyal adalet düşüncesi değil, bilimsel ilerleme düşüncesi yer almaktadır. İdeal toplum ona göre bilime dayalı olarak kurulan, toplumsal hayatın bilimsel gelişmelere uygun olarak düzenlendiği bir toplumdur. "...biz ne altın, ne gümüş, ne mücevher için ne de ipek, baharat ya da diğer mallar için ticaret yapıyoruz. Biz yalnızca, Tanrı'nın ilk yarattığı şey olan ışık için, yani daha doğrusu, dünyanın her yerinde ortaya çıkan gelişmelerin ışığını elde etmek için bu işi yapıyoruz."³⁸ deseler de aslında buna çok da ihtiyaçları yok gibidir, kitabın son bölümünde insanı hayrete sevk eden pek çok bilimsel yeniliği sayıp dökerler; bunlar arasında öldüğü sanılan organizmaların yaşama döndürülmesi dahi yer almaktadır.³⁹

³⁸ Francis Bacon, *Yeni Atlantis*, Çev. Cenk Saraçoğlu, Bordo Siyah Yay., İstanbul 2004, s. 64.

³⁹ Francis Bacon, *a.g.e.*, s. 84.

1. 4. Klasik Ütopyaların Özellikleri

Yukarıda kısaca bahsettiğimiz ideal toplum tasarılarına baktığımızda bir takım özellikler bakımından ortak olduklarını görmekteyiz. Bir metnin klasik anlamda bir ütopya olabilmesi için taşıması gereken temel özellikleri şu başlıklar altında toplayabiliriz: Akılsallık, düzenlilik, kapalılık, durağanlık, zaman dışılık, sil baştanlık.

Akılsallık

Ütopyaların ortaya çıkışını sağlayan mevcut toplumsal düzenden duyulan rahatsızlıktır; fakat ütopya herhangi bir eleştiri yazısı da değildir. Onun en belirgin özelliği rahatsızlığını duyduğu uygulamalar yahut kanunlar yerine yenisini öneriyor olmasıdır. Bu yeni öneri daha önceki uygulamalarda olduğu gibi kutsal olana veyahut geleneğe bağlı olarak değil, akla uygun olarak ortaya konmaktadır.

Ütopya, toplumsal düşüncenin laik bir çeşididir. Rönesans hümanizminin bir eseridir. Thomas More ve Francis Bacon gibi uygulayıcıları dindar Hıristiyan olsalar da (Bacon da More kadar dindardı) ütopyaları esas itibarıyla insan aklına güven beyan etmekteydi. Diğer tefekkürlerinde durum ne olursa olsun, ütopyalarında Tanrı Kenti ile değil İnsan Kenti ile ilgileniyorlardı.⁴⁰

Rönesans ile birlikte bilimsel düşüncenin yaşamın her alanına yayılması, insanın karşılaştığı her meselenin çözümünü artık akılda araması toplumsal olanı da kapsamıştır. Akla güven o ölçüde artmıştır ki, insanın yeterince üzerinde durup çalışırsa başaramayacağı hiçbir şey neredeyse yoktur. Bilimsel gelişmelere duyulan sonsuz güveni bu dönemde yazılan ütopyalarda çok net bir biçimde görmekteyiz. Bu ideal devletlerde yaşayanların “Ömürleri ortalama 100 yıl, ama 200 yaşına varanları da az değil”dir.⁴¹ Bu uzun ömrü sağlayabilmek için gereken her şeyi bilmekte, beslenme, spor ve yaşayışlarını buna göre ayarlamaktadırlar. Doğayı gözlemlemek, bu gözlemlerden elde edilen verileri kullanarak yeni bilgilere ulaşmak ve böylece insanı yaşadığı dünyanın herhangi bir parçası olmaktan çıkartarak onun hakimi haline getirmek yalnızca modern dünyanın değil ütopyanın da amacı olmuştur. Francis Bacon *Yeni Atlantis*'te ülkenin temel kurumu olan Salomon Evi'nin kuruluş amacını şöyle

⁴⁰ Krishan Kumar, *a.g.e.*, s. 60.

⁴¹ Tommaso Campanella, *Güneş Ülkesi*, Çev. Veysel Atayman, Ayrıntı Yay., İstanbul 2021, s. 66.

açıklamaktadır: “Kuruluşumuzun amacı, doğadaki şeylerin nedenleri, gizli devinimleri ve derin anlamları hakkında bilgi sahibi olmak ve insanın hakimiyet alanının sınırlarını genişleterek mümkün olan her şeyin sırrına erişmektir.”⁴²

Bütün bu anlatılardan ütopyanın bir bilim kurgu olduğu anlamı çıkartılmamalıdır, pozitif bilimlerdeki gelişmeler tüm ütopyalar için öncelikli değildir. Platon ideal devletinde bilimin gelişmişliğini değil, insan aklının düzen kurmadaki yetkinliğini anlatmış ve ancak en bilgili olanların kral olması gerektiğini söylemiştir. Benzer şekilde Thomas More da Abraxa'nın akıllı kral Utopus tarafından fethedildikten sonra ülkenin kaba ve vahşi halkının nasıl uslu, uygar ve kibar insanlar haline getirildiğini anlatmaktadır. Ülkenin mutluluk içinde yaşaması ancak akılla kurulmuş bir düzen ile mümkündür.

Düzenlilik

Ütopyalarda rastlantısallığa asla yer yoktur, bu mükemmel ülkede her şey filozof kral, bilge hükümdar tarafından önceden belirlenmiş kurallar çerçevesinde yürütülmektedir. Bu düzeni yalnızca kurumlar ve kurallarda değil aynı zamanda şehirlerin mimarisinde dahi görürüz. Thomas More *Utopia*'sında uzun uzun kentlerin yapısından ve sıralanışından bahsetmektedir.

Utopia adasının 54 büyük ve güzel şehri vardır. Hepsinde aynı dil konuşulur. Aynı töreler, aynı kurumlar, aynı yasalar yürürlüktedir. 54 şehrin hepsi aynı plan gereğince kurulmuştur ve hepsinde bölge özelliklerine göre biçimlenen aynı devlet yapısı vardır. ... Bir ütopya şehri bilen, hepsini bilir. Çünkü, bölge özellikleri dışında, bütün şehirler birbirine benzer.⁴³

Benzer şekilde Tommaso Campanella da *Güneş Ülkesi*'nin mükemmel düzenini anlatmaya her biri adını yedi ayrı gezegenden alan yedi büyük çembere bölünmüş kentini anlatarak başlar, ardından da yönetim sistemindeki düzene geçer. Yöneticilerin yetki alanından, eğitime, evlilik yaşından, çocuk sahibi olmaya, savaştan dini ritüellere kadar her şey önceden belirlenmiş ve sabitlenmiştir. Kimin hangi işi

⁴² Francis Bacon, *a.g.e.*, s. 84

⁴³ Thomas More, *a.g.e.*, s. 114, 115.

yapacağı, günde ne kadar çalışacağı bellidir. Platon düzenin sağlanması adına herkesin kendi işini yapması gerektiğini belirtirken bunu devlet düzeninin bekası için kaçınılmaz bir koşul olarak belirler ve neredeyse tüm devlet sistemini “her sınıf insanın kendi işleri ile uğraşması” ilkesi üzerinden temellendirir. “Demek ki, bir devlet için yıkıcı olan bu üç sınıfın birbirinin işine karışması, görevlerini değiştirmesidir.”⁴⁴ Bunun önüne geçebilmek için de tüm yurttaşların geçmesi gereken katı bir eğitim planlanmıştır.

Toplumsal yaşamda düzenlilik elbette kaçınılmazdır, toplum tek başına karşılanamayan bireysel ihtiyaçların yardımlaşarak, ortaklaşa karşılanması üzerine kurulmuştur. Burada ütopyalar düzenin ilk defa ortaya çıktığı kurgular olarak değil, düzenin hiçbir suretle bozulmadığı, yaşamın akışının hiçbir suretle değişime uğramadığı, adeta zamanın durduğu yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Durağanlık

Ütopyalarda değişkenlik kavramına pek rastlanmamaktadır. Çünkü bu kurgular karşımıza idealin kendisi olarak konulmaktadır; ideal olan tanımı itibariyle düşüncenin tasarlayabileceği bütün üstün nitelikleri kendinde toplayan fikir olduğundan daha iyisini düşünmek mümkün değildir. O halde bu toplumsal yapıda meydana gelebilecek herhangi bir değişimin daha iyi yöne olamayacağı açık olduğuna göre ancak kötüye doğru değişim gerçekleşebilir. Tüm bu kurgularla yapılmak istenilen kötü ve bozuk olan yapılardan iyi olana geçmek olduğuna göre bizi arzu edilenden uzaklaştıracak bir değişim kabul edilemez. Hiçbir yönü ile eksiği olmayan, tastamam mükemmele ulaştığını iddia eden bu yapılar kuruldukları ilk günden bize haberlerinin ulaştığı zamana kadar aynı kalmayı başarmışlardır.

İdeal toplum düzenlerinin ayrıntılı anlatımını yapan modellerde karşılaştığımız bir diğer özellik de, her birinin önerdikleri sistemi, birtakım donuk pozlarla anlatma yolunu seçmeleridir. Bu yaklaşımlarıyla onları dekorasyon ya da moda dergilerindeki tek bakış açılı, yaşamayan, donuk pozlara benzetebiliriz. ... ‘Değişkenlik’ kavramına ütopyalarda rastlamıyoruz; çünkü değişken olanı dizginleyebilmek mümkün olmamakta. Her şeyin belirlenmiş ve

⁴⁴ Paton, *Devlet* 434b, Çev. Sabahattin Eyuboğlu – M. Ali Cimcoz, , Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2000, s. 112.

tanımlanmış olması gerekli olduğundan esnek ya da alternatiflere yatkın bir tutuma karşı önlem almak ütopyaların tasarlanmasında dikkat edilen en önemli özelliklerden biridir.⁴⁵

Thomas More Utopia devletini kuran kral Utopus'un koyduğu kurallardan bahseder, bu kurallar ilk günden itibaren değişmeden kalmış ve halkı daha dürüst, uslu, kibar hale getirmiştir. Güneş Ülkesi insanları da onları tek bir beden in uzuvları gibi algılamamıza yol açacak kadar uyumlu bir ilişki içinde hareket ederler. Hiç kimse bu uyumu bozacak, mevcudu değiştirecek bir davranış sergilemez. Dışarıdan gelen bir etki ile herhangi bir değişimin oluşması da engellenmeye çalışılır. Yeni Atlantis kralı yeniliklerden ve yabancı adetlerinin ülkesinin adetleriyle karışmasından ve onlar üzerinde değişikliğe yol açmasından duyduğu korku ile ülkeyi yabancılara kapamayı bir çare olarak görmüştür.⁴⁶ Platon ise diğer ütopya yazarları kadar iyimser düşünmemekte bu ideal devletinde değişimi engelleyebileceğine inanmamaktadır. Ona göre eninde sonunda oluşturdukları bu ideal yapı bozulacaktır, bunun sebebi ise kuralların ihlal edilecek olmasıdır.⁴⁷ Öte yandan bu düşünce kurallara uyulduğu sürece ideal devletin var olmaya devam edeceği şeklinde de pekala yorumlanabilir.

Kapalılık

Ütopyalar değişimi dışlarlar, durağandırılar çünkü zaten mükemmel olan bir yapının değişmeye ihtiyacı yoktur. Öte yandan bir toplumu değişmeye zorlayan itici gücün illaki kendi içinden gelmesi gerekmez, dışarıdan bir zorlama ile de değişime mecbur bırakılabilir. Belki de bu sebepten klasik ütopyaların neredeyse tamamı ya bir ada ülkesidir ya da çok uzaklarda okyanusun kıyısında unutulmuş bir toprak parçasıdır. Bir 'terra incognita'dır.

Utopia adasının bu dışarıya kapalı, sınırlı, kesin geometrik yapısı, kentlerinin birbirine benzeyen düzenli kuruluşu, toplumsal ütopyaların çoğunda ortak, Atlantis'le başlamış bir gelenektir. Burada, usun nesnel ölçüleriyle yaratılmış ada ortamı, us düzeniyle işleyen bir örnek toplumu çizmek isteyen ütopya yazarının amacına en uygun düşen yer biçimidir.⁴⁸

⁴⁵ Akın Sevinç, *a.g.e.*, s. 35, 36.

⁴⁶ Francis Bacon, *a.g.e.*, s. 61.

⁴⁷ Platon, *a.g.e.* 546b, s. 221.

⁴⁸ Akşit Göktürk, *Ada*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2004, s. 31.

Ada deniz sayesinde ötekenden ayrılarak içerde olanı dışarda olana karşı korur. Utopia’da “gerek doğa gerek insan eli öylesine savunma olanakları yaratmıştır ki, bir avuç asker bütün bir ordunun karaya çıkmasına engel olabilir.”⁴⁹ Coğrafi olarak Utopia kadar şanslı olmayan Güneş Ülkesi ise mimari açıdan bu eksikliğini tamamlamış birbiri içine geçen yedi çember şeklinde inşa edilen kentin her bir çemberi kuşatmalara karşı bir kat daha güçlü hale getirildiğinden bu kenti zor kullanarak ele geçirmek imkansız hale getirilmiştir.

Ada yalnızca düşman istilasına karşı değil, diğer ulusların bozucu etkilerine karşı da elbette korunmalıdır, bu sebeple Yeni Atlantis her ne kadar ıssız bir yerde bulunuyor olsa da yabancıların ülkeye girişini yasaklamak ve gezginlere gizlilik yasağı getirmek suretiyle ülkelerini korumak isterler. Thomas More Utopia’da seyahat yasağını ülke içine kadar genişleterek, yaşadığı şehirden başka bir şehre gitmek isteyenlerin dahi izin alması gerektiğini belirtir, izinsiz seyahat ise çok ciddi sonuçları olan bir suçtur.

Bir yurttaş başka bir şehirde oturan dostunu görmek, ya da sadece zevki için gezip dolaşmak isterse, Syphogrant ve tranibore’ler, önemli bir sakınca olmadıkça, kendisine seve seve izin verirler. Geziye gidecekler anlaşılacak yola birlikte çıkarlar. Ellerinde başkanın kendilerine izin veren ve dönecekleri günü belirten bir mektubu bulunur. ...Kendi başına şehrin sınırlarını aşan kimse suçlu sayılır. Elinde başkanın izin kağıdı yoksa bir kaçak olarak geri getirilir ve ağır cezaya çarptırılır. Hatta suç yeniden işlerse, özgürlüğünü yitirir.⁵⁰

Adalara rastlantı sonucu düşen ve kendileri için bir tehdit oluşturmayan gemicilerin bile ada ile ilişkileri sıkı bir şekilde denetlenir. Dışarıdan gelip bu ülkelere yerleşmek de hiç kolay değildir, yurttaşlığa girmek isteyenler çeşitli ve zor bazı aşamalardan geçmek zorundadır.⁵¹ Tüm bu kurullarla yapılmak istenilen dış dünyanın bozucu etkisinden ada halkını mümkün olabildiğince korumaktır.

⁴⁹ Thomas More, *a.g.e.*, s. 114.

⁵⁰ Thomas More, *a.g.e.*, s. 124-125.

⁵¹ Ayhan Yalçınkaya, “Devlet: Ne Seninle, Ne Sensiz”, *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*, Ed. Mehmet Ali Ağaoğulları, İletişim Yay., İstanbul 2012, s. 374.

Zaman Dışılık

Ütopyalar gezgin denizcilerin yaptıkları macera dolu yolculuklarda hasbelkader rastladıkları mükemmel ülkeler olarak, bilinen haritalarda mevcut değildirler. Modern dünyanın nerede olduğunu dahi bilmediği fakat kendisinden çok daha yaşanası bir düzene sahip bu toplumlar aynı zamanda tarih dışıdır da. Gezgin denizci ne hangi tarihte bu adaya gittiğini açıklar okura, ne de anlattığı ülkenin hangi yıllarda kurulmuş olduğunu anlatır. Ütopyalılar belirsiz bir zaman ve belirsiz bir coğrafyada yaşarlar. Zaman-dışılık, tarihselliğin olmayışı zamanın kaçınılmaz etkisi olan değişimin dışlanmasını kolaylaştırmaktadır. Zaman dün, bugün ve yarın olarak bölümlenir, bugünde olanlar düne intikal edecek ve yarın bize yeni olasılıklar getirecek, anda mevcut olanların bazılarını da götürecektir.

Ütopyanın düzeni en yetkin düzendir. Savaştan ekonomiye, eğitimden evliliğe, ailenin toplum içindeki yerinden, kadınların, erkeklerin, kölelerin durumuna kadar her şeyin belirli ve düzenli olduğu ideal devletlerde, olup olabilecek olanın en iyisi yaşanırken herhangi bir yönde değişime ihtiyaç yoktur. Raphael Hythloday “Utopia’nın kurumlarını başka uluslarınkiyle karşılaştırınca bir taraftaki bilgeliğe ve insanlığa hayran olmaktan, öbür taraftaki akılsızlığa ve barbarlığa vahlanmaktan”⁵² kendini alamaz. Fakat bu hayran olunulan düzenin hangi zamanda ortaya çıktığı, hangi süreçlerden geçerek bugünkü mükemmel durumuna eriştiği konusunda bilgi verilmez.

Ütopyanın öbür öğeleri gibi eşitlik de önceden saptanmış ve kesinlikle kurumlaşmıştır. Bireylerin bunu nasıl algıladıkları söz konusu olmaz. Çünkü ütopyalar bireyler üstü bir örgütün işleyişidir. Bireyler ütopyada doğar, işlevlerini gerçekleştirir, ütopyanın sınırlı algı dünyasında yaşar ve iz bırakmadan ölürler. Bu işlevin ne olduğu kurucuları tarafından geçmişte saptanmıştır.⁵³

Belirsiz bir geçmişte her türlü kurumun işleyişi çoktan saptanmış ve artık bir daha asla değişime ihtiyaç duymayacak biçimde var edilmiştir. Bir daha da asla bozuluşa uğrayacak değildir, zamanın dışına alınarak dondurulmuş, her türlü olumsuz etkiden korunmuş bir toplum örneğidir ütopya.

⁵² Ayhan Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 109.

⁵³ Nail Bezel, *Yeryüzü Cennetleri Kurmak*, Say Yay., İstanbul 1984, s. 9, 10.

Sil Baştanlık

Ütopyaların hemen hepsi gününden kopuk, geleceğe yönelik tasarımlardır. Hangi zamanda oldukları belirsizdir ama bugünde olmadıkları da muhakkaktır. Bugünün sorunlarından yola çıkarak ileriye dönük tasarımlar olan ütopyaların hiçbiri mevcut düzen üzerinde birkaç rötuş yaparak daha iyi bir toplum oluşturmanın peşinde olmamıştır. Onlar mevcudu revize etme değil, sil baştan topyekün yeni olan bir devlet inşa etme işine koyulmuşlardır. Bunu yaparken ütopya yazarı ne sildiği düzenin silinişini ne de kurduğu yeni düzenin kuruluşunu tarif eder. Ütopya adasına bir kaza eseri atıverir gemicileri, adaya ayak basar basmaz bahtlı gemiciler için eski silinmiş ve yeni bir düzen birden bire başlayıvermiştir.

Bu toplum kendisini aşama aşama kurmuş, mükemmelliğe doğru evrilmiş bir toplum değildir, baştan beri orada olan adeta mükemmelliğini kendi içinde getirmiş tanrısal bir yaratı gibidir. Öncesiz ve sonrasızlığı ile ütopya realite ile arasındaki mesafeyi de arttırarak “yok yer” olmağının altını bir kez daha çizmiş olur. Bugünde ona ulaşmak ihtimali yok gibidir, ileride ulaşılabilirliği ise uzak bir hayaldir.

‘Ütopya’ kelimesinin İngilizce’deki karşılığı olan ‘nowhere’ (hiçbir yer)i, ‘no/where’ (yok/yer) ve ‘now/here’ (şimdi/burada) olmak üzere ikiye ayırırken; ütopyalar tarihi boyunca karşılaştığımız iki farklı yaklaşımın sınırlarını da çizmiş oluyor: Yarın için ütopya (no/where) ve bugün için ütopya (now/here). Bugünün sorunlarını da göz önünde bulundurarak tümüyle düşsel tasarımlar gerçekleştirilmeyi amaçlayan ‘yarın’ın ütopyası, yeni ve daha önce denenmedik, ‘uçuk’ fikirleri içinde barındırırken, düşsel yanına ağırlık vererek ayakları yere basmayan bir bütünü tanımlıyor. Mumford’un bu yaklaşımı doğrultusunda bu gruptaki ütopyalara ‘hayali’ dememiz yanlış olmaz. Bu hayali projelere hemen Rönesans’ın sonrasında karşımıza çıkan Thomas More’un ‘Ütopya’sını, Thomasso Campanella’nın ‘Güneş Ülkesi’ni ve bu ikisinden çok daha önce yazılan Platon’un ‘Devlet’ini örnek olarak verebiliriz.⁵⁴

Kendi yaşadığı toplum içerisinde mutlu olmayan ütopya yazarının, mutlu olunabilecek bir yer kurgularken Akşit Göktürk’ün de belirttiği gibi, tepkiyle karşıladığı mevcut düzenden mümkün olduğunca uzak, apayrı bir örnek toplum

⁵⁴ Akın Sevinç, *a.g.e.*, s. 41.

tasarladığını görmekteyiz.⁵⁵ Bu tasarı halihazırdaki düzenin revize edilmesi ile değil, hem zamansal hem uzamsal olarak yeniden inşa edilmesi ile mümkün olabilmektedir.

⁵⁵ Akşit Göktürk, *a.g.e.*, s. 17.

2. BÖLÜM: ANTİKÇAĞDAN RÖNESANS'A BİREY KAVRAMI

2.1. Birey Kavramı ve Çeşitli Alanlardaki Kullanımları

Düşünce kavramlar üzerinden ilerlemektedir, kavramın kapsamı ne kadar açık ve belirliyse düşünce de o kadar doğrudan ve belirli olmaktadır. Somut meseleler söz konusu olduğunda düşünce üretmek kolayken, mevzu soyutlaştıkça fikir üretim işi bir o kadar zorlaşmaktadır. Çünkü bu durumun ana malzemesini oluşturan kavramların sınırlarını çizmek, içlerini doldurmak zorlaşmaktadır. Tamamen muhayyilede yer alan, dış dünyada karşılığı bulunmayan kavramların anlamlarını belirleyebilmek, sınırlarını çizebilmek ve bu anlamların ortak dil içerisinde kendisine yer bulmasını sağlayabilmek başlı başına bir uğraş gerektirmektedir. Düşüncenin, düşünme üretiminin en meşakkatli kısımlarından biri muhtemelen bu meseledir. Meşakkatli olduğu kadar da önemlidir, şayet bu meselenin üstesinden gelinemezse, kavramların olabildiğince açık ve seçik bir izahı yapılamaz ve sınırları çizilemezse, düşüncede açıklığın sağlanabilmesi mümkün değildir.

Bazı kavramların izahı ise diğer kavramlara oranla çok daha zordur, bunlar geniş bir anlam ve kullanım skalasına sahip olan kavramlardır. Kullanıldığı alanın özelliklerine ve gereksinimlerine göre yeni anlamlar kazanmaktadırlar. Bu tür kavramları kullanırken hangi alan içerisinde onun anlamlandırılmakta olduğunun belirtilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde mesajı iletenin zihnindeki anlam ile mesajı alımlayanın zihninde oluşturacağı anlam arasında farklılıklar olacak ve iletişim sağlıklı bir sonuç vermeyecektir.

Kavramlarla ilgili tek zorluk hangi alan açısından anlamlandırıldığıнын belirlenmesi değildir, dil yaşayan bir olgu olduğundan aynı kavramlara tarihsel süreçler içerisinde farklı farklı anlamların verildiği de bir vakiydir. Bundan ötürü düşüncenin salahati açısından, kullandığımız kavramların yalnızca hangi alan içerisinde tanımlandığını belirtiyor olmak yetmemekte, aynı zamanda hangi tarihsel dönemin bakış açısından o kavramın yorumlandığının da belirtilmesi gerekmektedir. Çünkü her dönem kendi tarihsel ve kültürel koşulları ile entelektüel birikimin verdiği

imkanlar ölçüsünde mevcut kavramların içlerini doldurmaktadır. Bizim bu çalışmada ele alacağımız birey kavramı da yukarıda saydığımız tüm zorluklardan nasibini almaktadır. Mantıktan biyolojiye, felsefeden sosyolojiye, sanattan hukuka kadar pek çok alanda kullanımda olan birey kavramının içeriği de kullanılmakta olduğu tarihsel dönemin koşulları tarafından belirlenmektedir. Bu bölümde öncelikle birey kavramının kullanım alanlarına göre taşıdığı anlamlar üzerinde durulmaya çalışılacak daha sonra da bu çalışmanın amacı doğrultusunda farklı tarihsel dönemlerde ele alınış biçimleri incelenecektir.

Eski Türkçede “bir kişi, birisi” sözcüğünden evrilmiş olan *birey (biregü)*, *bir* sözcüğünden -AgU ekiyle türetilmiştir.⁵⁶ Türkçede isim olan bu kelime “Kendine özgü niteliklerini yitirmeden bölünemeyen tek varlık, fert”⁵⁷ anlamına gelmektedir. Doğa bilimlerinde bu, bir türü oluşturan tek varlıklardan her biridir. “Genel olarak her var olan bir birey olabileceği gibi, bağımsız bir kişi olan insan da bir bireydir.”⁵⁸ Yani söz konusu doğa bilimleri olduğunda birey olabilen yalnız insan değildir. İnsan dışında diğer varlıklar da birey niteliği taşıyabilmekle beraber tüm varlıkların bu özelliği taşıyabildiği söylenememektedir.

Birey [İng. İndiviudal; Fr. Individu; Al. Individuum]1 Ayrı bir birlik ya da birim olarak varolan ve aktüel ya da kavramsal olarak, ancak ve ancak kendine özgü kimliğini yitirmek pahasına bölünebilen tek varlık. Tek tek sayılabilen, kendisinden mantıksal olarak söz edilebilen varlık. 2. Ayrı tutulabilen, bağımsız bir varlığı olan, bireyleştirilebilen, bir düşünce ya da tümcenin öznesinin dış dünyadaki karşılığı yapılabilen şey. 3 Kendisini gösteren, belirleyen karakteri, temel özellikleri ortadan kaldırmaksızın bölünemeyen, bölünecek olursa da, parçalarına bütünün adı verilemeyen canlı insan varlığı. Buna göre, bir taş bir birey değildir, çünkü taşın bir parçası yine bir taştır. Fakat bir insan bir bireydir, çünkü insan bölündüğünde, parçalara ayrıldığında, elde edilen şey bir insan değildir. Bu nedenle, felsefede birey kavramı daha çok canlı varlıklar için kullanılarak, cansız varlıklar söz konusu olduğunda, onlar bir türün özellikleri olarak adlandırılırlar.⁵⁹

⁵⁶ Çevrimiçi: <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/birey> (Erişim tarihi 28.05.2023)

⁵⁷ *Türkçe Sözlük*, Cilt I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 280.

⁵⁸ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkilap Yay., İstanbul, 1998, s. 38.

⁵⁹ Ahmet Cevizci, *a.g.e.*, s. 184-185.

Öte yandan mantık biliminde ister canlı isterse cansız olsun bir türün kapsamı içine giren somut varlıkların, “bir evrenin ögesi olan, bir adın gösterdiği nesnelere”⁶⁰ her biri birey olarak adlandırılmaktadır. Bireyler türün genel özelliklerini taşıyor olmakla birlikte kendilerine özgü niteliklere de sahiptirler. Fakat formel ve pozitif bilimlerin aksine sosyal bilimler bireyi yalnızca insana indirgemekte ve diğer varlıkların bireyselliklerini göz ardı etmektedirler. İnsan davranışlarını anlamak ve açıklamak amacı üzerinde temellenen psikolojiye göre birey kavramı ile anlamamız gereken yalnızca bilinç sahibi, neyi ne için yaptığının farkında olan insandır. İnsanın bireyselliği apriori bir durum olmakla birlikte bunun bilinç düzeyinde kişinin kendisi tarafından farkına varılması gerekmektedir. Fiziksel tekliğinin yanında psişesinin de farkına varabilen, kendi ile diğer varlıklar arasındaki varoluşsal farklılıkları ayırt edebilen insan birey olabilmeyi psikoloji bilimi açısından başarabilmiştir.

Birey (Individuum/Individual): Psikolojik açıdan bireyin belirgin özelliği kendine özgü ve bazı bakımlardan benzersiz psikolojisi. Bireyin psişesinin kendine özgü doğası, karmaşık oluşumları kadar öğelerinde ortaya çıkmaz. Psikolojik bireyin yani onun *bireyliğinin* varoluşu a priori bilinçdışıdır ama kendine özgü doğasında bilinç bulunduğu nispette yani bilinci başka bireylerden farklı olduğu nispette birey var olabilir. Gözlemlendiği gibi, psişik bireylik başlangıçta bilinçdışı olsa da fiziksel bireylikle ilgili olarak a priori vardır. Bireyliği bilince getirmek yani nesneyle özdeşlik durumundan çıkarmak için bilinçli *farklılaşma* veya *bireyleşme* süreci gerekir. Bireyliğin nesneyle özdeşleşmesi bilinçdışı olmasıyla eşanlamlıdır. Bireylik bilinçdışıysa psikolojik açıdan birey yoktur ama kolektif bilinç psikolojisi vardır. Bilinçdışı bireylik nesneye yansıtılır, sonuçta nesne büyük değer kazanır ve çok güçlü bir belirleyicilik görevi yapar.⁶¹

Burada da görüldüğü gibi psikoloji, birey olmak ile bilinçli bir varlık olmak arasında sıkı bir bağ kurmaktadır. Varlığın birey olabilmesi için mantık biliminin işaret ettiği kendine özgü niteliklere sahip olması yetmemekte aynı zamanda bu özelliklere sahip olduğunun ayırdına varması da gerekmektedir. Buradan elbette kesintisiz bir bilinçlilik durumunun zaruri olduğu şeklinde bir anlam çıkarmamak gerekmektedir, birey olmak tüm eylemlerin bilinçlice yapılması anlamına gelmemektedir. Bu biçimde süreklilik arz eden bir dikkat ve farkındalığa sahip olmasa dahi bilinç dışında yer alan,

⁶⁰ Teo Grünberg, Adnan Onart, *Mantık Terimleri Sözlüğü*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1976, s. 30.

⁶¹ Carl Gustav Jung, *Analitik Psikoloji Sözlüğü*, Çev. Nur Nirven, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 16-17.

üstünü örttüğü, ket vurduğu duygularının, anılarının, içsel yaşantılarının farkına varabilme potansiyeline sahip olabilen yani kendisi ve çevresiyle ilgili bilgiye ulaşabilen, ulaşma potansiyelini muhteva eden canlı türü olan insan bireydir.

“Özne” derken her şeyden önce bulanık, belli belirsiz kıpırtıları, hisleri, düşünceleri ve duyuları kastediyorum, bunlar nesneden edinilen, kanıtlanabilir sürekli bilinçli deneyim halinde üzerimize saldırmaz ama bilincin arka planından ve yer altı mahzenlerinden, karanlık iç derinliklerden gelen rahatsız eden, ket vuran veya kimi zaman da yararlı bir etki gibi çıkagelir ve bir bütün halinde bilinçdışı yaşam algımızı oluşturur.⁶²

Bireyi tanımlarken içsel yaşantılardan, duygulardan ve deneyimlerden bahsedeceksek o halde tüm bunların ortaya çıkmasına ve anlamlandırılmasına katkıda bulunan sosyo-kültürel ortamdan da bahsetmemiz gerektiği savunulabilir. Bu noktada karşımıza çıkan sosyoloji de bireyi toplumu etkilemekle beraber toplumdan etkilenen bir varlık olarak görmektedir. Bireyi “toplumları oluşturan ve düşünsel, duygusal, iradeyle ilgili nitelikleri toplum içinde belirlenen insanların her biri”⁶³ olarak tanımlayan sosyoloji, bireylerin bir aradalığı ile toplumu oluşturduğunu ancak toplumun da bireyler üzerinde belirleyici tesirinin bulunduğunu, bireylerin de pek çok yönüyle toplumsal etkiyle şekillenen varlıklar olduğunu savunmaktadır. Burada yalnızca toplumun insan yaşamının devamlılığı açısından öneminden bahsedilmemektedir. Biyolojik bir varlık olarak, temel yaşam gereksinimlerini karşılayabilmesi ve hayatını sürdürebilmesi değil, “tek insanın kendini tüm diğerlerinden ayırt etmesi; varlığının ve davranış tarzının –biçim bakımından, içerik bakımından ya da her ikisi bakımından da – sadece ona uygun olması ve farklı olmanın onun hayatı için olumlu bir anlamı ve değeri olması”⁶⁴ bakımından birey ele alınmaktadır. Bu noktada toplumun varlığı o ölçüde değerli görülmektedir ki kişinin içinde bulunduğu toplum ne derece genişlerse bireyselliğin de o derece artacağı iddiasında bulunmaktadır.

Kendimizi bağladığımız çevre ne kadar darsa, o kadar az bireysellik özgürlüğüne sahip oluruz; ne var ki bu daha dar çevrenin kendisi de bireysel bir şeydir ve tam da küçük olduğu için kendini diğer bütün çevrelerden keskin bir şekilde koparır. Buna karşılık, aktif olduğumuz

⁶² Carl Gustav Jung, *a.g.e.*, s. 56-57.

⁶³ *Türkçe Sözlük*, Cilt I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 280.

⁶⁴ Georg Simmel, *Bireysellik ve Toplum*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yay., İstanbul, 2009, s. 248.

ve çıkarlarımızın hüküm sürdüğü çevre genişlerse, onda bireyselliğimizin gelişmesi için daha çok yer olacaktır; ama bu bütünün parçaları olarak, benzersizliğimiz daha azdır. Toplumsal bir grup olarak bu daha büyük bütünün bireyselliği daha azdır.⁶⁵

Buradan hareketle insanın bireysel olarak varoluşunun yalnızca fiziki varlığının devamlılığı olmadığını, tüm bunlardan çok daha öte ihtiyaçlarının karşılanmasına bağlı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Psikoloji bireyi, başka kişilerden farklı olduğunu fark eden insan olarak tanımlarken, o başka insanların varlığını da aslında bir koşul olarak getirmektedir. Aristoteles'in deyişiyle "insan siyasal bir hayvan"dır.⁶⁶ Doğa insanlara dili vermiş ve anlamlı konuşarak iletişim kurabilmelerine, duygularını ve düşüncelerini paylaşmak suretiyle aralarında ortak bir yaşam oluşturabilmelerine vesile olmuştur.⁶⁷ Toplumsal hayat içerisinde yer alan insan diğerleriyle iletişim kurmak suretiyle anlamlar inşa edebilmiş ve oluşturduğu bu anlam dünyası, medeniyet içerisinde varoluşunu gerçekleştirebilmiştir.

Varlığını ortaya koyabilmek ve geliştirebilmek kadar onu korumak da bireyin temel ihtiyaçlarından biri olduğundan bu ihtiyacı giderebilmek amacıyla devlete gereksinim duymuştur. Zorunluluk sonucu ortaya çıkan bir organizasyon olan devlet, bireyler arasındaki ilişkileri belirleyip düzenleyen, bunu sağlayabilmek için toplumun önceliklerini, gereksinimlerini tespit ederek kurallar koymak suretiyle topluma yön veren; kültürel, sosyal ve tarihi dayanakları olan bir kurumdur. Devletin kendini koruyabilmesi için, kural koyma, birey haklarını belirleme ve sınırlama özelliği ve yetkisi vardır. Kural koyucu özelliği aynı zamanda toplumun kültürel değerlerini etkilemek, onları yeniden biçimlemek, yönlendirmek anlamına da gelmektedir.⁶⁸ Bu maksatla devlet hukuku meydana getirmek zorunluluğunda kalmaktadır. Toplumsal yaşamın düzeninin muhafazası ve idamesi için devletle bireyler, bireylerle bireyler yahut muhtelif devletler arasındaki ilişkileri belirli usul ve kaidelere göre tanzim eden hukukun varlığı zaruretle ortaya çıkmaktadır.

⁶⁵ Georg Simmel, *a.g.e.*, s. 237.

⁶⁶ Aristoteles, *Politika*, Çev. Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 9.

⁶⁷ Aristoteles, *a.g.e.*, s. 10.

⁶⁸ Şafak Ural, "Demokrasi Kavramı, Toplumsal Değerler ve Birey", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 40, 1999, s. 456.

Hukuk devlet, toplum ve bireyler arasındaki uyumu sağlamakla görevlidir. Burada karşılaşılan en büyük problemlerden birisi bu görevi yerine getirirken denge noktasının nereye konması gerektiğinin belirlenmesidir. Bu noktanın devlet ve toplum tarafına yakın olması veya birey tarafına konulması ile başka başka siyasi rejim türlerinin ortaya çıkmasına ve farklı düzenler içerisinde toplum-birey-devlet ilişkilerinin birbirinden farklı biçimlerde düzenlenmelerine sebep olmaktadır. Ortaya çıkabilecek siyasi rejim türleri ve bu türlerin taşıdıkları özellikler bu çalışmanın doğrudan konusu olmadığından burada onlara değinilmeyecektir. Bizi burada ilgilendiren temel mesele *birey* olduğundan hukukun bireyi, kişiyi nasıl tanımladığına bakmamız gerekmektedir.

Hukuk sözlüğünde kişi “Hak sahibi varlık”⁶⁹ olarak tanımlanmaktadır. Hak ise bireylere hukuk tarafından tanınmış yetkililerdir. O halde hukuk hem hakların neler olduğunu belirliyor olması hem de bu hakları kullanma yetkilerini kişilere veriyor olması bakımından bireyin üzerinde oldukça belirleyici bir konumda yer almaktadır. Birey ile birey olamayan arasındaki sınırın siyasi ve hukuksal açıdan hakların belirleniş ve dağıtılışı ile çizildiğini söylemek abartılı olmayacaktır. Kişilerin haklarının ne olduğu ne olması gerektiği meselesi ise neredeyse tüm insanlık tarihi boyunca tartışılan temel meseleler arasındadır. Başka bir tartışma konusu ise bu hakları bireylerin elde ediş biçimleri ile ilgilidir. Bazı haklar insanın doğduğu an itibariyle sahip olması gereken haklar olarak belirlenirken, bazıları da zaman içerisinde kazanılabilecek haklar olarak belirlenmiştir. Haklar içerik bakımından yaşam hakkı, işkence görmeme hakkı, mülk sahibi olabilme hakkı, eğitim ve öğretimden faydalanabilme hakkı, seçme ve seçilme hakkı gibi pek çok biçimde karşımıza çıkabilmektedirler.

Hukuk alanında yapılan bilimsel çalışmalarda haklar, belli ölçütlere ve niteliklere göre çeşitli biçimlerde tasnif edilerek, türlere ayrılır. Kamu Hukuku – Özel Hukuk ayrımına koşut olarak “kamusal haklar” – “özel haklar” biçiminde yapılan ayırım, hakların türlere ayrılmasının bir örneğidir. Haklarla ilgili olarak, “mutlak (salt) haklar” - “nisbi (görece) haklar”, “malvarlığı hakları – kişi varlığı hakları”, “nesnel (ayni) haklar-kişisel (borcul) haklar” v.b. gibi ayrımlar da yapılır.⁷⁰

⁶⁹ Çevrimiçi: <https://sozluk.adalet.gov.tr/kişi> (Erişim tarihi 28.05.2023)

⁷⁰ Rona Aybay, *İnsan Hakları Hukuku*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2019, s. 4.

Hakların hukuk düzenince belirlenmiş, tanımlanmış ve sınırlanmış olması bu hakların bireylerce kullanılabilmesi anlamına gelmemektedir. Yukarıda bir kısmı sayılmış olan bireysel hakların kullanımından bahsedebilmek için dahi diğer bireylerin varlığına yani topluma ihtiyaç vardır. Çünkü bu hakların büyük bir kısmında diğer bireylere sorumluluklar yüklenmekte veyahut onların hak sahibi olan bireye karşı olabilecek davranışlarının sınırlandırılması gerekmektedir. Hak sahibi olan bireylerin öteki kişiler üzerinde talepleri ortaya çıkmaktadır. İşte bu taleplerin karşılanmasında ve bireylerin sahip oldukları hakları kullanabilmelerinde görev devlete düşmektedir. Devletin görevi yalnızca hukuku oluşturarak hakların belirlenmesi ile bitmemekte aynı zamanda bu hakların korunarak bireylerin istemlerinin gerçekleşebilmesi için gerekli önlemleri alarak hukuka aykırı biçimde haklardan mahrum kalan kişilerin uğradıkları zararların da giderilmesini kapsamaktadır. Elbette ki tüm devletler aynı yasa ve kurullarla yönetilmeyebilir, yurttaşlarına aynı hakları tanımayabilirler, fakat tüm insanların yalnızca insan olmaları bakımından haklara sahip oldukları ve bu hakların devletlerin hukuk sisteminin keyfiyetine bırakılmaksızın talep edilmesi gerektiği fikrine bağlı olarak oluşan “insan hakları” kavramından da söz etmek gerekmektedir. “Bu türe giren hakların, sadece kişinin uyuşunda bulunduğu devlete karşı değil, çağdaş anlamda ‘devlet’ niteliği bulunan her varlığa karşı ileri sürülebilir.”⁷¹

İnsan haklarının tarihte ilk defa ne zaman ortaya çıktığı konusunda başlangıç noktası olabilecek çeşitli olgular bulunmakla birlikte İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi 1948 yılında ilan edilmiştir⁷² ve böylece bireylerin evrensel haklarının var olduğu ve bu hakların ülke sınırları gözetmeksizin korunması gerektiği, imzalayan ülkeler tarafından kabul edilmiştir. İnsanların doğdukları an itibariyle sahip oldukları düşünülen bu hakların insanlığın var olduğu ilk günden bugüne mevcudiyeti savunulmakla birlikte bu inancın tarihi insanlık tarihi kadar eski değildir. İnsanların haklarının neler olduğunun farkına varmaları ve bu hakları mevcut siyasal sistemlerden talep edebilir hale gelmeleri için düşünce tarihinin ilerlemesi ve başta birey kavramı olmak üzere pek çok kavramın anlam değişikliğine uğraması

⁷¹ Rona Aybay, *a.g.e.*, s. 5.

⁷² Rona Aybay, *a.g.e.*, s. 30.

gerekmıştır. Çünkü ilkçağlarda insanların doğuştan sahip oldukları hakları elde edebilmek için herhangi bir mücadeleye girdiklerini görememekteyiz. Tüm insanların yaradılışsal olarak eşit olduğu, temel düzeyde benzer haklara sahip olduğu ve hangi amaçla olursa olsun bu hakların herhangi bir kişi ya da otorite tarafından sınırlandırılmayacağı gibi inanışlar modern dönemle birlikte literatüre girmektedir. Peki bundan öncesinde ne olmuştur? Klasik ütopyaların yazıldıkları dönemde bireye ve birey haklarına bakış nasıldı? Antik dönemden başlayarak klasik ütopyaların yazıldıkları zaman dilimlerinde birey kavramının içeriğinin nasıl doldurulduğuna, zihinlerde nasıl bir yere sahip olduğuna kısaca göz atmak bu çalışmanın konusu açısından önem taşımaktadır.

Birey kavramının tarihsel gelişimine geçmeden önce üzerinde durmanın gerekli olduğu bir diğer konu ise demokrasi ve insan hakları arasındaki ilişkidir. Demokrasi fikrinin ve ilk uygulananın kökenleri M.Ö. beşinci yüzyıla kadar dayanmaktadır. İlk kez Yunanistan'daki sitelerin bazılarında görülen “demokrasinin anlamı ‘yurttaş egemenliği’nden (demos) ibaretti ve herkesi etkileyen kararlarda tüm yurttaşların söz hakkına sahip olmaları tasarlanmıştı.”⁷³ Yöneticilerin yönetilenler tarafından seçildiği bu sistemin genel olarak çoğunluğun yönetimi olmakla beraber azınlığın haklarına da sahip çıkması beklenmekte, hak ve özgürlükleri koruyan politik bir sistem olarak yüceltilmektedir. Bu çalışmanın konusu doğrudan demokrasi rejimi olmadığından demokrasinin özellikleri üzerinde durulmadan birey hakları ile arasındaki ilişki üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Birey hakları denildiğinde ilk akla gelen politik rejim olmakla birlikte tek rejim demokrasi değildir. Birbirinden farklı düzey ve biçimlerde de olsa her siyasal sistemde bireye tanınan çeşitli hakların varlığından bahsedilebilmektedir. Peki neden ilk akla gelen demokrasi olmaktadır. Bunun nedeni yurttaşlara diğerlerine göre çok daha fazla özgürlük alanı tanıyor olması olabilir. Hak ve özgürlük kavramı birbiriyle sıkı ilişki içerisinde olan iki kavramdır. Bu nedenle de zaman zaman birbiri ile karıştırılabilmektedirler. Bireyin özgürce beyan ettiği her bir isteğin bireysel bir hak olmadığı hususuna dikkat etmek gerekmektedir. Bireysel talepler sınırsız olsa da

⁷³ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 1999 s. 140.

bireyin haklarının yasa ile belirlenmiş bir sınırı vardır. Bu yasa kabile toplumundan en gelişmiş siyasal sistemlere kadar mevcuttur. Öte yandan hangi toplumun üyesi olursa olsun ve kanunlar hangi ilkeler baz alınarak hazırlanıyor olursa olsun her hak özgürlükle beraber ödev kavramını da karşımıza getirmektedir.

Demokrasinin ayrıcalığı bireysel hak ve özgürlüklerin teminat altına alınabilmesidir. Fakat burada bireysel özgürlüklerin ve hakların tanımının çok iyi yapılması gerekir; en azından her bireysel talebin, bir bireysel özgürlük olarak anlaşılması, bir hakkın bulunduğu yerde ödevin de bulunduğu kabul edilmesi ve bu hususların da önemle altının çizilmesi gerekir.⁷⁴

Her türlü siyasal sistem insanla insan, insanla toplum arasındaki ilişkileri düzenlerken bireylere bir takım haklar tanımakla birlikte çeşitli ödevler de yüklemektedir. Bir bireyin hakkının tanınması diğer bireylerin ödevlerini yerine getirmesine bağlı olmaktadır. Haklara sahip olmak özgür olmayı ya da özgürlük bireyin her türlü talepte bulunabilmesini gerektirmemektedir. Hak, özgürlük ve ödev kavramları birbiriyle sıkı bir ilişki içerisinde yer almakta ve bu ilişkinin kuruluş biçimlerine göre farklı toplumsal yapılar oluşmaktadır. Bu yapının nasıl oluşturulacağı o toplumun sahip olduğu bireysel ve toplumsal değerler etrafında şekillenmektedir. Toplumsal değerler ise zaman içinde kültüre ve tarihsel gelişime bağlı olarak değişiklik göstermektedirler. Çalışmamızın devamında Antik Yunan'dan başlayarak özellikle birey kavramı üzerinden bu gelişimin izi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

⁷⁴ Şafak Ural, *a.g.e.*, s. 452.

2.2. Antik Yunan'da Birey Anlayışı

Birey kavramının Antik Yunandaki durumuna bakmadan önce, insan kavramının algılanış ve yorumlanışına göz atmak gerekmektedir. Modern dönemde insan evrenin bir parçası olarak görülüyorken, Antik Yunan'da insan kozmolojik varoluşun bir parçası olarak görülmektedir.⁷⁵ 'Kozmos' Grekçe'de düzen anlamına gelmektedir.⁷⁶ Evren yani kozmos yasalı bir düzen barındırmaktadır ve insan da bu kozmolojik varoluşun bir parçasıdır, bu düzeni oluşturan yasalar tarafından belirlenmektedir. Antik dönem insanı, kendisini evreni oluşturan bu organik yapının bir parçası olarak görmektedir, buradaki yasalılıktan, düzenden etkilenmekte fakat ona herhangi bir müdahalede bulunmamaktadır. Parçası olduğu düzenin değiştirilebilir olduğunu dahi düşünmemektedir. İnsanın kendini doğanın, kozmosun dışında konumlandırması ve ona müdahale edebileceğini, dönüştürebileceğini düşünmesi, bu hakkı kendinde görebilmesi için önünde modern döneme kadar uzanan uzun bir yol bulunmaktadır. Antik dönemde insan yaşamı değerini yer aldığı, parçası olduğu devasa düzen içerisinde bulmaktadır. Düzenden bahsedebilmek için ise farklı unsurların bir bütünü meydana getirecek, ortak bir yasalılıkta buluşacak biçimde ölçülü ve ahenkli bir birleşime gitmeleri gerekmektedir. Her bir parça bütünde sahip olduğu yerin değerine göre konumlanmakta, düzenin olabilmesi için hiyerarşik bir yapılanma oluşmaktadır.

Düzenin olduğu yerde genellikle hiyerarşi vardır, ve antik düzen anlayışı da kendi içinde hiyerarşiler barındırır. Evrenbilimsel düzende her varlığın sadece bir yeri değil aynı zamanda bir statüsü vardır. Bu statü bir varlığın kendisinden aşağıda olanlara hükmetmesini ve kendisinden üstün olanlara da itaat etmesini gerektirir; köleler efendilerine, kadınlar kocalarına tabidir. Bu düzen açısından insanlar, bilhassa da özgür erkekler, evrenbilimsel düzende imtiyazlı bir statüye sahiptir. Ancak onlar da evrenin kendisi olan devasa bütüne ve evrende kendilerinin üzerinde yer alan öğelere itaat etmek zorundadır.⁷⁷

Todd May'den alıntılanan bu metinde insanlar ifadesi kullanıldıktan sonra "bilhassa da özgür erkekler" ilavesi yapılması elbette ki tesadüfi değildir. Özgür

⁷⁵ Todd May, *Deleuze Bir Birey Nasıl Yaşayabilir*, Çev. Sercan Çalıcı, Kolektif Yay., İstanbul, 2017, s. 18.

⁷⁶ Liddle, Henry George, Robert Scott ve Henry Stuart Jones, *Greek-English Lexicon*, 10th Edition Oxford: Clarendon, 1996, s. 985.

⁷⁷ Todd May, *a.g.e.*, s. 18.

olmayan erkeklerin yani köle erkeklerin vatandaşlık hakkı olmadığı gibi kadınlar da bu haktan mahrum bırakılmaktadırlar. Demokratik Antik Yunan toplumlarında bile kadınlar “sadece vatandaşlığı nakleden kişilerdi, kendileri bu hakka sahip olmadıkları gibi mal varlıkları da yoktu, kişilik hakları için yasaya başvuramazlar ve politik yaşamda yer alamazlardı.”⁷⁸ M.Ö. 6. yüzyılda düzenlenen Attika hukukuna göre (öncesinde de böyleydi) kadınlar mirastan pay alamamakta, her şey erkek çocuklarına kalmaktaydı. Erkek çocuğun olmadığı durumlarda bile miras ya kadına hiç kalmamakta, ya da kaldığı durumlarda dahi evlenmesi halinde babasının en yakın akrabası mirasta hak sahibi olmaktaydı.⁷⁹ Kadınlar insandan ziyade bir mal olarak görülmekteydi. O kadar ki bazı Yunan sitelerinde “kadınların değış tokuş edilmesi hiç de ender değildi; genellikle, yoksul kardeşlerin ortak bir karısı olmaktaydı.”⁸⁰ Antik Yunan’da kadınlar hiçbir zaman yurttaşlık statüsüne erişemedikleri gibi pek çok Yunan sitesinde toplumsal hayattan da uzak tutulmaktaydılar. “Yurttaşların eşleri ve kızları, genellikle toplumsal etkinliklerin dışında bırakılmışlar ve evlerinde kapalı bir yaşam sürmek zorunda bırakılmışlardı.”⁸¹ Ataerkil bir yapıya sahip olan Yunan toplumlarında Todd May’in de belirttiği gibi erkeklerin de üzerinde olan ve itaat edilmesi zorunlu yasalar yer almaktaydı.

Antik Yunan’da en önemli olan şey ölçülülüktü,⁸² yasaya uygun bir hayat sürmek, evrensel düzendeki konumunu kabul edip buna göre yaşamak, toplumsal ahengin devamlılığında üstüne düşen rolü yerine getirmek her yurttaşın gurur kaynağı idi. Yasalara uymayanların vatandaşlık hakkı iptal de edilebilirdi, ya sürgünle ya da vatandaşlıktan çıkarılan kişinin memlekette barınmasına ses çıkarmayan onursuzluk (atimia) ilanıyla⁸³ cezalandırılabilirlerdi. Atinalılar ilk önce yazılı olmayan tanrısal kaynaklı olduklarına inandıkları ve yalnızca aristokratlar tarafından bilinerek sözlü bir

⁷⁸ Hilary J. Deighton, *Eski Atina Yaşantısında Bir Gün*, Çev. Hande Kökten Ersoy, Homer Kitabevi, İstanbul 2000, s. 6.

⁷⁹ George Thomson, *Tarih Öncesi Ege Cilt 1*, Çev. Celal Üster, Panel Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 154-155.

⁸⁰ Egon Friedell, *Antik Yunan’ın Kültür Tarihi*, Çev. Necati Aça, Dost Kitabevi Yay., Ankara, 1999, s. 99.

⁸¹ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Eski Yunan’da Siyasef Felsefesi*, V Yay., Ankara 1989, s. 5.

⁸² Egon Friedell, *a.g.e.*, s. 52.

⁸³ Egon Friedell, *a.g.e.*, s. 198.

geleneğin içerisinde aktarılan aristokratik kurallarla (nomos ile) yönetiliyorlardı.⁸⁴ Uygarlığın temeli olarak gördükleri polisi tanrıların kendilerine verdiği kutsal bir armağan olarak görmekteydiler.

Bu bakımdan, polis düzenini bozmak, Tanrılara karşı gelmekle eş anlamlıydı. Üstelik Yunan insanı için, polis dışında bir yaşam biçimi düşünmek bile olanaksızdı. Her Yunanlı kendini, ilk önce bir yurttaş (polites) olarak algıladığından, yaşamı polis gerçeği ile koşullandırılmıştı. Polisin dışında o hiçbir şeydi, daha doğrusu olsa olsa “konuşan bir hayvan” yani bir köle ya da uygar insana özgü haklardan yararlanamayan bir yabancı (metoikos) olabilirdi. Böylece polisi varlığının nedeni olarak gören kişinin davranışları, polis esenliğinin sağlanmasına yöneliyordu.⁸⁵

Polisin esenliğini sağladığını iddia eden ilk yasaların yurttaşlar arasında pek de eşitliği sağladığı söylenememektedir. Bu yasalar daha çok aristokrat kesimin haklarını korumaya yöneliktir.⁸⁶ Zamanla güçlenen orta sınıfın haklarını savunmaya başlaması ile Tanrısal yasa anlayışı değişecek ve “ hukukun tanrısal, değişmez kurallar olmayıp, insan yapısı değişebilir, değiştirilebilir kurallar olduğu yolundaki anlayış” yerleşecektir.⁸⁷ Fakat bu yine de tüm insanların kanun karşısında eşit olduğu anlamına gelmemekteydi. Hukuksal olarak herhangi bir varlığı olmayan kadınları bir kenara ayırdıktan sonra M.Ö. 5. yüzyılda polis toplumunun hukuksal açıdan üç kesimden oluştuğu ileri sürülebilir; bunlar yurttaşlar, yabancılar ve kölelerdir.⁸⁸ Yurttaşlar (politai) poliste en çok hakka sahip olan, özgür ve toprak sahibi erkeklerdi. Bunlardan sonra yabancılar (Metoikos’lar) gelmekteydi, özgür olmalarına rağmen hiçbir yurttaşlık hakkına sahip değillerdi. Mülk edinemiyorlar ve bir vatandaşın himayesine girmeden poliste barınamıyorlardı. Fakat yine de durumları çok kötü sayılmazdı çünkü ticaretle uğraşüyor ve bu sayede zenginleşiyorlardı. Bu üç grup içerisinde durumu en kötü olanlar elbette kölelerdi. Toplam nüfusun önemli bir kesimini oluşturan köleler Antik Yunan ekonomisi üzerinde oldukça belirleyici bir yere sahiptiler.

Köle, Yunanlıların gözünde, üretim araçlarını kullanan, daha doğrusu kendisi üretim aracı olan kişiydi. İnsan sayılmazdı; “hareket eden

⁸⁴ Alaeddin Şenel, *Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yay., Ankara, 1970, s. 98.

⁸⁵ Mehmet Ali Ağaoğulları, *a.g.e.*, s. 5.

⁸⁶ Alaeddin Şenel, *a.g.e.*, s. 98.

⁸⁷ Alaeddin Şenel, *a.g.e.*, s. 100.

⁸⁸ Mehmet Ali Ağaoğulları, *a.g.e.*, s. 7.

araç”tan, “satılıp değiş tokuş edilen mal”dan ya da “konuşan hayvan”dan başka bir şey değildi. Zengin polislerin yurttaşları, servetlerini kölelere yatırıp onların ürettikleri ile geçinmeye başladılar.⁸⁹

Atina’da köleler sahibinin işliğinde ya da özgür insanlarla beraber onların çalıştığı işlerde çalışabilirler, başkasına kiralanabilirlerdi. “Köleler para kazanmak ve özgürlüklerini satın almak hakkına sahipti.”⁹⁰ Demosiosi, yani kamu köleleri denen özel bir köle sınıfı vardı ve bunların bir kısmı mahkeme katipliği, maliyede muhasebecilik, belediyede mutemetlik ve polislik gibi hiç de önemsiz olmayan makamlarda görev yapabilirlerdi.⁹¹ Fakat ne yazık ki buradan kölelerin çok iyi koşullarda yaşadıkları gibi bir anlam çıkartmak uygun görünmemektedir. Nitekim George Thomson M.Ö. 5. yüzyılda kadın ve çocukların hayatta bırakılıp, yetişkin erkek kölelerin silah kullanma becerileri yüzünden elde tutulmalarının güç olduğu gerekçesi ile öldürülmelerinin bir alışkanlık haline geldiğini belirtmektedir.⁹² Davalarda şahitlik yapmaları durumunda ise kölelere işkence yapılmaktaydı⁹³ ve kölelerin bu durumu hiç kimseyi rahatsız etmemekteydi. Kölelik Antik Yunan’da doğal bir kurum olarak kabul görmekteydi. Bu dönemde kölelerin durumunu düzeltmekten yana olan düşünörlere rastlanırsa da, onları birer insan olarak algılayan, onların da özgür olması gerektiğini savunan düşünörlere görünmemektedir.⁹⁴ Aristokratlar tarafından belirlenen ve tanrısal olduğu iddia edilen yasalardan, insan eli ile yapılmış yazılı yasalara geçildiğinde de kölelerle ilgili bu durum değişmemiştir.

İlk yazılı yasalara Solon ile birlikte geçilmektedir, toplumsal yaşamı düzenleyen yasaların insan eli ile yapılıyor olması yasanın “kutsal, mutlak ve değişmez” niteliklerini ortadan kaldırmaktadır. “Tanrıların istencinden kaynaklanmayan yazılı yasa, temelinde bir toplumsal uzlaşma, sözleşme ürünüydü ve bu nedenle gerekli görölen her durumda değişime açık bir özelliğe sahip bulunuyordu.”⁹⁵ Elbette ki bu durum yasanın değerini düşürmemekteydi, yasa hala

⁸⁹ Mehmet Ali Ağaoğulları, *a.g.e.*, s. 9.

⁹⁰ Hilary J. Deighton, *a.g.e.*, s. 7.

⁹¹ Egon Friedell, *a.g.e.*, s. 202

⁹² George Thomson, *İlk Filozoflar*, Çev. Mehmet H. Doğan, Panel Yay., İstanbul, 1997, s. 218.

⁹³ Hilary J. Deighton, *a.g.e.*, s. 7.

⁹⁴ Mehmet Ali Ağaoğulları, *a.g.e.*, s. 9.

⁹⁵ Mehmet Ali Ağaoğulları, *a.g.e.*, s. 15.

polisin devamlılığını sağlayan temel unsur olması bakımından kıymetini korumaktaydı. Yasaların insana açıkça vermediği değeri sofistlerde görebilmekteyiz. Sofistler ve Sokrates’le birlikte insan felsefesi dönemi başlamış ve insan felsefenin konusu olmuştur. “Tek tek insana değer verilmesi, hakim olan dinin, devletin, geçerlikte olan hukukun bağlarından kurtarılması, her türlü ‘konvention’un (nomos) yerine <doğanın> (physis) konulması, sofistlerin öğretilerinde” temel düşünceyi oluşturmaktaydı.⁹⁶ Sofistlerle beraber insana bakış açısı değişime uğramakla birlikte insanın toplum karşısındaki varlığının algılanışının çok fazla farklılaştığını söylemek mümkün görünmemektedir. Nitekim insanın her şeyin ölçüsü olduğunu savunan Protagoras dahi saygıdan ve hukuktan payı olmayan kişinin devlet için salgın bir hastalık gibi yok edilmesi gerektiğini savunmaktadır.⁹⁷ Birey toplum için vardır anlayışının hakim olduğu bu dönemde en büyük erdemlerden biri devletin ve devlet yasalarının korunmasıdır. “Her şey akar” diyerek değişimi savunan Herakleitos bile “halk şehrin yasaları uğruna, surları için dövüşüyormuş gibi dövüşmelidir”⁹⁸ diyerek devletin bekası karşısında kişinin yaşamının önemsizliğini dile getirmiş olmaktadır.

Antik Yunan, felsefenin ve dolayısıyla da eleştirel, akla dayalı bir düşüncenin ortaya çıkması bakımından herkesçe bilinen bir öneme sahip olmuştur. Bu dönemde bazıları günümüzde de tartışılmaya devam eden pek çok meselenin üzerinde düşünce üretilmiştir. Doğrudan “birey nedir?” sorusunu burada göremesek de konuşulan pek çok konuda örtük bir biçimde de olsa bireye rastlamaktayız. Kendini mikro kozmosun bir parçası olarak gören ve içinde yaşadığı bu devasa düzeni anlamlandırmaya çalışan Antik Çağ düşünürü akıl sahibi bir varlık olarak kendi değerini de fark etmiştir. İçinde yaşadığı dünyayı anlayabilecek ve açıklayabilecek bir akla sahip olduğuna güvenmiş ve ontolojik sorgulamalar içerisine girmiştir. Bilginin kurucu öznesi olduğunun ve anlamı yalnızca keşfeden değil, anlamı üretebilen bir varlık olduğunun da ayırdına varmış ve bakışlarını ontolojiden aksiyoloji alanına yöneltmiştir. Siyasal hayat içerisinde belirleyici olduğunu, yasaları bir üst gücün değil tam da insanın kendisinin belirlediğini ve bu yasaların değişmez olmadıklarını, insanların ihtiyaçlarına göre

⁹⁶ Walther Kranz, *Antik Felsefe*, Çev. Suad Y. Baydur, Sosyal Yay., İstanbul, 1994, s. 191.

⁹⁷ Walther Kranz, *a.g.e.*, s. 194.

⁹⁸ Karl Raimond Popper, *Açık Toplum ve Düşmanları*, Cilt 1, Çev. Mete Tuncay, Liberte Yay., Ankara 2010, s. 18.

yeniden şekillenebileceklerini görmüştür. Ne var ki bu kadar ileriye gitmelerine rağmen bugün bizim anladığımız anlamı ile bireyin bu dönemde ortaya çıktığını söylemek yanıltıcı olacaktır. Yunanın bireyi her ne kadar akıl sahibi ve belirleyici olabilen bir insan olsa da, o asıl kıymetini her zaman parçası olduğu toplum içerisinde bulmaktadır. Toplum her dönemde insan üzerinde tabii ki çok etkilidir, fakat bu dönemde bireysel ihtiyaçların da önüne geçtiğini ve “toplum için birey” anlayışının hakim olduğunu görmekteyiz. Devletin varlığını sürdürebilmesi için kurulu düzen içerisinde görevlerini bilen ve yerine getiren bireylere şeref payesi verilmekte ve toplumsal mutluluk bireysel mutluluğun kaynağı olarak görülmektedir. Toplumun mutlu olmadığı, devletin ihtiyaçlarının karşılanmadığı yerde bireyin ihtiyaçlarının ve mutluluğunun önemsenmesinden bahsedilememektedir. Topluma en az hizmet edenler –ev işleri dışında görevleri olmayan kadınlar başta olmak üzere- değersiz görülmekte, hak dağıtım sırasında ihmal edilebilmektedirler. Bu dönemde gelişen biyolojik sınıflandırma bile tüm insanların aynı türden olduğu fikrini ve yaradılışsal olarak eşit olduklarını ortaya koymaya yetmemekte, sınıfsal farklılıklar adeta ontolojik bir ayrımın ürünü olarak görülmektedir.

Bütün bunlara karşın modern dönemde birey kavramından bahsedebiliyor olmamızı, Antik Yunan’da ortaya çıkan insan, toplum, yasa, adalet, özgürlük vb. kavramların sorgulanmasının ve tanımlanmaya çalışılmasının ürünü olduğunu söyleyebilmekteyiz. Toplum türlerinin tanımlanması, devletlerin ortaya çıkışları, insanın toplum içindeki konumunun ne olması gerektiği, ideal bir devletin varolup olamayacağı, eğer ideal bir devlet mümkünse bir devleti ideal hale getirecek kriterlerin neler olduğu tartışmaları hep bu dönemde başlamakta ve insanın yasa koyucu ve dolayısıyla da toplumsal hayat üzerinde belirleyici bir güç olduğu kabul edilmektedir. Öte yandan bu gelişim, ivmesini ortaçağda devam ettirememekte ve birey anlayışı yükselen Hristiyanlık dini ve değişen siyasal ve sosyo-ekonomik yapı çerçevesinde yeniden şekillenmektedir.

2.3. Ortaçağ Avrupası'nda Birey Anlayışı

Klasik ile modern çağ arasında kalan M.S. 2. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar olan tarihsel kesit ortaçağ olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemin düşünce dünyasının Antik Yunan'dan etkilenmekle birlikte ondan çok farklı bir yapıya sahip olduğunu söyleyebilmekteyiz. Pek çok alanı kapsayan bu fark, elbette ki insana bakışa da yansımıştır. Antik Yunan'da insanın temel problemi dünyevidir, bu dünyadaki mutluluğa ulaşmak, insanın kendi akli ve çabasıyla gerçekleştirebileceği bir hedef olarak görülmektedir. Ortaçağ'da ise bunun tersine öte dünyaya yönelik bir ilgi ile dünya saadetinden ziyade ebedi mutluluk arayışının ortaya çıktığı görülmektedir. Antik Yunan düşüncesindeki etik, estetik problemler yerini büyük ölçüde teolojiye bırakır.⁹⁹ Antik Yunan insanı bir parçası olduğu, akıl ile kavranılabileceğini düşündüğü bir evren içerisinde yaşarken Ortaçağ insanı ilk günah nedeni ile içine düştüğü kendisine yabancı olan, aşkın bir kuvvet tarafından belirlenen bir evrende yaşamaktadır. İnsanın bu dönemde kendi başına bir değeri yoktur, o "Tanrı'nın kendine verdiği görevleri yerine getiren bir varlıktır."¹⁰⁰

Ortaçağ Avrupası denildiğinde ilk akla gelen din olgusu, özellikle de Hristiyanlık inancı olmaktadır. "Hristiyanlık bir dindir, bir kurtuluş dinidir. Temel amacı insana kendisi ve içinde yaşadığı evren hakkında bilgi vermek değildir, onu kurtarmaktır."¹⁰¹ İnsanın kurtuluşa ermesi için pek çok koşul öne süren bu din aynı zamanda tüm insanların yaradılışsal olarak Tanrı katında eşit olduğu düşüncesini savunmaktadır.

İsa öğretisinde insanlara her zaman baskıya karşı yumuşaklığı, kötülüğe karşı iyiliği, katılığa karşı hoşgörüyü buyuruyor ve bütün insanların Tanrı karşısında eşit olduğunu bildiriyordu. Bu bir anlamda kölelik kurumunu sona erdiren bir özgürlük bildirgesiydi. Herkesin eşit olduğu bir dünyada kölelik doğal olarak anlamını yitiriyordu. Hristiyan dini başlangıçta bu yönde tabandaki insanın, tepedeki insana, güçsüzün güçlüye, yabancıнын yerliye kendini benimsetip kabul ettirmesi olarak özellikle ezilen kitleler arasında yaygınlık kazandı.¹⁰²

⁹⁹ Ahmet Cevizci, *a.g.e.*, s. 779-780.

¹⁰⁰ Betül Çotuksöken, *Ortaçağ Yazıları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 34.

¹⁰¹ Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 5*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2016, s. 255.

¹⁰² Gülnihal Küken, *Ortaçağda Eğitim Felsefesi*, Alfa Yay., İstanbul, 2001, s. 78.

Hristiyanlık dini tüm sınıfsal farklılıkları göz ardı ederek insanların Tanrı katında insan olmaları bakımından eşit olduklarını bildirmek suretiyle özellikle düşük sosyo-ekonomik sınıftaki kişiler arasında daha hızlı bir kabul görmüş olsa da, zaman içerisinde kurumsallaşan yapısı ile kiliseyi ve soylu sınıfı kayıracı bir politikanın oluşmasında etkili olmuştur. Hristiyanlık, insanın tüm dünyaya sevgiyle yönelmesi gerektiği yolunda öneride bulunan basit bir dinken, özellikle Aziz Paulus'un gayretleri ile çok çeşitli ve oldukça karmaşık dogmalara sahip bir inanç ve ibadet düzeni haline getirildi.¹⁰³ Bu karmaşık yapıyı çözümleyerek insanlara kurtuluşları doğrultusunda yol gösterici olacak otoriter bir kurum olarak kilise ortaya çıkmıştır. “Noverim Te, Noverim Me” (Tanrıyı bil, kendini bil) sözü ile insanın kendini bilmesinin koşulu olarak Tanrıyı bilmesi gösterilmiş ve bu alanda hakikatleri insanlara iletme ve onları aydınlatmakla – pek çoğu okuma yazma dahi bilmeyen din adamları görevlendirilmiştir.¹⁰⁴

Sıradan halk da bu dönemde eğitimden uzak bir yaşam sürdürmüştür. Sürekli devam eden savaşların, geçim derdiyle yönelinen ve uzun vakitleri işgal eden başta tarım olmak üzere ekonomik faaliyetlerin yoğunluğu nedeniyle, entelektüel bir hayatın yokluğunu hissettiklerini de iddia etmek mümkün görünmemektedir. Ayrıca din olgusunun getirdiği kadercı yaklaşım da başına gelenler üzerinde düşünmeyi değil onları kabul etmeyi salık vermekte ve insanların yaşamlarında karşılaştığı güçlüklerle karşı daha iyisinin peşinden giderek yeni olanaklar oluşturmayı denemelerinden ziyade olup biten karşısında Tanrının iradesine boyun eğmelerini önermektedir. “Böylece her insan Tanrısal adaletin yargısı önünde bulunan ve eylemi, ceza ya da ödülle karşılanan ahlaki özne olarak ortaya çıkar.”¹⁰⁵ Buna göre insan ne kadar bedensel hazlardan ve dünya nimetlerinden kaçınırsa o kadar Tanrı'nın sevgisini kazanacak ve kurtuluşa yaklaşacaktır. “Bu anlayış, netice itibarıyla dünyaya ilişkin pasif bir duruşu telkin ederken, siyasal iktidara karşı da tam bir teslimiyeti içerir.”¹⁰⁶ Bu teslimiyet içerisinde insan kendi varoluşsal özel konumunu sorgulamamış, hatta

¹⁰³ Gülnihal Küken, *a.g.e.*, s. 79.

¹⁰⁴ Gülnihal Küken, *a.g.e.*, s. 79.

¹⁰⁵ Ahmet Cevizci, *Felsefe Ansiklopedisi*, Etik Yay., İstanbul 2004, s. 650.

¹⁰⁶ M. Ahmet Tüzen, “Hiyerarşik Varlık Zincirinden Modern Bireyin Doğuşuna”, *Mavi Atlas*, Cilt: 6, Aralık 2018, s. 109.

kendini birey olarak algılamamıştır. Bu dönemde birey kavramını yalnızca kişilerin zihninde değil dilde de görememekteyiz.

Dünyayı yaşadığı yerden ibaret sanan Ortaçağ insanı, sorgulamamış, yeni düşünceler üretememiş, sınıfsal bölünmüşlüğü içinde açıklıkla, sefaletle, savaşlarla, farklı inançtan kimselerin kitlesel sürgünleriyle ve salgın hastalıklarla uğraşmıştır. Yüzyılları kapsayan bu dönemde bireye ilişkin izleri aramak nafile bir çabadan ibarettir. Bireye önem verilmediği öylesine açıktır ki bu dönemin diline bile bu durum açıkça yansımıştır: Ortaçağ Avrupa'sında toplumu ifade etmek için geniş bir kelime dağarcığına rastlanırken (societas, communitas, corpus, universitas, multitudo, congregatio, collectio, coetus, collegium gibi), bireyden söz edilmemektedir.¹⁰⁷

Ortaçağ insanının lügatında bireyi ifade eden kelimelere rastlayamamaktayız, öte yandan her bir insan kendisini ait olduğu grup içerisinde anlamlandırmaktadır. Bu dönemde birey hayatını, faaliyetlerini kendisiyle homojenleştiği gruplar içerisinde geçirmekte ve içsel ya da dışsal olarak birey olmakla ilgili bir zorlama duymamaktadır. Ortaçağ'da bir grubun parçası olma, grup aidiyeti fikri "bireyin sınırlarının bulanıklaşmasına yol açmış, kişisel özgürlüğün, bünyevi biricikliğin ve kişinin kendine duyduğu sorunluluk hissini gelişmesini ketlemiştir adeta."¹⁰⁸ Kendisinden daha büyük bir bütünün parçası olma ve kendini o bütün içerisinde anlamlandırma fikrini feodal yapının da desteklediğini söyleyebilmekteyiz. "Feodal rejim kalabalık bir mütevazı insanlar kitlesinin bazı güçlülere karşı sıkı bir ekonomik bağımlılık içinde olmalarını gerektiriyordu."¹⁰⁹ Feodal toplumların karakteristik özelliğini bir astın bir üste bağlanması oluşturmaktaydı.¹¹⁰ Serfler senyörlere, senyörler de krala bağlanıyordu. Kral ise Tanrının yeryüzündeki temsilcisi olan papaya bağlı idi. Tüm bu feodal yapı içerisinde üstlendikleri rollere göre insanları üç sınıfta toplamak mümkündü. Bunlar: Oratores (dua edenler), laboratores (çalışanlar) ve bellatores (savaşanlar) olarak adlandırılmaktadır.¹¹¹

¹⁰⁷ Zeynep Özlem Üskül Engin, "Birey Kavramının Gelişimi ve İnsan Hakları", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 72, Sayı: 1, 2014, s. 203.

¹⁰⁸ Georg Simmel, *Bireysellik ve Kültür*, s. 211.

¹⁰⁹ Marc Bloch, *Feodal Toplum*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Savaş Yay., Ankara, 1983, s. 546.

¹¹⁰ Marc Bloch, *a.g.e.*, s. 547.

¹¹¹ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Sokrates'ten Lakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, İletişim Yay., İstanbul, 2012, s. 244.

Ortaçağ'ın bireyinin grup tarafından yutulmuş olduğu ortak bir kanı olarak varlığını korusa da bu dönemde hiçbir şekilde bireyselliğin nüvelerinin bulunmadığını söylemek pek de mümkün değildir. Aron Guryeviç “Ortaçağ Avrupa’sında Birey” adlı eserinde Hristiyan geleneğindeki günah çıkarma pratiğinin ve otobiyografi yazma geleneğinin bireyin iç dünyasının çözümlenmesinde ve “ben olma” yolcuğunda önemli kilometre taşları oluşturduğunu iddia etmektedir.¹¹² Bahsi geçen dönemde bireyin tartışılan temel kavramlardan birisi olduğunu iddia etmek doğru olmamakla birlikte, bu kavramın ele alınıp inceleneceği modern dönem için tohumlarının ekildiğini söylemek aşırı bir yorum olmayacaktır. “Hristiyanlık, Aziz Augustinus’un (İS 354-430) şahsında bireyin ‘iç âlem’ine girip onu daha derinden kavrama konusunda önemli bir yol kat etti.”¹¹³ İnsan; irade, akıl yürütme ve duygulanma yeteneğine sahip Tanrı’nın kulu olmanın yanında kendine özgü bir kişiliği olan bir varlık olarak görülmeye başlanmıştır. Elbette ki bu görüş bugün anladığımız anlamıyla birey anlayışından yine de çok uzaktır.

Çünkü her bireyin benzersiz olduğu, bu nedenle de kendi bireyselliğini ifade yolunu aradığı görüşü, çağdaş bir görüştür, Ortaçağ’a yabancıdır. Kendi davranış nedenlerini keşif çabası, grup aidiyeti duygusuyla başa baş gitmiştir. O dönemde kişisel bir yaşam tarzı söz konusu olamazdı. Grup ile bireyin birbirinden kopuşu ancak 13. yüzyılda başladı.¹¹⁴

Ortaçağda birbirinden farklı toplumsal sınıflar, ve bu sınıflar içindeki küçük gruplarda yaşamakta olan kadınların durumuna da değinmek dönemin insan anlayışını anlamak açısından önemlidir. Kendisinden önceki Antik Dönemin kadına bakışının bu dönemde olumlu yönde değiştiğini söylemek pek mümkün görünmemektedir. Kadın bu dönemde de değersiz görülmeye devam etmektedir. “Bir ayartıcı, bir efsuncu, bir yılan, bir veba, bir haşere, bir kurdeşen, bir zehir, yakıcı bir alev veya çıldırtıcı bir ruh”¹¹⁵ olarak adlandırılan kadın toplumsal hayat içerisinde çok sınırlı ölçülerde varolabilmektedir. Kadının yeri genellikle evidir ve sokakta ya da kamusal diğer alanlarda bulunması hoş karşılanmamaktadır. Küçük yaşta evlendirilmekte ya da

¹¹² Aron Guryeviç, *Ortaçağ Avrupa’sında Birey*, Çev. İlknur İgan-Zeynep Ülgen, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 15.

¹¹³ Aron Guryeviç, *a.g.e.*, s. 101.

¹¹⁴ Aron Guryeviç, *a.g.e.*, s. 18.

¹¹⁵ Özlem Genç, *Ortaçağda Kadın*, , “Ortaçağ Avrupasında Kadın”, Ed. Altan Çetin, Lotus Yay., Ankara 2011, s. 264.

manastırlarda Tanrıya adanmış bir hayat yaşamaları beklenmektedir. “Onlar miras alınan kölelerdir.”¹¹⁶ Pek çok hukuksal haktan mahrum olarak yaşamaktaydılar. 13. yüzyıla kadar pek çok Avrupa ülkesinde kadınlar mirastan pay alamamaktaydılar.¹¹⁷ “Ortaçağ Hukukuna göre bir kadın toplumun ya da krallığın yönetiminde bulunamamaktadır. Kutsal ya da politik bir görev üstlenememekte, askeri bir amaca hizmet edememekte, hakim ya da avukat olamamaktadır.”¹¹⁸ Ayrıca okuma yazma bilmemekte ve eğitim vermeleri de kabul görmemektedir. Erkeklerin bir kadının doğum odasına girmeleri söz konusu olamayacağından, ikizlerden hangisinin önce doğduğu konusu dışında herhangi bir konuda şahitlik yapmalarına da izin verilmemekte, mahkemede tanıklık yapamamaktadırlar.¹¹⁹

Ortaçağda yalnız kadınların değil, laboratoreslerin (çalışanlar) durumunun da pek iyi olduğunu söylemek mümkün değildir. Kölelik kurumu devam etmekte ve buna ek olarak da serfler ve kısmen hür köylüler toplumda yer almaktadır. Bu sınıfın mensuplarının lorda karşı sorumlulukları çok fazladır. Yalnızca lordun toprağını işlemek değil gerekli araç gereci temin etmek de onların sorumluluğundaydı. Ayrıca lorda vergi de veriyorlar ve kızlarını evlendirmeleri durumunda özel bir ödeme yapmaları gerekiyordu. Serflerin ölümleri halinde ise en iyi hayvanları miras hakkı olarak lorda kalıyordu.¹²⁰

Serf lordun izni olmadan toprağı terk edemezdi; hür bir kadınla veya başka bir malikânedden bir kadınla evlenmesi ancak lordun iznine bağlı idi. S erf malikâne içerisinde lordun fırın, değirmen vs. işletmelerini kullanma karşılığında aynî vergileri ödeme zorunda olduğu gibi posta hizmetlerini de yapmak durumundaydı. ... Bütün bunların dışında serf, idarî, siyasi, kazaî ve cezaî olarak da lorda bağlıydı ve verilen cezalara itiraz edemezdi. Malikâne mahkemesinin kararları yazısız olup lordun inisiyatifi (malikânenin gelenekleri) dâhilindeydi.¹²¹

Yalnızca ekonomik olarak değil hukuksal olarak da serflerin hayatı lorda bağlı idi. Halk korku ve yokluk içerisinde yaşamakta ve üst sınıflar tarafından sömürülmekteydi. Ruhbanlar ve soylular iyi koşullarda yaşarken çalışanların baş

¹¹⁶ Özlem Genç, *a.g.e.*, s. 254.

¹¹⁷ Özlem Genç, *a.g.e.*, s. 253.

¹¹⁸ Özlem Genç, *a.g.e.*, s. 253.

¹¹⁹ Özlem Genç, *a.g.e.* s. 252.

¹²⁰ Muammer Gül, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2009, s. 102.

¹²¹ Muammer Gül, *a.g.e.*, s. 102.

etmeleri gereken pek çok zorluk, yokluk ve hastalık vardı. “Kilise mensupları en alt seviyedeki bir köy cemaatinin papazından kademe kademe yukarıya kadar gelirleri halktan alınan bağış ve senyörlerin onlar için koydukları vergilere dayanıyordu.”¹²² Maddi olarak daha iyi koşullarda yaşıyor olsalar da bireysellikten ne kadar pay aldıkları bu çalışmada bizi ilgilendiren ana meseleyi oluşturmaktadır. İster ruhban, ister soylu, ister köylü olsun veya kadın ya da erkek bu dönemde yaşayan hiçbir zümre bireyselliğinin farkına varacak ve onu savunacak düşünsel olgunluğa sahip değildi.

Ortaçağ Avrupa’sında insan, yukarıda da değindiğimiz gibi kendisini bu dünya üzerine atılmış, günahkâr bir varlık olarak görmekte ve tüm ilgisini bu dünyadan ziyade öte dünyaya yöneltmekteydi. Onun gayreti bu dünyadaki varoluşunu anlamlandırmak değil, mümkün mertebe varoluşsal ihtiyaçlarını dizginleyerek, törpüleyerek ebedi saadeti kazanmaktır. Bu dünyada çekeceği ızdırapların öte dünyada kendi için bir mükâfata döneceğini umut etmekte ve acılarını sevmekte hatta işkencecisine dahi kendisinin günahlarından arınmasına yardım ettiği için teşekkür edebilmektedir. Bu dönemde yazılan Aziz Augustinus’un *Civitas Dei (Tanrı Devleti)* adlı eserinde anlatılan ideal devlet bile yeryüzünde değil öte dünyada ulaşılabilecek bir hedeftir. Çünkü bu dünyada yer alan her şey ya bozulmuştur ya da bozulmaya meyillidir. Bundan ötürü insana da kendi varlığının sorumluluğunu alması için bir serbestlik tanınmamalı otoriteler tarafından kontrol altında tutularak kendi için iyi olana, kendi dışında bir güç vasıtası ile yönlendirilmelidir. Ne kadar zorlayıcı ve güç olsa da Tanrı’nın onlar için açtığı yolda diğerleri ile beraber yürümeyen kimse kurtuluşa eremeyecektir. Gözünü bu dünyaya çeviren, ilgisini bu dünyaya yönelten, kutsaldan ayrılan insan zarara uğrayacaktır. Yine de bu zararı göze alan insanlar çıkacak, dönemin hakim değerleri sorgulanacak ve yeni bir dünya görüşü benimsenecektir. Özellikle de coğrafi keşiflerin etkisi ile kutsal kitapta adı geçmeyen insanlarla karşılaşılacak ve “insan” kavramı üzerinde yeniden düşünmek, insanı ve insana ilişkin değerleri sorgulamak ihtiyacı ortaya çıkacaktır.

¹²² Muammer Gül, *a.g.e.*, s. 106.

2.4. Rönesans'ta Birey Anlayışı

Ortaçağa ait dünya görüşünden sapıldığı ve pek çok kavramın yeniden tanımlandığı bir dönem olan Rönesans insanlık tarihi içerisinde son derece özel bir konumda yer almaktadır. Bugünün belirleyicisi olan Avrupa medeniyetinin sanatsal, bilimsel, dinsel, sosyal, ekonomik vb. pek çok açıdan değişerek yeni ve bizler için daha tanıdık bir görünüme kavuşmasının ilk aşamasını oluşturmaktadır. Eski ile yeni, ortaçağ ile yeniçağ arasında bir köprü görevi görmektedir.¹²³ Kökeni Fransızca olan Rönesans sözcüğü “yeniden doğuş” anlamına gelmekte olup, ilk kez 19. yüzyılda kullanılmıştır.¹²⁴ Rönesans isminin ilk kullanıldığı tarih üzerinde uzlaşmakla birlikte, bu adın kapsadığı tarihsel dönemin sınırları ve ortaya çıktığı coğrafya tartışmaya açıktır.

Tarihçiler Rönesans'ı ne zamandan ve hatta nereden başlayarak anlatacakları konusunda bir türlü anlaşamazlar. Bugüne kadar, Floransa, Roma, Avignon, Padua ve Napoli gibi şehirlerin hepsi de ayrı ayrı hareketin “beşikleri” olarak sunulmuştur. Anlatıların çoğu İtalya'da başlar; ama farklı zamanlarda ve farklı bireylerle. Üzerinde onarılan tek seçim ise Şair-bilgin Francesco Petrarca'nın (“Petrarch” olarak İngilizleştirilmiştir) yaşadığı döneme denk düşen 1330'lar veya 1340'lardır. Ancak bazı sanat tarihçileri bir nesil önceye giderek, Giotto'dan başlatırlar.¹²⁵

Sosyal bir olgu olarak Rönesans'ı elbette mutlak bir ana dayandırmak doğru görünmemektedir. Toplumsal hayat içinde eskinin nerede bitip yeninin nerede başladığını tam olarak tespit edebilmek hayli güçtür; bununla birlikte eskiyi oluşturan temel değerlerin zayıflamaya başlaması yeniye alan açılması açısından önemlidir. Söz konusu eski Ortaçağ olduğunda ise kilisenin maddi gücünün sarsılmasının ve sosyal yapıda farklılıkların oluşmasının yeniye geçişi hızlandırdığı söylenilebilir. Bu değişimleri tetikleyen en önemli etkenler arasında coğrafi keşifler, feodalizmin yerine ulus devletin doğuşu, toprağa dayalı ekonomiden ticarete ve üretime dayalı ekonomiye geçişle birlikte şehrli orta sınıfın ortaya çıkışı sayılabilir.

¹²³ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s. 161.

¹²⁴ Jerry Brotton, *Rönesans*, Çev. Hakan Gül, Dost Kitabevi Yay., Ankara 2012, s. 17.

¹²⁵ Peter Burke, *Avrupa'da Rönesans*, Çev. Uygur Abacı, İslık Yay., İstanbul, 2015, s. 50.

Rönesans dönemi düşüncesini ve dünyaya bakışını daha iyi anlayabilmek için Ortaçağ ile arasındaki farka değinmek aydınlatıcı olabilir. Ortaçağ içine örtük bir yapısı olan ve merkeze dini dogmaların konduğu kapalı bir sistemdi. Her türlü soru ve sorun din ekseninden, kutsal metinlere dayandırılarak cevaplandırılmaya çalışılıyordu; buna karşın Rönesans'la birlikte merkeze akıl ve deney konularak cevaplar aranmaya başlanmıştı. İlginin öte dünyaya değil insanın içinde yaşamakta olduğu dünyaya yöneldiği bu dönemin en büyük tetikleyicilerinden birisi de hiç şüphesiz 1450 yıllarında Almanya'da, Johan Gutenberg tarafından icat edilen hareketli harfli matbaa makinesidir.¹²⁶ Matbaa sayesinde Latince olmayan metinler de çoğaltılarak halka dağıtılabildiği. Latince dışında ulusal dillerde de eserler verilebilmesi kilise mensupları dışında kalanların da kitaplar ile yakın ilişkiler kurmalarını ve bu sayede de düşünce ufuklarını genişleterek daha önce düşünülmeyen meseleler –pek çoğunun kökü antik dönemde olsa da içinde yaşadıkları zaman aralığında düşünmenin bırakıldığı meseleler- üzerine düşünmelerini sağlamıştır.

Ancak, matbaa bir yayının aracından daha fazlasıydı. Her tür yaratıcı alımlama için gerekli olan, “bağlam-bozumu” (decontextualization) ya da “uzaklaşma” (distanciation) süreçlerinin hayata geçmesini matbaa sağlamıştır. Bir düşünceyi, başka bir insandan duymak yerine metinden okumak, alımlayıcının tarafsız ve eleştirel kalmasını kolaylaştırır. Okuyucu, yüz yüze ikna yeteneği yüksek bir konuşmacının etkisi altında kalmak yerine, farklı metinlerde sunulan argümanları birbirleriyle karşılaştırabilir.¹²⁷

Düşünce üretmek, bilgi edinmek için başkasına bağılılığın azalması, otoritelere olan bağı da zayıflatarak insanın bu yolculuğunda yalnız kalmasını sağlamıştır. İnsan kendisini Ortaçağın din temelli dünya görüşünde olduğu gibi kendisi dışında gelişen, önceden belirlenmiş bir sistemin edilgin üyesi olarak değil, kendisinin de bir parçası olduğu evrenin yapıcı, kurucu bir unsuru olarak görmeye başlamıştır. Artık “insan, yaratıcı doğanın kölesi değildir; bunun yerine o, bu doğa için, onun eserlerini tamamlayan, geliştiren ve olgunlaştıran bir rakiptir.”¹²⁸ İnançın kendisine belirlediği rolden uzaklaşan Rönesans düşünürlerinin üzerinde durdukları ilk sorun “insan sorunu” olmuştur. İnsanın özü ile bu dünyadaki yerinin ne olduğunu araştıran

¹²⁶ Peter Burke, *a.g.e.*, s. 114.

¹²⁷ Peter Burke, *a.g.e.*, s. 116.

¹²⁸ Ernst Cassirer, *Rönesans Felsefesinde Birey Ve Evren*, Verka Yayınevi, Bursa, 2018, s. 132.

hümanizm bu dönemde ortaya çıkmıştır.¹²⁹ Modern insanın yeni hayat anlayışını dile getiren bir akım olan hümanizm “dinden bağımsız bir kültür kurmak, insan ve dünya ile ilgili bir felsefe yaratmak ve kültür bilimlerinin doğal bir sistemini temellendirmek istiyordu.”¹³⁰ Bunu yaparken de temele dogma değil akıl konulmaktaydı. Ahlak, din, hukuk ve devlet anlayışları da dahil pek çok alan yeniden tanımlanarak, yeni bir dünya görüşü oluşturulmaya çalışılmıştı. Bu çabanın ilk adımı tüm bu değerlerin merkezinde bulunan insana bakışın değiştirilmesidir. Ortaçağın, içinde doğduğu sosyal yapıya hapsolmuş, alını yazısı önceden Tanrı tarafından belirlenmiş, kendi başına bir varlıktan ziyade daha büyük bir bütünün parçası olmuş insanı, yerini Rönesans’ın başta kendi varlığı olmak üzere karşılaştığı her şeyi sorgulayan, anlamaya ve anlamlandırmaya çalışan, içinde doğduğu koşullara uyum göstererek yaşamını idame ettirmek yerine koşulları kendine göre yeniden düzenleyen insanına bırakmıştır.

Renaissance ise, insanı evrensel bir organizmanın renksiz bir üyesi olmaktan kurtarıp onu kişiliğini arayan, benliğinin özel renklerini bütün canlılıklarıyla ortaya koymak isteyen birey olarak yaratmıştır. Bu yüzden Renaissance bir individualizm çağıdır, individualite’lerin doğduğu bir dönemdir. Renaissance’ta yalnız tek bir kişi değil, insan grupları da birer birey (individuum) olarak biçimlenmek yoluna girmişlerdir. Kendine özgü bir benliği olduğu bilincini taşıyan bir insan topluluğu olarak *ulus* da Renaissance’ta ortaya çıkmıştır.¹³¹

Kilisenin son derece güçlü bir otorite olduğu Ortaçağda tüm Avrupa tek bir devlet görünümündeydi. Evrensel ortaçağ devletinin ortak bir amacı, kültürü ve ortak bir dili vardı, tek tek uluslar bu mozaik içerisinde silikleşmişlerdi. Ortaçağın sonunda ise bu durum değişiklik göstermiş ve kendi dillerini kullanan, kendi kültürel unsurlarını ön plana çıkartan, düşünce hayatında ve sanatta kendilerine ait motifleriyle çok renkli bir görünüm yaratan uluslar ortaya çıkmaya başlamıştı. Bununla birlikte devlete verilen anlam da değişmiş, özellikle de siyaset biliminin kurucusu olarak kabul edilen Niccolo Machiavelli (1469-1527) ile gücünü ve kaynağını Tanrıdan alan evrensel devlet anlayışı yerine, kuvvete ve usa dayalı ulusal devlet anlayışı şekillenmeye başlamıştı. “O, antik filozofların ve Hristiyan yazarların aksine, siyasal iktidar hangi ölçütlere göre kurulursa ahlaklı/erdemli olur sorusundan uzaklaşır, bunun

¹²⁹ Macit Gökberk, *a.g.e.*, s. 169.

¹³⁰ Macit Gökberk, *a.g.e.*, s. 167.

¹³¹ Macit Gökberk, *a.g.e.*, s. 168.

yerine dikkatini, siyasi iktidar nasıl elde edilir ve nasıl korunur sorusunun üzerinde yoğunlaştırır.”¹³² Machiavelli’de amaç devletin varlığının her ne şekilde olursa olsun korunmasıdır ve bunu sağlamanın yolu ise “iyi yasalar ve iyi bir ordudur.”¹³³ Burada yasalarla kastedilen ilahi yasalar değil, insanın kendi aklı ile koyduğu, geçmişten ders alarak bugünü şekillendirmek üzere oluşturduğu hukuk kurallarıdır. Devlet dinin buyruğunda değil; din, ahlak, hukuk devletin buyruğunda olmalıdır. Daha önceki dönemlerde olduğu gibi yüksek idealler koymak yerine hedefi daha ulaşılabilir noktalara indirmeli ve vurguyu, ahlâkî karakterden kurumlara kaydırmalıdır.¹³⁴ Böyle bir bakış açısı içerisinde insanın alımlanışı da değişecek, doğal bir takım istidatlarla dünyaya gelen ve kaderi önceden tanrı tarafından belirlenmiş insan anlayışı, merkeze aklın yerleştirildiği yeni bir evren tasavvuru içerisinde yeniden şekillenecekti.

Kilisenin yaşattığı sıkıntılardan dolayı, dini sistemin getirdiği açıklamalardan uzaklaşarak, aklın, bağımsız bir şekilde, ortaya koyduğu sistemi ve çözümleri benimsemek çıkar yol kabul edilmiştir. Aklın, bütün sorunların üstesinden geleceği inanışına bağlı olarak, insan, kader anlayışını bir kenara bırakıp, bireysel ve toplumsal gücü öne çıkarmıştır. Bu anlayış, kişinin öncelikle kendine ve sonra topluma karşı sorumluluk bilincini artırmıştır. Ancak bu sorumluluklarını yerine getirebilmesi için, insanın özgür olması gerekir. Özgürlük, her insanın doğuştan sahip olduğu bir hak olarak tanımlanmış ve geleneksel yapıya karşı gelmenin araçlarından biri olarak kullanılmıştır. Böylece bireyci tutum, yeni evren tasavvurunun insan ve topluma getirdiği yeni bir anlayış oldu.¹³⁵

Rönesans, insanın kendisini yeniden bulduğu, özgürlüğünü ve bu özgürlük içerisinde yapabileceklerini keşfettiği bir uyanış dönemi oldu. Özgürlüğe aşırı düşkünlüğün olduğu bu dönemde karşılaşılan “serveti arayış ve ona tapma, dinsel veya sanatsal bireycilik, ulusçuluk, bilgece merak, dayanaksız yorum, kural ve göreneklerden sıyrılmış metinlere başvuru, tensel istek ve şatafat, kısacası yaşam sevgisi, işte bu tek özgürlük ruhunun değişik ortaya çıkış biçimleridir.”¹³⁶ Fakat tüm bu düşünsel değişimler kendinden önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de

¹³² İzzet Çıvgın, Remzi Yardımcı, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007, s. 76.

¹³³ Niccolo Machiavelli, *Prens*, Çev. Harun Mutluay, Bordo Siyah Yayınları, İstanbul 2004, s. 99.

¹³⁴ Leo Strauss, *Politika Felsefesi Nedir?*, Çev. Solmaz Zelyüt Hünler, Paradigma Yay., İstanbul 2000, s. 84.

¹³⁵ Ayhan Bıçak, “Modern Devletin Oluşumu ve Sorunları”, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 5, Mart 2004, s. 61.

¹³⁶ Paul Faure, *Rönesans*, Çev. Hüseyin Boysan, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s. 11.

özgür erkekleri kapsamaktaydı. Özgürlük ve bireyselliğin bunca vurgulandığı bir dönemde kölelik, cinsiyetçilik ve toplumsal eşitsizlikler ortadan kaldırılmış değildi. Köle ticareti “Avrupa Rönesansı’nın karanlık yüzlerinden birini temsil eder; yine bu ticaret bunu izleyen yüzyıllarda milyonlarca Afrikalıya sefalet ve ıstırap yaşatacak olan Atlantik aşırı köle ticaretinin başlangıcını”¹³⁷ oluşturur.

Rönesans’ta ortaya çıkan hümanizm anlayışından köleler gibi kadınların da çok fazla pay aldığını söylemek pek mümkün değildir. Birey kavramının sınırları bugünden farklı olarak kadınları ve Avrupa dışından kendi istekleri olmaksızın getirilen insanları kapsayacak kadar geniş değildi ve bu düşünürler açısından çelişik bir durum olarak algılanmıyordu. Leon Battista Alberti kendisi ve karısı arasında bir karşılaştırma yaparak şöyle söylüyordu:

Evin ufak tefek işleriyle ilgilenmeyi karıma bırakıyorum ... Eğer karılarımız Pazar yerinde, erkekler arasında, herkesin gözleri önünde boy gösterirlerse, bu bize hiç de onur kazandırmaz. Ayrıca erkekler, yurttaşlar, değerli ve seçkin yabancılar arasında yapacak erkeklere özgü işlerim varken kadınlar arasında evde kapalı kalmak da benim açımdan alçaltıcı olacaktır.¹³⁸

Erkekler iyi bir eğitim alarak, kendilerini serbestçe ifade etme özgürlüğüne sahipken ve pek çok mesleği icra edebiliyorlarken, kadınlar ev işleri ve idaresi konusunda lüzumlu olanın dışında eğitim alamıyorlardı, çok zaruri olmadıkça dışarı çıkmalarına bile izin verilmiyordu. Genellikle kadınların kitaplara dokunmaları dahi hoş karşılanmıyor, onlardan yumuşak başlı olmaları, erkeklerin onlara sağladıkları imkanları kullanarak evin idaresiyle ilgilenmeleri ve eve hapis bir hayat sürmeleri bekleniyor, bu beklentileri karşılamamaları durumunun katlanılmaz ve utanç verici olduğu düşünülüyordu. Kitaplarını kilit altında tutan ve kadınların bunlara dokunmasını yasaklayan erkeklere rağmen yine de bazı kadınlar entelektüel tabanlı meslekler edinmek için çabalamaktan geri kalmadılar. Özellikle de matbaanın icadı ve kullanımının yaygınlaşması ile birlikte kadınların öğrenme olanaklarının bulunmadığı Latince dili dışında da eserlerin basılıp halka yayılmasıyla, edebiyat alanında kadınlar etkili olmaya başlamıştır. “Konuşma dillerinin yükselişi, İtalya, Fransa, Hollanda,

¹³⁷ Jerry Brotton, *a.g.e.*, s. 51.

¹³⁸ Jerry Brotton, *a.g.e.*, s. 65.

İngiltere ve başka yerlerdeki kadın yazarların önündeki engelleri kaldırmıştı. Bunu takiben özellikle şiirde büyük bir patlama” olmuştu.¹³⁹ Edebiyat dışında resim ve müzik gibi alanlarda da etkinlikte bulunan kadınların varlığından bahsedilmeye başlanmış olmasına karşın, pek tabii dönemin erkek egemen anlayışını yadsımayı gerektirecek boyutta bir yaygınlığa ulaşamamıştır.

Bugün savunduğumuz cinsiyet ya da etnik kimlik farkı gözetmeksizin tüm insanların, insan olmaları bakımından eşit haklara sahip olduklarını ve bu hakların devredilemeyeceğini savunan, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 1948 yılında imzalanmasına yol açan düşünsel gelişim çizgisinde Rönesans’ın etkisi çok büyüktür. İnsanlık tarihinde pek çok fikirde olduğu gibi özgürlük, eşitlik, bireysellik kavramlarının bugün ki durumuna gelmesi uzunca bir sergüzeştin sonucudur. (Kaldı ki bugün de bu kavramların almış olduğu şeklin nihai olduğunu savunmak uygun bir tavır gibi görünmemektedir.) Modern dönemden bakarak Rönesans’ın sahip olmadığı özellikler üzerinden eleştiri getirmek yerine bu dönemin paradigmasının oluşmasındaki katkıları üzerinde durmak çok daha uygun görünmektedir. “Modern Avrupa’da karşımıza çıkan kurumların ve ‘doğal haklar’, ‘liberalizm’, ‘sivil toplum’ gibi meselelerin tartışılmasının arka planında böyle bir tarihsel birikim bulunduğunu”¹⁴⁰ unutmamalı, başta insan ve doğa anlayışı olmak üzere yaşanan büyük değişimin günümüze etkileri hatırlanmalıdır. “Doğa 16. yüzyılda sahip olduğu tanrıçalık mertebesinde 17. yüzyılda da daha önce hiç uğramadığı bir düşüğe uğrayarak bir makina haline gelecektir.”¹⁴¹ “Artık doğa bizim görüşümüze açıldı: Ortaçağ’da doğa, kötü cinlerin ve şeytanların barınağı şeytansı bir yerdi.”¹⁴² Rönesans’la beraber ise hakkında veriler toplayabileceği ve bu veriler ışığında üzerinde hakimiyet kurabileceği bir alana dönüşmüştü. İşte bu, Antik dönemde olmayan fakat ilk defa karşımıza Rönesans ile birlikte çıkan bir düşünceydi.

Lenoble’un da belirttiği gibi, İkaros ve Prometheus, doğanın sırlarını tanrıların izni olmaksızın kullanan ya da onlardan çalan ve bu yüzden onlar tarafından cezalandırılan mitolojik figürler olarak Antik Yunan’ın teknik karşısındaki korkusunu temsil ediyorlardı. Oysa 17. yüzyıl,

¹³⁹ Peter Burke, *a.g.e.*, s. 282.

¹⁴⁰ Ahmet Emre Dağtaoğlu, ““Akıl” Ve “Zekâ” Kavramları Üzerinden Bir Medeniyet Okuması”, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*, Mart 2016, Sayı 29, s. 232.

¹⁴¹ Tülin Bumin, *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2010, s. 19.

¹⁴² Ernst Bloch, *Rönesans Felsefesi*, Çev. Hüsen Portakal, Cem Yayınevi, İstanbul 2002, s. 10.

Prometheus'un zafer çağının başlangıcıdır. Descartes, Galilei, Gassendi ve onları izleyenler için bilmekle yapmak ve üretmek arasındaki ilişki hiçbir suçluluk duygusuna yol açmayacak türde bir ilişkidir. Tanrı'nın doğayı yaratmış olması, onu insanın kullanımına sunması olarak yorumlanmaktadır. Artık küçümsenmeyen laboratuvar deneyleri hızla gelişmekte, doğa biliminin özler üzerine düşünmek yerine deneyimle geliştireceğine inanılmaktadır.¹⁴³

Doğayı kendi dışında ve müdahale edilemez bir yapı olarak görmekten uzaklaşan Rönesans insanının yeni parolası “etkinlik”ti. Mimar Alberti, kendi döneminin duygularını sade, ama anlamlı bir şekilde; “İnsan etkin olmak için yaratıldı, yararlı olmak onun yazgısıdır” diyerek dile getiriyordu. Bu yeni insan soyluların kendileri için onur kırıcı ve alçaltıcı bir etkinlik olarak gördükleri çalışmaya bakış açılarını değiştirmiş, ortaya çıkan değişimin tam bilincinde olmayan homo faber'in (çalışan, alet kullanan insan) doğuşuna katılarak, kendi çalışmasıyla dünyayı değiştirmiştir. Bu değişim akıl, onun ürettiği bilim ve bilimin desteklediği teknik ile mümkün olabilmiştir. Hutten'in “Bilim geliyor, akıllar yüz yüze çatışıyor, yaşamak bir zevk!” diye bağırmasına¹⁴⁴ yol açan bu değişimlerin tam da bu dönemde yaşanmış olması elbette bir tesadüf değildir. Sistemleştiren, amaç koyan ve muhakeme yürüterek bir konunun farklı boyutlarını kavramayı sağlayan, bu sayede çok katmanlı sorunları teşhis etmeyi mümkün kılan bir yeti olarak tanımlanan akıl,¹⁴⁵ antik dönem insanının da sahip olduğu bir yeti olsa da, günlük hayatta karşılaşılan sorunları çözümleyen güçlü devletlerin veya kilise gibi çok güçlü otoritelerin varlığında ön plana çıkmamıştı. Devlet ve otoritenin mutlak hakim olarak görüldüğü bireyin ve onun temel belirleyicilerinden biri olan akılsallığının geri plana itildiği dönemlerde ne insan ne de onun temel hakları düşüncenin konusu olabilmiştir.

Rönesans hümanizmi insanın temele alınmasını sağlamış, buna bağlı olarak insanın ayırt edici yetisi olan akıl ön plana çıkmıştır. 17. yüzyıl ve sonrasında hayatın tanziminde aklın çok belirleyici bir rol almasının temel nedenlerinden birisi budur. Böylelikle kiliseden boşalan otorite boşluğunu akıl doldurmaya başlamıştır. Batı Avrupa Medeniyeti'nde akla yapılan vurgunun sebeplerinden birisi budur.¹⁴⁶

¹⁴³ Tülin Bumin, *a.g.e.*, s. 23.

¹⁴⁴ Ernst Bloch, *a.g.e.*, s. 7-8.

¹⁴⁵ Ahmet Emre Dağtaoğlu, *a.g.e.*, s. 225.

¹⁴⁶ Ahmet Emre Dağtaoğlu, *a.g.e.*, s. 232.

Kilisenin otoritesinin zayıflaması ve bireylerin haklarını savunabilir hale gelmelerinin temelinde feodal sistemin zayıflaması ve ekonomik dengelerin orta sınıf lehine değişmesi vb. etkenler sayılabilecek olsa da bu çalışmada bizi daha ziyade tüm bunların sonucu olarak değişen insan anlayışı ilgilendirmektedir. Rönesans ile yeniden doğan bir anlamda da bu yeni insandır. Bu insan akıl insanıdır. Martin Luther'in başlattığı reform hareketiyle önce kiliseye sırtını dönmüş, ardından da "vahiy nevinden doğaötesi mercie uzanan bağları kesilmiştir."¹⁴⁷ Her türlü meselesinde başvuracağı ilk ve en güvenilir, sağlam müracaat mevki olarak aklı görür. "Mademki akıl insana mahsus bir meleke, yetidir; öyleyse, insan, aklından dolayı kendisine yöneleceği ilk, en güvenilir, sağlam ve son müracaat mevki olarak yine kendisini ilan etmiş oluyor."¹⁴⁸ Sahip olduğu akıl ile doğanın yasalılığı arasında bir örtüşme olduğunu ve doğanın akıl ile keşfedilip, insan yararına dönüştürülebileceği inancını taşıyan insan, mantık-matematik ve mekanizmayı aklın şaşmaz doğru yolu olarak kabul ederken aslında bir anlamda geçmiş zaman dininin izini belli belirsiz hala taşımaktadır.

1500'lerin sonu ile 1600'lerin başında Yeniçağ dindışı Batı Avrupa Medeniyetinin *Aklı*, bir *kudretitam* idi. Onu doğru kullanan, doğayı da şaşmazcasına kavrayıp açıklayabilirdi. Zira Doğa dahi, Aklın temel kurallarına aykırılık göstermeyen bir dev mekanizma şeklinde kabul olunuyordu.¹⁴⁹

Doğa ile birlikte toplum da yeniden ele alınarak, herhangi bir metafizik bağdan uzak olarak yeniden temellendirilmeye, izah edilmeye çalışılıyordu. Akıl ile yönlendirilip şekillendirilebilen yalnızca doğanın maddi unsurları değil, insanın toplumsal yaşamıydı da. Tanrısal bir güce kavuşan akıl yalnızca pek çok işi halleden makineleri değil, pek çok toplumsal sorunu çözecek olan devlet sistemlerini de kurabilirdi. Bu inanç Thomas More ile birlikte ütopya kavramının yeniden ve bu kez bir gelenek oluşturacak biçimde karşımıza çıkmasını sağlamıştır.¹⁵⁰ Rönesans'ta karşımıza çıkan bu fikirler öylesine yeniydi ki çoğu zaman onları savunanlarda bile içselleşememişlerdi. Nitekim Thomas More *Utopia* adlı eserinde herkesin istediği dine inanmakta serbest olduğunu savunurken, kendisi 1535 yılında Sekizinci Henry

¹⁴⁷ Teoman Duralı, *Çağdaş Küresel Medeniyet*, Dergah Yay., İstanbul 2000, s. 60.

¹⁴⁸ Teoman Duralı, *a.g.e.*, s. 60.

¹⁴⁹ Teoman Duralı, *a.g.e.*, s. 61.

¹⁵⁰ Murad Omay, *Ütopya Üzerine Genel Bir İnceleme*, Sosyoloji Dergisi, 18. Sayı, 2009, s. 7.

tarafından, Katolik kilisesini destekleyerek yeni kiliseye bağlanmayı reddetmesi yüzünden idam edilecekti.¹⁵¹

Akla duyulan bu güven ise bin yedi yüzlerin ikinci yarısından itibaren sarsılmaya başlayacak ve doğanın aklın kurallarına uygun işleyip işlemediği sorusu eleştircilik (kritisizm) tarafından sorulacaktı. Buradan da göreceliliğe geçilerek, ‘içerisinde bulunduğu durum ile şartlara göre ve kendi çıkar ilişkileri uyarınca, herkes, aklını farklı biçimlerde işletip kullanır’ görüşü ortaya çıkmıştır.¹⁵² Daha sonra da hakikatlerin çokluğu görüşünü savunanlar doğmuştur. Alain Badio’ya göre “Aslında tek bir Özne yoktur, ne kadar hakikat varsa o kadar özne, ne kadar hakikat usulü varsa o kadar öznellik tipi vardır.”¹⁵³ İnsanların kendi hakikatlerini diğerlerine dayatmaları, “bir hakikatin gücünün her mutlaklaştırılması bir kötülük örgütler”¹⁵⁴ düşüncesi yeniçağ ile başlayan aklın mutlaklığı ve hakikatin birliği görüşlerine karşı eleştiriye dile getirmekte ve tıpkı reformun Katolik kilisesine saldırması gibi aklın kilisesine saldırmaktadır. Bu noktada karşımıza bazı sorular çıkmaktadır: İnsanların ulaşmaya çabaladığı tek bir hakikat var mıdır? Hakikate ulaşmak tüm insanları mutlu eder mi? Yaşamda amaç doğruluğa mı yoksa mutluluğa mı ulaşmak olmalıdır? Mutlulukla doğruluk arasında bir ilişki var mıdır? İnsanların mutluluk koşulları ya da yaşam amaçları kendileri dışındaki yetkeler tarafından belirlenebilir mi? Bu soruların cevaplandırılması bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Fakat yine de klasik ütopyaların birey anlayışları özelinde bazılarının düşünürler tarafından nasıl değerlendirildiği tartışılmaya çalışılacaktır.

¹⁵¹ Mehmet Ali Ağaoğulları, *a.g.e.*, s. 363.

¹⁵² Teoman Duralı, *a.g.e.*, s. 61.

¹⁵³ Alain Badio, *Etik*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yay., İstanbul 2019, s. 41.

¹⁵⁴ Alain Badio, *a.g.e.*, s. 87.

3. BÖLÜM: KLASİK ÜTOPYALARDA BİREY

3.1. Platon'un *Devlet*'inde Birey

Toplum tek başına kendine yetemeyen ve varoşunu sürdürebilmek için türdeşlerine ihtiyaç duyan bireylerin bir aradalığı ile vücut bulmaktadır. Bu tek tek insanlardan müteşekkil olan sosyal yapı kendi dinamiklerine sahip olmakla birlikte içinde bulunan tekilliklerin de mevcudiyetini korumak durumundadır. Bireylerin toplumsal yapı içerisindeki konumları, toplumla olan ilişkileri, kendilerine tanınan özgürlük alanlarının boyutları farklı siyasal sistemler içerisinde değişkenlik göstermektedir. Neredeyse tüm zamanlarda ve tüm toplumlarda siyasal sistemlerle ilgili hoşnutsuzluklar dile getirilmekte, daha iyiye yönelik öneriler sunulmaktadır. Bunların bir kısmı yalnızca münferit meselelerin çözümleriyle ilgiliyken bir kısmı ise tüm sistemi topyekün ilga ederek yerine yenisini kurmayı amaçlamaktadır. Platon'un *Devlet*'i bu ikinci grup içerisinde yer almakta, mevcut olanı eleştirerek olabilecek olan düzenlerin yalnızca iyisini değil en iyisini sunduğunu iddia etmektedir.¹⁵⁵

Burada sorulacak soru elbette bir devletin ideal olmasını sağlayan unsurların neler olduğudur. Platon bu soruya "tüm topluma birden mutluluk sağlayan devlet en ideal devlettir"¹⁵⁶ cevabını vermekte ve bize bu devleti uzun uzun tasvir etmektedir. Toplumun bir araya gelişi insan doğasının kaçınılmaz sonucudur. Çünkü insan tek başına kendisine yetememektedir.

Bence toplumu yapan, insanın tek başına, kendi kendine yetmemesi, başkalarını gerekmesidir. ... Öyleyse bir insan bir eksigi için, bir başkasına başvurur, başka bir eksigi için de bir başkasına. Böylece birçok eksikler birçok insanların bir araya toplanmasına yol açar. Hepsi yardımlaşarak bir ortaklık içinde yaşarlar. İşte bu türlü yaşamaya toplum düzeni deriz, değil mi?¹⁵⁷

İhtiyaçlarını karşılayabilmek için bir araya gelen insanlar toplumu kurmakta fakat yine ihtiyaçlarına cevap aramak için toplumsal yapıya ya da diğer insanlara pekala zarar verebilmektedirler. Bireylerin bir arada yaşadıkları ve birbirlerine ya da

¹⁵⁵ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Eski Yunan'da Siyaset Felsefesi*, Ankara, V Yay., 1989, s. 169.

¹⁵⁶ Platon, *a.g.e.*, 420 b, s. 99.

¹⁵⁷ Platon, *a.g.e.*, 369 b-c, s. 56.

topluma zarar vermedikleri sağlıklı ve uzun ömürlü bir devletin varlığı yasalara bağlıdır. Elbette ki bu yasaların mevcudiyeti tek başına gerekli koşulları sağlamamakta, devletin bekası için bu yasaların doğal bir varlık olan insanın tabiatına uygun olarak ve akıl ile belirlenmiş olması da gerekmektedir.¹⁵⁸ O halde önce insanı tanımak gerekir ki ona uygun olarak yasalar konulabilsin. Platon'un görüşüne göre insanlar üç farklı yaradılışa sahiptirler: Mayasında altın olanlar, mayasında gümüş olanlar ve mayasında tunç olanlar.

Bu toplumun bir parçası olan sizler, diyeceğim, birbirinizin kardeşisiniz. Ama, sizi yaratan Tanrı, aranızdan önder olarak yarattıklarının mayasına altın katmıştır. Onlar bunun için baş tacı olurlar. Yardımcı olarak yarattıklarının mayasına gümüş, çiftçiler ve öbür işçilerin mayasına da demir ve tunç katmıştır. ...Tanrı, her şeyden önce önderlere, doğan çocuklara iyi bekçilik etmelerini, içlerine bu maddelerden hangilerinin katılmış olduğunu dikkatle araştırmalarını buyurmuştur.¹⁵⁹

Hiç kimse doğduğu an itibariyle mayasına uygun olarak toplumsal rollere dağıtılamaz. Kimin hangi mayaya sahip olduğu ancak eğitim ve sınamalar sonucu belirlenebilir. Mayalar asalet ünvanları gibi soyla aktarılamazlar. Altın soyundan tunç, tunç soyundan da altın mayası olan çocuklar dünyaya gelebilir. Bu yüzden tüm yurttaşların standart bir eğitimden geçmesi ve bu eğitim süreci içerisinde dikkatle değerlendirilip ait oldukları sınıfların belirlenmesiyle sosyal hayat içerisinde uygun konumlara yönlendirilmeleri gerekmektedir. Bu sebeple bir devletteki en önemli şey eğitim ve öğretimdir, ideal devlette bu eğitimin tamamı önceden belirlenmiş ve düzenlenmiştir.¹⁶⁰ Müzik ve jimnastikle başlayan temel eğitim; sayı bilimi, geometri ve astroloji ile devam eder.¹⁶¹ Yirmi yaşına gelenler arasında geniş bir görüşe yükselebilenlere dialektik eğitimi verilmelidir.¹⁶² Otuz yaşından sonra dialektikada başarılı olanlar felsefe eğitimi alabilirler. Herkese felsefe eğitimi verilemez, çünkü uygun olmayan ya da çok genç yaşta felsefe eğitimi alan insanlar onu kavramakta başarılı olamazlar.¹⁶³ Bu yüzden eğitimde öğretilecek konu kadar izlenilecek yöntem

¹⁵⁸ Platon, *a.g.e.*, 473d, s. 148.

¹⁵⁹ Platon, *a.g.e.*, 415a-b, s. 96, 97.

¹⁶⁰ Platon, *a.g.e.*, 424a, s. 103.

¹⁶¹ Platon, *a.g.e.*, 521e, 523a, s. 189, 190.

¹⁶² Platon, *a.g.e.*, 537c, s. 203.

¹⁶³ Platon, *a.g.e.*, 498a-b, s. 169.

ve genel hazır oluşluk düzeyi de önemlidir. Uygun bir eğitim alamayan iyi yaradılışlı insanlar bozularak kötülüğe meyledebilirler. “En güzel değerlerle yüklü insanlar kötü bir eğitime düşerlerse kötünün kötüsü olurlar.”¹⁶⁴

Platon’da devletin temel dinamiklerinden biri eğitim olduğu için hiçbir surette eğitimin değiştirilmemesi, bozulmaması gerekmektedir. Bu alandaki yenilikler sistemin kökünden değişmesine ve ideal düzenin bozulmasına sebep olabilirler. Herkesin uygun sınıflara yönlendirilmesi ve yeteneklerine göre işlerde çalıştırılması toplumsal çıkarlar açısından vaz geçilmez öneme sahiptir. Eğitim bireylerin kendi sınırlarını keşfedip özgürleşmeleri için verilmemekte, “devlet seçkin yurttaşlar yetiştirmeye çalışıyorsa onların keyiflerince yaşayıp dilediklerini yapmaları için değil, devlet düzenini sağlamlaştırmaya yardım etmeleri içindir.”¹⁶⁵ Özgürlükleri desteklemek bir yana bunların devlet eliyle sınırlandırılmaları gerekmektedir. Platon demokratik rejimlerin en büyük düşmanı olarak demokrasiyi görmektedir.¹⁶⁶

Platon’a göre, yalnızca uzlaşmacı yasa ilkesi ile donanmış olan demokrasi ideolojisi, polise egemen bir güç sağlamaktan yoksundur ve bu nedenle ölçsüz arzuların başarıya ulaşmasına, yani adaletsizliğe, ahlaksızlığa ve korkuya yol açmaktadır. ... İnsanların mutluluğu sağlanacaksa, yeryüzünde doğru bir yaşam gerçekleştirilecekse, insanın onsuz yapamadığı polis, değişmeyi, göreceliği dışlayan evrensel değerler üzerine kurulmalıdır ve otoritesini herkese kabul ettirecek bir meşruluğu içermelidir.¹⁶⁷

Devlet yönetiminde temel değer olarak özgürlük alındığında bireyler sayısı kadar özgürlük talebi doğabilmektedir; tüm bu taleplerin iktidar tarafından karşılanması mümkün olamayacağından, arzuları gerçekleştirilemeyen yurttaşların isyanı kaçınılmaz olacaktır. Yasalarla belirlenmiş sıkı kurallar içerisinde yaşayan, eğitim yoluyla bu kuralların hem uygulanışı ile ilgili hem de dayandıkları temel değerlerle ilgili bilgileri edinen bireyler, kendi özgürlüklerini savunmak ve önceden kestirilemeyen isteklerde bulunmak yerine kendilerine biçilen toplumsal rollere uyum sağlayacak, birbirlerine giderek daha çok benzeyerek ahenkli bir toplum

¹⁶⁴ Platon, *a.g.e.*, 491e, s. 164.

¹⁶⁵ Platon, *a.g.e.*, 520a, s. 187.

¹⁶⁶ Platon, *a.g.e.*, 562b-c, s. 227.

¹⁶⁷ Mehmet Ali Ağaoğulları, *a.g.e.*, s. 169.

oluşturacaklardır.¹⁶⁸ Ortak değerleri benimseyen, aynı özelliklere sahip bireylerin duygudaş da olacağı varsayımından hareketle böyle bir devlet içerisinde dayanışmanın ve dostluğun da hat safhada olabileceği öngörülebilmektedir. İkiliğin olmadığı bu yerde anlaşmazlık, sürtüşme, kavga olmayacak; böylelikle hep aynı düzen içinde yaşayıp birbirinin mümkün olduğu kadar benzeri ve dostu olacaklardır.

...biz herkes için, Tanrısal ve bilge bir varlığın buyruğu altına girmenin çok daha karlı olduğuna inanıyoruz; bu varlık ister kendi içimizde olsun –en iyisi bu tabii-, ister dışarıdan yönetsin bizi. Böylelikle hep aynı düzen içinde yaşar, birbirimizin mümkün olduğu kadar benzeri ve dostu oluruz. ... Kanunların da yaptığı bu değil mi zaten? Onlar da toplumun bütün teklerine yok göstermiyorlar mı?¹⁶⁹

Bu aynılaştırma arzusu bahsi geçen toplumda öylesine ileriye gider ki, Platon kadın ve erkek arasında dönemin açtığı toplumsal yaşamdaki o büyük uçurumu bile kapatmaya çalışır. Kadınların ekonomik faaliyetlerde rol almadığı, siyasi anlamda söz sahibi olmadığı bir dönemde yaşayan Platon kurgusal devletinde kadının mahrum olduğu pek çok hakkı ona iade eder. Kadınlar da tıpkı erkekler gibi eğitim alacak,¹⁷⁰ savaşa katılacak ve uygun özelliklere sahip olanları gerekirse yönetici olabileceklerdir.¹⁷¹ “Yaradılıştan her iki cinste de aynı güçler vardır. Kadın da erkek gibi bütün işleri görebilir. Ne var ki kadın hiçbir işte erkek kadar olamaz.”¹⁷² Yine de bu durum kadınların da birçok işte kendilerini göstermelerini engellemez. Daha düşük beklentiyle de olsa kadınlar da hemen her işte erkeklerle beraber yer alabilirler.

Demek ki, devletin yönetiminde kadının kadın olduğu için, erkeğin de erkek olduğu için daha iyi yapacağı iş yoktur. Yaradılıştan her iki cinste de aynı güçler vardır. Kadın da erkek gibi bütün işleri görebilir. Ne var ki, kadın hiçbir işte erkek kadar olamaz. ... Demek ki kadının yaradılışı da erkeğinki gibi devlet beççiliğine elverişlidir. Yalnız bu yaradılış kadında zayıf, erkekte kuvvetlidir.¹⁷³

Yalnız kadın erkek eşitsizliğinin değil, ekonomiye bağlı sınıfsal farklılıkların da ortadan kaldırılması, en azından altın ve gümüş soylular için hedeflenmektedir.

¹⁶⁸ Platon, *a.g.e.*, 590d, s. 255.

¹⁶⁹ Platon, *a.g.e.*, 590 d-e, s. 255.

¹⁷⁰ Platon, *a.g.e.*, 452 a, s. 127.

¹⁷¹ Alaeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 1995, s. 149.

¹⁷² Platon, *a.g.e.*, 455e, s. 131

¹⁷³ Platon, *a.g.e.*, 455 e, 456 b, s. 131.

Platon koruyucular arasında kadın ve çocuklara kadar her şeyin ortak kullanımından bahseder, öyle ki ortak evlerde yaşayıp ortak sofralarda yemek yiyecekler,¹⁷⁴ bedensel ve zihinsel eğitimlerle mümkün merteye birbirlerine benzeyeceklerdir. Sağlıklı olmayan, beden eğitiminden geçemeyen bireylerin sağlam kafaya da sahip olamayacağını söyler hatta daha ileri giderek “bedeni bozuk olanları hekimler bırakacak ölsün” diye de ekler.¹⁷⁵ Yalnızca bu ifade bile Platon’un farklılıklara karşı ne kadar tahammülsüz olduğunu en önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilebilir. Platon, farklı bedensel görünüşler, fiziksel yetersizlikler kadar hakim söyleme aykırı görüşlere de tahammülsüzdür. Sanatın bu anlamda bozucu etkilerinin olduğunu düşünerek sansürü savunur ve oldukça kibar bir biçimde de olsa şairleri memleketinden kovar.¹⁷⁶ Bu tavrın mazur gösterici ilkesi gençliğin ahlakını korumaktır. Ahlaka bir yandan büyük bir önem verip iyi ideasının değerinden bahsederken diğer yandan aynı metinde yöneticilerin devletin yararına düşmanlara ve yurttaşlara yalan söyleyebileceğini savunmaktadır.

Öyleyse, gerçekten ayrılmaya yetkisi yalnız devleti yönetenlerde olmalıdır. Devletin yararına, düşmanlarına ya da yurttaşlarına yalan söyleyebilirler. Bunların dışında kimse böyle bir yola başvuramaz. Yönetilenin yönete yalan söylemesi, hastanın hekime, öğrencinin öğretmene yalan söylemesi kadar, ya da gemicinin kaptandan gemi ve gemicilerin durumunu gizlemesi kadar büyük, daha da büyük bir suçtur.¹⁷⁷

Devletlerin en mutsuzu olarak zorbalıkla yönetileni gören Platon, zorlama yerine kandırma ve aldatmaca ile yönetenlerin, yönetilenleri yönlendirmesi konusunu bir sorun olarak görmemektedir.¹⁷⁸ Fakat öte yandan toplumun yönetiminin insanların en ahlaklısına, tanrısal yanın en ağır bastığı insan olan filozofa bırakılması gerektiğini savunduğuna göre yalan söylemenin ahlaklı olmaya engel bir durum olduğunu düşünmemektedir. Egon Friedell’e göre klasik Yunan anlayışında yalan kötü ve ahlaka aykırı görülmemekteydi.

Her türlü yüksek ahlak ve dürüstlük de az gelişmişti Yunanlılarda, hatta tam anlamıyla klasik bir yalan dolan halkıydılar, üstelik özürleri de

¹⁷⁴ Platon, *a.g.e.*, 416 d-e, s. 98.

¹⁷⁵ Platon, *a.g.e.*, 409 e, s. 91.

¹⁷⁶ Platon, *a.g.e.*, 401 b-c-d, s. 84.

¹⁷⁷ Platon, *a.g.e.*, 389 b, s. 73.

¹⁷⁸ Platon, *a.g.e.*, 576 e, s. 240.

kabahatlerinden büyüktü, çünkü bunun kötü bir şey olduğunun farkında bile değillerdi. Ulusal kahramanlık unvanını dünya literatüründeki başka herhangi bir kişiden daha fazla hak eden Odysseus, zararsız farfaralıktan tutunuz, en büyük hilelere varıncaya dek her türlü sahtekarlık konusunda en uç örneği sergiler.¹⁷⁹

Egon Friedell'in bu tespitini Platon'a genellemenin mümkün olduğunu savunmak zordur; o, yönetilenlerin yalan söylemesine değil yalnızca yönetenlerin yalan söylemesine müsaade eder. "Platon'a göre devletin son ereği, herhangi bir dış yararı güven altına almak değildir, yurttaşları erdemli yapmaktır, onlara erdemli bir yaşayış sağlamaktır."¹⁸⁰ Bu erdemli yaşayış kişilere mutluluğu getirecektir, çünkü "en doğru adam en mutlu adamdır."¹⁸¹ Bireysel mutluluğa ulaşmak, ahlaklı olmakla ilişkilidir, iyi bir ahlaktan söz edebilmek için ise o ahlakın içinde serpilip gelişebileceği bir toplumdan bahsetmemiz gerekmektedir. "Bireyin ruhu toplumsal doğa ile bağlıdır. Birini ötekinden ayıramayız. Özel ve genel yaşam birbiriyle bağlantılıdır. Eğer genel yaşam kötü ve yozlaşmışsa, özel yaşam da gelişip ereğine ulaşamaz."¹⁸²

Bildiğimiz bir şey var: Bitkilerde, bütün canlılarda, her tohumun, her fidanın yaşama gücü ne kadar büyük olursa, kendine uygun besini, mevsimi, yeri bulamayınca göreceği zarar da o ölçüde büyük olur; çünkü, kötünün iyiye zararı, iyi olmayana zararından daha çoktur... Demek ki, filozof yaradılışı kendine uygun eğitimi bulursa, gelişe gelişe bütün değerlere ulaşır. Yok eğer bu tohum kötü bir toprağa ekilir de orada kök salar, büyürse, vermeyeceği kötülük kalmaz. Bir Tanrı korumadıkça onu, önüne geçemez kimse bunun.¹⁸³

Uygun bir toplumda bulunmayan altın mayalılar dahi kötülüğe meyledebilirler. Erdeme yönelebilmek, en yüksek ahlaki değerlerle donatılabilmek ancak eğitim ile mümkün olabilir. "Adalete varmak ve bu sayede Tanrıya benzemek için, insana eğitim lazımdır. O, yalnız başına buna varamayacaktır. Eşyanın son gayesi olan adalet ancak kolektif insan veya devlette (polis) gerçekleşir."¹⁸⁴ Kişinin adil olmasının ölçüsü ise "yaradılışına uygun" davranmaktır. Bu yaradılış, her insan aynı olmadığına ve teklerin doğalarına işlenmiş olduğuna göre eğitimin amacı tüm

¹⁷⁹ Egon Friedell, *a.g.e.*, s. 50

¹⁸⁰ Macit Gökberk, *a.g.e.*, s. 61.

¹⁸¹ Platon, *a.g.e.*, 580 c, s. 244.

¹⁸² Ernst Cassirer, *Devlet Efsanesi*, Çev. Necla Arat, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984, s. 73.

¹⁸³ Platon, *a.g.e.*, 491 e-492 a, s. 164.

¹⁸⁴ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, Çev. H. Vehbi Eralp, Sosyal Yay., İstanbul, 1998, s. 64.

bireylerin en yüksek seviyeye ulaşması değil, herkesin kendi ederinde olabileceği en iyi noktaya gelmesi, toplumsal yapıda kendine ait olan rolü en iyi biçimde yapabilmesinin sağlanmasıdır. İnsanlar kendi vazifeleri konusunda ne kadar iyi eğitilirse topluma da o kadar iyi hizmet edebilirler. Her toplumsal rol için yüksek bir eğitime gereksinim yoktur, mayasında bronz ya da tunç bulunan çiftçi, işçi, zanaatkar ve köleler için yüksek bir eğitim gerekmemekte, bu sınıftan beklenti yüksek sınıfların yaşesini sağlamakla sınırlandırılmaktadır. Ayrıca onların yönetime katılmaları, yeterince eğitim almadıkları, ehil olmadıkları bir alanda yani yönetimde söz sahibi olmaları da doğru görülmemektedir.

Evet ama, devletimizin en iyi bir devlet olmasında en çok payı olan hangi değerdir? Yönetenlerle yönetilenler arasındaki düşünce birliği mi? Askerlerde korkulacak, korkulmayacak şeyleri gösteren törelerin korunması mı? Devletimizin başındakilerin anlayışlı, işbilir kimseler olması mı; yoksa çocuk, kadın, köle, hür insan, işçi, yöneten, yönetilen, herkesin, başkasının işine karışmadan, kendi işini yapması mı? Bunu kestirmek kolay iş değildir!¹⁸⁵

Herkesin kendi işini yapmasını istemek son derece makul bir istek olarak görünüyorsa da, sorulması gereken önemli soru buradaki “iş”i kimin ve nasıl tanımlayacak olduğudur. Platon’un *Devlet*’inde amaç insanların mutluluğu olarak tanımlanıyor ve devletlerin en mutsuzu zorbalıkla yönetilen olarak görülüyorken, aslında çizilen tablo da akla dayalı yasanın zorbalığı değil midir? Toplumun sayıca en kalabalık kısmı olan halk hakkında bize yeterince bilgi vermeyi gerekli görmeyen, yöneticilerin yardımcıları olan bekçilerin ise yaşam koşullarını devletin bekası bakımından son derece kısıtlayan bu devlet için zorba demek aşırı bir yorum olmayacaktır. Koruyucu sınıfın av köpeklerine benzetildiğinin, soyun bozulmaması için uygun eşleştirmelerle üretilmeleri gerektiğinin, izinsiz evliliklerden dünyaya gelen çocukların bakılmayacağı¹⁸⁶ ve ölüme terkedileceğinin, seçkinlerin çocukları ile seçkin olmayanların çocuklarının birbirinden ayrılacağı¹⁸⁶ söylendiği bu devlet ile modern dönemin despotik yönetimleri arasında pekala bağ kurulabilmektedir.

¹⁸⁵ Platon, *a.g.e.*, 433 d, s. 111.

¹⁸⁶ Platon, *a.g.e.*, 461 c, s. 136.

Kadınlara tanınan hakların ise asıl nedeni kadınların yaşam koşullarını iyileştirmek değil, toplumun yarısını oluşturan bu iş gücünden faydalanılmasını sağlamaktır.¹⁸⁷

Platon'un ideal devlet anlatısına buna benzer pek çok olumsuz eleştiri yöneltilmiş olmakla beraber, düşünce tarihi içerisindeki çok özel yeri de inkar edilememektedir. Ernst Cassirer, *Devlet Efsanesi* adlı kitabında Platon'dan “Yasal Devlet (ya da Hukuk Devleti) düşününün kurucusu ve ilk savunucusu”¹⁸⁸ olarak bahseder. İlk siyaset kuramcısı olarak tanımladığı Platon'un kendinden önce de pek çok kez sorulmuş olan “en iyi devlet nasıl olmalıdır?” sorusu ile değil, “ülkü (ideal) devlet nasıl olur?” sorusu ile ilgilendiğini söyler.

O, devleti anlamak zorundaydı. İstedığı ve aradığı şey, insanın siyasal ve toplumsal yaşamının ayrı tutulmuş ve rastgele olgularının yalnızca bir birikimi ya da deneysel araştırılması değil, tüm bu olguları anlayacak ve dizgesel bir birlik içinde toplayacak bir düşündü. O, böyle bir birleştirici düşünce ilkesi olmadığı takdirde, tüm kılışsal girişimlerimizin başarısızlığa yargılı olduklarına inanmıştı. Deneylere dayanan buyrukların alışılan şekilde iş görmeleri yetmezdi. Siyasetin bir “kuramı” olmalıydı.¹⁸⁹

Devlet ve birey arasında sıkı bir bağlantı olduğunu, iyi bir devlet için eğitimin son derece önemli bir koşul olduğunu, bireylerin birbirleri ile ve toplumla uyumlu olmadıklarında devletin de varlığının tehlikeye gireceğini savunmuştur. Devletlerin yalnızca insanların ekonomik gereksinimlerini karşılamak için varolmadıklarına, çünkü insanın yalnızca “ekonomik insan” olmadığına, mutluluk için devletin türe ilkeleriyle uyum içinde onları iyi yaşamda geliştirmelerinin gerektiğine dikkati çekmiştir.¹⁹⁰ Ayrıca bu devlet yapısına ulaşabilmek için geleneğe sırtını dönerek, şairleri kovmak, kadınların da erkekler gibi çıplak jimnastik eğitimlerine katılmalarını istemek gibi radikal kararlarını korkusuzca dile getirmiştir. Bu konudaki görüşlerinin teoride kalmaması, pratiğe dökülebilmesi için de gayret etmiş ve Syrakousai'yı ziyaret ederek, düşüncelerini hayata geçirebilmek için her biri de başarısızlıkla sonuçlanan üç

¹⁸⁷ Platon, *a.g.e.*, 451 d, s. 127.

¹⁸⁸ Ernst Cassirer, *a.g.e.*, s. 79.

¹⁸⁹ Ernst Cassirer, *a.g.e.*, s. 79.

¹⁹⁰ Frederick Copleston, *Felsefe Tarihi Platon*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul 1998, s. 103, 104.

girişimde bulunmuştur.¹⁹¹ Her ne kadar pratiğe dökülemese de fikirleri devrim niteliğinde olmuş, döneminde gelenekten koparak akla (logosa) yönelinen alanlara siyaseti de eklemiş; hemen her devirde siyasetle şu ya da bu şekilde ilgilenenlerin, aydınların başvuru metni olan kitabı *Devlet* ile kendisinden yüzyıllar sonra bile devam edecek bir ütopya yazım geleneği başlatmıştır. Bu eser aynı zamanda “Müslümanların Kur’an’ı, Hristiyanların Kitab-ı Mukaddes’i ile birlikte yazıldığı tarihten bu yana Doğu’da ve Batı’da en fazla okunmuş ve bugün de sık sık yeni baskıları yapılan birkaç eser içinde yer almaktadır.”¹⁹²

Çağına göre yenilikçi bir tutuma sahip olsa da bugün anladığımız anlamda bireyi yaklaşık 2300 yıl öncesinde yazılmış bir kitapta aramak doğru bir tutum olmayacaktır. Fakat bugün sahip olduğumuz bu kavramın oluşmasında katkısı büyüktür. Sınıflı bir toplumdaki bahsetmekle birlikte daha sonra Thomas More’da göreceğimiz, tüm toplum için eşitlik ve ortak mülkiyet kavramları, onun koruyucu sınıf için anlatısının genişletilmesi olarak okunabilir. More’un kendisi de toplumsal eşitlik üzerine inşa ettiği *Utopia* adlı kitabının ilk bölümünde “Platon’a candan hak veriyorum”¹⁹³ demektedir. Bugün Batı medeniyetinin kabul ettiği “herzaman, her yerde tüm tıknazlığıyla kendisi olarak ortaya çıkan; böylece, başka her şeyden, benzerlerinden kendisini varlıkça ayrı tutan ve ayrı tutmak ‘isteyen’ bir gerçeklik”¹⁹⁴ olarak bireyi Platon’da göremiyor olsak da, onda tüm bir toplumsal sınıf birey özelliği sergilemektedir. Her bir sınıf kendisine ait özellikleri ve erdemleri ile bir diğer sınıftan ayrılmaktadır:

<u>Ruhsal bölümler</u>	<u>İnsan Çeşitleri</u>	<u>Sınıflar</u>	<u>Erdemler</u>
1. Akıl	Bilgesever insan	Yöneticiler	Bilgelik
2. Soylu istek	Ünsever insan	Koruyucular	Yiğitlik
3. Maddi istek	Parasever insan	Üreticiler	Ölçülülük ¹⁹⁵

¹⁹¹ Mario Vegetti, “Platon”, *Felsefe Tarihi 1*, Ed. Umberto Eco, Riccardo Fedriga, Çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Yay., İstanbul 2021, s. 214

¹⁹² Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 2*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2016, s. 396.

¹⁹³ Thomas More, *a.g.e.*, s. 109.

¹⁹⁴ Nermi Uygur, *İçeriden Batı'nın Kültür Dünyası*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2006, s. 26.

¹⁹⁵ Mehmet Ali Ağaoğulları, *a.g.e.*, s. 171.

Bu sınıflar içerisinde yer alan insanların bireysellikleri ile sıyrılmalarını değil mümkün olduğu kadar birbirinin aynı olmalarını istemektedir, modern anlamda yenilikçi, yaratıcı birey de Platon'un arzu ettiği bir şey değildir. Toplum tarafından kendine belirlenen görevi en iyi şekilde nasıl yerine getireceği dışında yeni bir mesele ile kafaların meşgul olmasını istemez. Halihazırdaki işleyişin değiştirilmeye çalışılması, amaç iyiye gitmek olsa bile toplumu dağılmaya götürecektir. "Herkes bilir ki, bir toplumun düzenindeki her çeşit değişiklik baştakilerden gelir. Baştakiler arasında ayrılık girmesinden doğar. Yöneticiler arasında tam bir birlik varsa, ne kadar azlık da olsalar, zordur sarsmak onları."¹⁹⁶ Düşünen, mevcut değerlerden başkalarına meyleden insanların, ideal de olsa bir devletin sonunu getirebileceğini düşünür. Kurduğu ideal düzenin de bir gün dağılacığını ve bunun nedeninin soyların karışması olacağını savunan Platon,¹⁹⁷ bu görüşüyle de bize idealar kuramına uygun olarak yeryüzünde değişimden, bozulmadan arı hiçbir şeyin olamayacağına bir kez daha işaret etmiş olur. Her şey değişecek, bozulacaktır, fakat bu bozuluşun ne zaman olacağı, hangi koşullarda gerçekleşeceği gökyüzü tarafından değil, seçim yapan kişi tarafından belirlenmektedir. Platon'a göre insan teklerinin değilse bile, kaderi konusunda insanın kendi sorumluluğunu üstlenmesinin zamanı gelmiştir. İnsan teklerinin ise, araya Ortaçağın da girmesiyle, yüzyıllarca beklemesi gerekecektir.

¹⁹⁶ Platon, *a.g.e.*, 545 d, s. 211

¹⁹⁷ Platon, *a.g.e.*, 546 a-e, s. 211-212.

3.2. Thomas More'un *Ütopya*'sında Birey

Platon'un ideal devlet anlayışının etkisi çok uzun yıllar sürerek, Ortaçağda Aziz Augustinus'un *Civitas Dei (Tanrı Devleti)* ve Farabi'nin *El-MEadinetü'l Fazıla*'sına ilham vermiş fakat asıl etkisini Antik Yunan düşüncesinin yeniden doğuşu olan Rönesans'da göstermiştir. Bu dönemde Platon'dan etkilendikleri belirtilerek kaleme alınan, us ile toplumsal yaşamın yeniden ve en iyi biçimde düzenlenebileceğini savunan eserler ortaya çıkmıştır. Bunların en önemlilerinden biri hiç şüphesiz bu yazın biçiminin müstakil bir türe evrilmesinde büyük katkıları olan Thomas More'un *Utopia*'sıdır. Yeni dünyanın keşfedildiği ve insanın bildiğini sandığı şeylerin aslında ne kadar sınırlı olduğunu, bununla birlikte insanın bilgisinin ve etkisinin arttırılabileceğini gösteren coğrafi keşiflerin yapıldığı bir dönemde yaşayan Thomas More, içinde bulunduğu koşulları eserine de yansıtmıştır. Kitabın ana karakterlerinden biri olan ve bize Utopia adasını anlatan Raphael Hythloday, Amerigo Vespucci ile kader birliği yapmış bir denizcidir.¹⁹⁸ Akşit Göktürk bize bu karakteri şöyle anlatır:

Utopia'daki anlatıcı Raphael Hythloday yeniçağın gezip görme, öğrenme tutkusuyla dünyaya açılmış gözüpek, serüvenci insan tipidir. Öğrenimi yeniçağ öğrenimidir, iyi Latince, çok iyi Yunanca bilir, Vespucci'nin yolculuklarına katılmıştır. İnanç açısından değil us açısından bakar her şeye. More onu bize tanıtırken, Platon ile Odysseus ile karşılaştırır.¹⁹⁹

More, Amerigo Vespucci'nin maceralarına dair anlatılardan ve ayrıca *Pietro Martire d'Anghiera'nın De orbe novo (Yeni Dünya, 1511)* adlı eserinden esinlenmiş olabilir. Her iki eserde de Thomas More'un eseriyle ortak olan kadınların da savaşa gitmesi ve altına değer vermeme, komünizm gibi bazı özellikler görülmektedir.²⁰⁰ Öte yandan bu özellikler aynı zamanda Platon'un *Devlet*'inde de yönetici ve koruyucu sınıf için mevcuttur. Macit Gökberk *Felsefe Tarihi* adlı eserinde Thomas More'un mülk ortaklığı meselesinde Platon'dan etkilendiğini iddia etmektedir.

Yöneticiler ise çok sıkı bir eğitimden geçirilerek elenirler; bunlar her türlü bencil kaygıdan uzak bulunacaklar, kendilerini tamamıyla bütüne, devlete vereceklerdir. Bunu sağlamak için de Platon, yöneticilerin aile

¹⁹⁸ Thomas More, *a.g.e.*, s. 88.

¹⁹⁹ Akşit Göktürk, *a.g.e.*, s. 29.

²⁰⁰ J. C. Davis, "Thomas More'un Utopia'sı: Kaynaklar, Miras ve Yorumlama", *Ütopya Edebiyatı*, Haz. Gregory Claeys, Çev. Zeynep Demirsü, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2017, s. 44.

ve mülkleri olmasını yasak eder; onlar her şeyin ortaklaşa olduğu bir düzen ve disiplin içinde yaşayacaklardır. İşte Thomas Morus'un romanında anlattığı ideal devlet için de, Platon'un bu son anlayışı bir ölçüdür.²⁰¹

Thomas More'un mülk ortaklığı fikrinin kaynağı olarak manastır hayatını gösterenler de olmuştur, zira gençlik yıllarını manastırda geçiren More'un buradaki yapıdan etkilendiği iddia edilebilir.²⁰² Ortaçağ kurumları olan manastırlar, birlikte yaşamın olduğu eşitlik ilkesine dayalı ve dışarıya kapalı yapılar olarak bize Utopia adasını hatırlatmaktadırlar. Utopia'nın şekillenmesini sağlayan faktörün yalnızca Platon'unun *Devlet*'inin mi yoksa manastırların mı olduğu veyahut her ikisinin de bu konuda birlikte mi iş gördüğü bugün bizim cevaplandırabileceğimiz bir soru gibi görünmemektedir. Thomas More'un *Utopia*'sı yazıldığı günden bugüne pek çok bakımdan tartışılmış ve farklı yaklaşımlarla yorumlanmıştır. Yalnızca eserini oluştururken etkilenmiş olabileceği kaynakların neler olabileceği konusunda değil, bu eserde öne sürdüğü fikirleri gerçekten savunup savunmadığı bakımından da farklı görüşler ortaya atılmıştır.²⁰³ Bazı yorumcular onun kitabın ikinci bölümünde anlattığı adayı ideal bir devlet örneği olarak öne sürdüğünü savunurken, bazıları da onun bu adayı bir eğlence unsuru, hoş bir şaka olarak ortaya koyduğunu savunmuşlardır. Thomas More'un şakacı bir kişiliğe sahip olması ikinci görüşü savunanlar açısından dayanak noktası olarak alınmıştır.

Kimileri onu Platon'un "Devlet"ine öykünen bir eser saymıştır. Hatta bazıları yararsız bir fantezi demiştir ona. Özellikle Almanlar her ikisini de yakıştırmıştır. Örneğin "Ütopia" için "geçmişini araştırmanın hoş bir ürünü" diyen Rudhart başka bir yerde Utopia'nın kurumlarını "gerçekleştirilmesi gereken ve zorunlu" değil, "şen bir kişinin neşeli şakaları" diye ele almıştır. Son günlerde ise profesör Alfred Stem More'un, "Hıristiyan sevecenliğini Platon'un komünizmiyle kaynaştıran en zeki ve en ünlü uyarlayıcı" olduğunu öne sürüyor ve bir sayfa sonra "Ütopia"yı "bir saatlik fantastik bir hayal oyunu" diye tanımlıyordu.²⁰⁴

Utopia'nın hoş bir eğlence ürünü olduğunun düşünülmesine etki eden bir diğer nokta ise More'un yapmakta pek meşhur olduğu kelime oyunlarıdır. Bu

²⁰¹ Macit Gökberk, *a.g.e.*, s. 189.

²⁰² Fredric Jameson, *Ütopya Denen Arzu*, Çev. Ferit Burak Aydar, Metis Yay., İstanbul 2009, s. 50.

²⁰³ Karl Kautsky, *Thomas More ve Ütopyası*, Çev. Oğuz Özügül, Pencere Yay., İstanbul 2006, s. 271.

²⁰⁴ Karl Kautsky, *a.g.e.*, s. 271-272.

oyunların ilkinin kitabın adında görmekteyiz. Utopia daha önce de değinmiş olduğumuz gibi “yok yer, olmayan ülke” gibi anlamlara gelirken, *Utopia*’nın başkenti olan Amaurote “hayalet şehir”²⁰⁵, şehrin ortasından akan Anydra “suyu olmayan nehir”, Raphael “haberci melek”, Hythloday ise “gevezelik eden” anlamlarına gelmektedir.²⁰⁶

Thomas More’un kitabının iki bölümden oluştuğu ve ilk bölümde içinde yaşamakta olduğu dönemin İngiltere’sinin son derece ciddi ve akıllı-selim bir eleştirisini sunmakta olduğu düşünüldüğünde ikinci bölümde birden bire eğlence ve şakalaşmaya geçmesi pek makul görünmemektedir. Bu konudaki kanı ne olursa olsun, kendisinden sonra gelenlerin bu metni ciddiye aldıkları, oluşturdukları gelenekten belli olmaktadır.

Utopia’nın ilk bölümündeki eleştiriler ikinci bölümün şekillenmesine katkı sunmaktadır. İngiltere’de soyluların herhangi bir iş yapmayıp aylak gezdiklerini, ayrıca onlara hizmet edenlerin üretime katılmadığını, bu durumun da ekonomik olarak önemli bir kayıp olduğunu belirten More, ikinci bölümde tüm Utopia halkının (yalnızca entelektüel anlamda kendini geliştirmek isteyen küçük bir azınlık hariç) çeşitli işlerde çalıştığını ifade eder. Utopia’daki hiçbir yurttaş çalışmaktan yüksünmez, çünkü onlar için çalışmak büyük bir külfet değildir. Halkın tamamının üretime katıldığı bir toplumda insanların uzun süreler çalışması gereksizdir. Utopia halkı, ilki sabah kahvaltısı ile öğlen yemeği arasında, diğeri öğlen yemeği ile akşam yemeği arasında olmak üzere üç saatlik iki periyotta çalışmak zorundadırlar. Bu zaman dilimleri dışında kalan zamanlarını kendilerini geliştirmeye ayırabilmektedirler. Yeni parolası “etkinlik” olan Rönesans insanının ruhunu boş durmayı sevmeyen, gezmek amacıyla gittikleri yerlerde bile birinci günden sonra üretim etkinliklerine katılan Utopialıların yaşayışında görebilmekteyiz. “Utopia’da işsizlik ve tembelliğe yer yoktur.”²⁰⁷

Thomas More Rönesans anlayışı içerisinde şekillenen yeni devlet görüşlerinden de etkilenerken, devletin ortaya çıkış sebebi olarak ortak menfaat birliğini

²⁰⁵ Hakan Çörekçioğlu, *Modernite ve Ütopya*, Sentez Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 95.

²⁰⁶ Mina Urgan, “Thomas More’un Yaşamı ve Utopia’nın İncelenmesi”, *Utopia*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2000, s. 40.

²⁰⁷ Thomas More, *a.g.e.*, s. 125.

görmektedir. *Utopia*'nın ilk bölümünde “İnsanlar kralları insanların yararı için başa getirdiler, kralların yararı için değil”²⁰⁸ ifadesini kullanan Thomas More, Ortaçağ anlayışının dışına çıkarak devletin varlığının insanların yararı olduğu fikrini savunur. Rönesans ruhunu hissettiğimiz bu anlayışta insanların faydası için devlet kurumlarının da yeniden düzenlenmesi gerekiyordu, More bu yeni kurumları kitabının ikinci bölümünde Utopia adası örneği üzerinden anlatmaktadır. Thomas More'a göre toplumsal kurumlar düzenlenirken amaçlanan “insanların mutluluğa ulaşması”dır.

Utopia'da toplum kurumlarının amacı, her şeyden önce, halkın ve bireylerin ihtiyaçlarını gidermek, sonra herkese bedenin köleliğinden kurtulmak, düşüncesini özgürce işletmek, kafa yetilerini bilim ve sanatlarla geliştirmek için mümkün olduğu kadar boş vakit bırakmaktır. Utopia'lılar için gerçek mutluluk işte bu düşünce gelişmesinin ta kendisidir.²⁰⁹

İnsan mutluluğunun kaynağının düşünce gelişimi olduğunu savunan Thomas More, düşüncenin gelişimine zaman ayırabilmek için öncelikle sosyal adaletin sağlanarak tüm yurttaşların eşit imkanlara kavuşması gerektiğine ve bunun da gerçekleşebilmesi için doğru politikalarla düzenlenmiş bir ekonominin şart olduğuna inanmaktadır. Bireylerin mutluluğuna yani düşünsel gelişim sağlayabilmelerine imkan sağlayacak boş vakit ancak herkesin üretime katılması, kimsenin aylaklık yapmaması ile elde edilebilirdi. Bu yüzden insanları çalışmaktan uzaklaştıran, çalışmayı aşağılık bir iş olarak gören yüksek sınıf bilincinin ortadan kaldırılması gerekmektedir. More aristokratların çokluğunu halkın yoksulluğunun kaynağı olarak görmektedir.²¹⁰ Kendileri üretimde bulunmadığı gibi, üretimde bulunan köylülerin de emeğini sömüren, onları açlık sınırına dayadıkları için hırsızlık yapmaya iten bu soylu sınıfı Thomas More, Raphael Hythloday'in ağzından “Asma zevkini tadabilmek için hırsız yaratmak”la suçlamaktadır.²¹¹

Ortaçağ'ın, insanı günahkar bir varlık, baskı altında tutulması gereken kötü bir ruh olarak gören anlayışının tersine döneminin hümanist görüşlerini benimseyen Thomas More, insanların özleri itibariyle iyi olduklarını ama yanlış koşullar ve kötü

²⁰⁸ Thomas More, *a.g.e.*, s. 105.

²⁰⁹ Thomas More, *a.g.e.*, s. 120-121.

²¹⁰ Thomas More, *a.g.e.*, s. 93.

²¹¹ Thomas More, *a.g.e.*, s. 96.

eğitim içerisinde yetişirlerse kötüleşeceklerini söyler. İyi bir eğitim alabilme imkanına sahip tüm çocukların erdemli olacağı, bundan mahrum büyüyenlerin ise olumsuz yaşam koşulları karşısında bozularak topluma zararlı bireylere dönüşeceğini savunmaktadır. Eğitime büyük bir önem veren Platon'a benzerlik gösterse de bireyleri sosyal sınıflara ayırmaması bakımından ondan ayrılır. Platon tüm toplumu mayasında altın, gümüş ve bronz olanlar olmak üzere üç sınıfa ayırırken Thomas More böyle bir ayrıma gitmemektedir; hatta Utopia'da ülkenin yöneticisi bile diğer insanlardan kılıkça ayrılmamakta, yalnızca önünde elinde başak tutarak yürüyen bir refakatçi sayesinde diğerlerinden ayırt edilebilmektedir.²¹² Ayrıca sosyal eşitlik ve mülk ortaklığı Platon'da yalnızca koruyucular ve yöneticiler için söz konusuysen, More'da tüm Utopialılar bu haklardan yararlanabilmektedirler.

Her ne kadar dönemine göre, ilerici bir bakış açısına sahip olsa da günümüz anlayışına yakın bir bireysel eşitliği Utopia'da görebilmemiz mümkün değildir. İlk kadın ve erkek yurttaşlar arasındaki eşitlikten bahsetmemiz mümkün değildir.²¹³ Thomas More pek çok bakımdan kadınla erkek arasında bir eşitlik olduğunu savunmaktadır; kadınlar da erkeklerle beraber eğitim alırlar –ancak ütopyada eğitim bilimsel bilgilerden ziyade erdem ve ahlak kazandırmaya yöneliktir-²¹⁴, beraber tarlalarda çalışırlar ve savaşırlar. Bununla birlikte kadınlar kocalarına hizmet etmek zorundadırlar, ayrıca tek başlarına seyahat etme hakları da yoktur. Ev içindeki ufak tefek suçlar için yasal düzenlemeye gerek görülmemekte, karılarını ve çocuklarını cezalandırma hakkı Roma ailesine benzer biçimde evin erkeğine bırakılmaktadır. Geleneksel anlayışa uygun olarak Utopia'da da çocuk bakımı yalnızca kadınlara ait bir iş olarak görülmektedir. Bununla birlikte sıkı bir Katolik olan, Katolik değerleri savunurken ölen ve sonrasında kilise tarafından aziz ilan edilen Thomas More,²¹⁵ Utopia'da kadınların rahip olabileceklerini söylemektedir.

Yalnızca kadın ve erkek arasındaki değil, aynı zamanda özgür ve köle, Utopia'lı ve yabancı arasındaki eşitsizlikten de bahsetmek gerekmektedir. More'un

²¹² Thomas More, *a.g.e.*, s. 140.

²¹³ Ayhan Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 370.

²¹⁴ Thomas More, *a.g.e.*, s. 152.

²¹⁵ Krishan Kumar, *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşıütopya*, Çev. Ali Galip, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 38.

Utopia’ında ağır suçlar işleyen vatandaşlar kölelikle cezalandırılmaktadır. Bunların dışında diğer ülkelerden gelenler arasında da köle olanlar vardır. Utopialıların yapmaktan hoşlanmadığı hayvan kesimi, savaş gibi vahşi eylemler kölelere yaptırılmaktadır. “Bütün aşağılık, zahmetli ve ağır işleri köleler görürler.”²¹⁶ Ayrıca savaşlarda adanın dışındaki yerlerden parayla asker kiralanmakta, ve Utopia’lılar kendi ellerini kirletmeden yalnızca maddi zenginlikleri sayesinde savaşı kazanmaktadırlar. Utopia’da altın ve diğer değerli maddelere değer verilmezken, bu maddeler kullanılarak onlara değer veren insanlar üzerinden, onların zararına olabilecek bir biçimde de olsa kar elde etmekte bir sakınca görülmemektedir. Özellikle de “korkunç, vahşi ve yırtıcı bir ulus olan Zapoleteler” kullanılmaktan hiç çekinmezler.

Bu ulus Utopia’lılar için bütün dünya ile savaşıyor. Çünkü, hiçbir yerde Utopia’lılar kadar para veren olmaz. İyi insanları iyi işlerde kullanan Utopia’lılar, bu aşağılık kişileri kötü işlere koşup harcarlar. Zapoletelere ihtiyacı olunca, onları parlak umutlar vererek en belalı işlere sürerler; çoğu ölür gider ve hiçbir zaman ödülleri almaya gelemezler.²¹⁷

Burada da gördüğümüz üzere Thomas More’un eşitlik anlayışı yalnızca Utopia yurttaşları için geçerlidir. Zira bütün insanların dünyaya geldikleri an itibarıyla eşit haklara sahip olduğunu savunan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi 1948 yılında ilan edilecektir. Zamanının çok ilerisinde bir birey anlayışına sahip olsa da Thomas More’un bu düşünceye 1516 yılında erişmesi pek mümkün görünmemektedir. More her ne kadar insanların mutluluğunu ideal devletindeki temel amaç olarak belirlemiş olsa da burada birey teklerinin değil, toplumun mutluluğundan bahsetmektedir. Bireylerin mutluluğu toplumun mutluluğuna bağlanmaktadır.²¹⁸ Mutluluk ancak ahlaki bir hayat sürüldüğünde yaşanabilecek bir ruh halidir, erdemli olmanın en önemli koşulu ise kibirden uzaklaşmaktır. “More, hiçbir hiyerarşik toplumun ilke olarak erdemli olamayacağını iddia eder: zira ‘mevki’lere uyarak kibir günahını teşvik etmiş oluruz; kibir günahını teşvik ederek de erdemler değil, en çirkin kötülükler

²¹⁶ Thomas More, *a.g.e.*, s. 123.

²¹⁷ Thomas More, *a.g.e.*, s. 145.

²¹⁸ Ayhan Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 364.

üzerine kurulu bir toplum yaratırız.”²¹⁹ Bu durumdan kurtulabilmek için Platon’un çok önceden görmüş olduğu gibi mülkiyet ortaklığını getirmek gereklidir. Platon’dan farklı olarak tüm toplum için mülk ortaklığının olması gerektiğini savunan More “Mülkiyet hakkı toplumsal yapının temeli oldukça, en kalabalık ve en işe yarar sınıf yoksulluk, açlık, umutsuzluk içinde yaşayacaktır” demektedir.²²⁰ Thomas More’u mülk ortaklığı fikrine iten bir başka unsurun dört sene Charterhouse keşişleri ile birlikte bilfiil yaşadığı manastır hayatı olduğunu öne sürenler de olmuştur. Krishan Kumar, *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşıütopya* adlı eserinde bu iddiayı dile getirmektedir:

Utopia’nın epey organize düzeninin büyük kısmının altında Carterhouseyen ve Benedicyen kuralları yatar; giysilerin sadeliği ve tekbiçimliliği; şatafatın olmayışı ve genel sadelik havası; işe, okumaya ve ibadete adanma; mülkün ve meskenin ortaklığı; “ahlaka yönlendirilen bir okuma eşliğinde” yenen ortak yemekler; herkesin herkes tarafından ortak gözetimi; keşişin mahremiyeti olmadığından, Ütopyalı yurttaş daima ““herkesin gözü önünde”dir.”²²¹

Utopia’da bireylerin ahlakını bozabilecek işsizliğin, tembelliğin, meyhanenin, fuhuşun, gizli kapaklı toplanmanın yeri yoktur. “Herkes her an herkesin gözü önündedir; memleketin yasalarına ve törelerine göre çalışmak ve dinlenip eğlenmek zorundadır.”²²² Eğlencenin bile önceden belirlenmiş kurallara tabi olması, bireye hiçbir yerde özel alan tanımayan olması kendinden sonra gelen yazarları da etkilemiş, özellikle de sosyalist devlet düzeni denemelerinden sonra More’un tarif ettiği düzenin nasıl tahrif edilebileceği üzerine eserler kaleme alınmıştır. Distopya adı verilen ve ütopyanın karşısında yeni bir tür olarak beliren bu yapıtların ilk akla gelen örneklerinden biri hiç şüphesiz George Orwell’in *1984* adlı romanıdır. Bu romanda Büyük Birader’in gözü herkesin üzerindedir, teleekranlarla herkes her an izlenmektedir. Herkes aynı işçi tulumunu giymekte ve günün belli saatlerinde bir araya gelerek nefret ayinleri düzenlemektedirler.²²³ Birey anlayışının geliştiği, her insanın, insan olmak bakımından bir takım ertelenemez ve devredilemez haklara sahip olduğu

²¹⁹ Quentin Skinner, *Modern Siyasal Düşüncenin Temelleri*, Çev. Eren Buğlalılar, Barış Yıldırım, Phoenix Yayınevi, Ankara 2014, s. 270.

²²⁰ Thomas More, *a.g.e.*, s. 109.

²²¹ Krishan Kumar, *a.g.e.*, s. 38.

²²² Thomas More, *a.g.e.*, s. 125.

²²³ George Orwell, *1984*, Çev. Celal Üster, Can Yayınevi, İstanbul 2016, s. 14, 25.

ve devletlerin bu hakları korumaları gerektiği anlayışı ile birlikte, ütopyaların totaliter sistemlere kapı aralayan anlayışları eleştirilerek 1900’lerde distopya türünden eserler ortaya konulmuştur. Buradaki temel hareket noktası More gibi klasik ütopya yazarlarının toplumsal eşitliği temel alıp, bireyleri eşitlemeye çalışırken bireysel sınırların silinmesine sebep olmasıdır. Renksiz, tek biçimli, insandan ziyade makineyi andıran; görevlerini yerine muntazam getirerek kendisi için yazılmış programın dışına çıkmayan, her türlü erdemine ete kemiğe bürünmüş hali olan, fakat kişiliğini kazanamamış Utopialı, modern insan anlayışının geliştiği dönemlerde sıklıkla ve oldukça sert biçimde eleştirilmiştir.

Mina Urgan’ın da belirttiği gibi “pek az kitap *Utopia* kadar değişik ve kimi zaman tümüyle yanlış, hatta gülünç denilebilecek yorumlara uğramıştır.”²²⁴ *Utopia*’yı yorumlamadaki güçlüklerin biri hiç şüphesiz yazarının öz kişiliği ile *Utopia*’da yazdıkları arasındaki karşıtlıktır. “Çelişkiler yığını” olarak adlandırılan yapıtta, kolaylıkla dikkat çeken ve More’un kendi yaşamını düzenlerken kullandığı değer yargıları ile uyuşmayan pek çok nokta vardır.²²⁵ Çileciliği benimseyen More’un, kitabında yaşamdan zevk almayı bir değer olarak görmesi, Katolik değerleri kendi hayatı pahasına savunmuş biri olarak dinde hoşgörüyü savunması, kralın boşanmasına karşı çıkarken Utopialıların geçimsizlik sebebiyle bile boşanabiliyor olması bu noktalardan bazılarıdır. Bir başka önemli çelişki ise intiharın yasak olduğu Katolik inancına sahip More’un ideal devletinde ağır ve iyileşmesi mümkün olmayan hastalıklardan muzdarip olanlara ötenazi uygulanmasıdır. Burada hastaların kendi inisiyatif dışında yaşamlarına son verilmesinden bahsedilmemektedir, hastalara mümkün olduğunca iyi bakılmaktadır; fakat artık topluma hizmet edemeyen ve başkalarına yük olan insanlar ölüme rıza göstermeleri için teşvik edilirler.²²⁶

Utopia’da kendi inançları ile çelişen uygulamalara yer veren Thomas More, “Utopia’lılar için herkesin iyiliğine çalışmanın bir din” olduğunu iddia etmektedir. İnsanların akıl ile dini doğrulara ulaşabileceğini savunan More’un ideal devlet

²²⁴ Mina Urgan, *a.g.e.*, s. 80.

²²⁵ Mina Urgan, *a.g.e.*, s. 71, 72.

²²⁶ Thomas More, *a.g.e.*, s. 138.

tasarısında herkes istediği dine inanmakta serbesttir, fakat herhangi bir dine inanmamakta serbest değildir.

Utopia'lılar ölümden sonra bir başka hayat olduğuna, kötülüklerin kıyasıyla ceza göreceğine ve erdemlerin cömertçe ödüllendirileceğine inanırlar. Böyle düşünmeyen ve insanın yüce ruhunu bir hayvan bedeni durumunda gören kimselere insan denmez. Böylelerini yurttaş bile saymazlar. Çünkü, böylelerinin yasadan korkusu olmazsa, ahlaka da, toplumsal kurumlara da hiçbir saygı göstermezler.²²⁷

Dini toplumsal denetimi sağlayan önemli bir unsur olarak gören ve pratikte sağladığı değer bakımından toplumsal hayatın vazgeçilmez bir unsuru olduğunu belirten More'un söylemleri, "Tanrı, toplumun mecazi bir ifadesinden başka bir şey değildir"²²⁸ diyerek din olgusunun toplumsal kontrol üzerindeki önemine dikkat çeken Emile Durkheim'ı hatırlatmaktadır. Burada toplumla bütünleşmenin ve kurallara karşı kişinin vicdanından kaynaklanan bir öz denetimin sağlanması bakımından inanç kıymetli görülmektedir. Utopia'da amaç ne pahasına olursa olsun toplumsal düzenin sağlanmasıdır. Düzenin en büyük düşmanı, menfaati uğruna kuralları çiğneyen insanlar olduğuna göre önce kişisel menfaat olgusunu –eğitimden, oturulan evlere, yemeklerden yapılacak işlere, kılık kıyafetten uyuyup uyandıkları zaman dilimlerine kadar- her alanda ortadan kaldırmak gerekmektedir. Bunun için önce mülkiyet hakkı ortadan kaldırılmış, ortak evlerde, ortak yemekhanelerde, ortak çalışma alanlarında insanların hep beraber olması sağlanarak yalnız iç denetim değil, bireylerin de birbirlerini sürekli denetlemeleri sağlanmıştır.

Yurttaşların çoğu ailelerinin meslekleri ile meşgul olurken, meslek değiştirmek isteyenlerin arzu ettikleri meslekleri icra eden ailelerle yaşamaları gerekmektedir. Aynı zamanda nüfusu kontrol altında tutmak için çocuğu fazla olan ailelerden alınan çocuklar çocuğu az olan ailelere gönderilmektedir.²²⁹ Akıllı kral Utopus'un ülkeyi ele geçirip kaba ve vahşi halkı uslu ve uygar insanlara dönüştürmesinin üzerinden 1760 yıl geçmesine rağmen ada hayatında çok fazlaca bir değişim yaşanmamıştır. Çünkü halihazırda varolan düzenler içinde en iyisi olan bu

²²⁷ Thomas More, *a.g.e.*, s. 150.

²²⁸ Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlk Biçimleri*, Çev. Fuat Aydın, Eskiye Yay., Ankara 2018, s. 221.

²²⁹ Thomas More, *a.g.e.*, s. 121.

ülkenin değişimi için bir gereklilik yoktur. Coğrafi konumundan, jeolojik özelliklerine kadar olabilecek en ideal yapıya sahip olan bu ada yalnızca devlet düzeni olarak değil tarımsal faaliyetlerden, insanın morfolojik özelliklerine kadar pek çok bakımdan idealdir.

Utopia halkı kurumlarıyla ve düzeniyle dünyanın en mutlu devletini kurmuştur. Utopia'lı çevik ve canlıdır, kısa boylu olmadığı gibi, görüldüğünden çok daha güçlüdür. ... O kadar ki, dünyanın hiçbir yerinde daha bol hayvan, daha bereketli ürün görünmemiştir. Hiçbir yerde insan ömrü daha uzun, hastalıklar daha az değildir.²³⁰

More'un *Utopia*'sı yazıldığı ilk günden beri pek çok dile tercüme edilen ve o günden bugüne kadar büyük bir ilgi ile okunan nadir kitaplardan birisidir. Apaçık bir biçimde etkilediği ve öncüsü olduğu ütopya yazın geleneği dışında başta sosyalizm²³¹ olmak üzere pek çok alanda etkilerini görmek mümkündür. Döneminin hümanist dünya görüşünden de etkilenerak,²³² tüm insanların belirli bir refah düzeyi içerisinde ve eşit koşullarda yaşadığı, sınıfsız bir toplum hayalini dile getirirken, çizdiği resim yer yer realiteden o kadar uzaklaşmıştır ki, bir tür adı olmanın yanında ütopya kelimesi aynı zamanda "gerçekleşmesi imkansız tasarı" anlamı da kazanmıştır. Her ne kadar birçok insan böyle bir toplumsal düzenin yalnızca düşsel bir halk için mümkün olduğunu savunsa da içlerinde bu hayali devam ettirenler de azınlıkta değildir. Üstelik yalnızca ideal toplum düzeni bakımından değil, mevcut düzenin hicvedilmesi bakımından da örnek teşkil etmiştir.

²³⁰ Thomas More, *a.g.e.*, s. 135.

²³¹ Mina Urgan, *a.g.e.*, s. 9.

²³² Karl Kautsky, *Thomas More ve Ütopyası*, Çev. Oğuz Özügöl, Pencere Yay., İstanbul 2006, s. 63.

3.3. Tomasso Campanella'nın Güneş Ülkesi'nde Birey

Thomas More'un *Utopia*'sından yaklaşık yüz yıl sonra yazılan, ilk basımı 1623 yılında Frankfurt'ta yayınlanan *Güneş Ülkesi (Civitas Solis)*, İtalyan filozofu Tommaso Campanella'nın önemli eserlerinden biridir.²³³ Rönesans'ın Antik Yunan ruhunu yeniden diriltişine uygun olarak, tıpkı More gibi Campanella da, Platon'un siyaset alanındaki görüşlerini dile getirdiği, ideal devlet anlatısı olan kitabı *Devlet*'den etkilenecek kendi ütopyasını kaleme almıştır.²³⁴ Her üç kitapta da pek çok bakımdan ortaklıklar görülmektedir. Buna karşın Campanella'nın diğerlerinin bir kopyası, taklidi olduğu söylenemez, zira ilk ikisinde görünmeyen yeni bir anlayış ilk kez *Güneş Ülkesi*'nde karşımıza çıkmaktadır. Bu anlayış bilimin ve felsefenin egemen olduğu devlet anlayışıdır.²³⁵ Platon'un *Devlet*'inde teorik bilimlere önem verilmekte, özellikle de yöneticilerin yetiştirilmesinde teorik bilimlerin eğitimin son aşaması olması gerektiği belirtilmektedir.²³⁶ Ancak Platon'da bilim teknolojiye kaynaklık eden, pratik hayatı kolaylaştırıcı bilgiler bütünü olarak görülmemesine ve yalnızca belirli bir zümreye hitap etmesine karşın, Campanella'da bilim tüm toplum için gerekli ve pratik hayatı besleyen bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır. "O bilimin soyut kavramlardan değil, gerçek varlıklardan yola çıkması gerektiğini, deneyin bilim için temel yöntem olduğunu söylüyordu."²³⁷ Nicole Pohl'a göre Campanella ve ardılları, teknolojik değişimin mümkün kıldığı alternatif yaşam biçimleri hakkında spekülasyon yaparak hikayeler oluşturan bilimkurgu türünün de öncüleri olarak kabul edilmektedirler.

Campanella ve Stiblin pek çok açıdan bilimkurguyu muştulamaktadır; ama bunu (çok sayıdaki ay yolculuğu gibi) uzak yerlere ve gezegenlere ulaşmak için hayali bir bilim kullanarak değil, ideal ya da en azından daha iyi bir dünya yaratmak amacıyla bilim ve teknolojiye kafa yorarak yaparlar.²³⁸

²³³ Ayhan Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 364.

²³⁴ Macit Gökberk, *a.g.e.*, s. 190.

²³⁵ Macit Gökberk, *a.g.e.*, s. 190.

²³⁶ Platon, *a.g.e.*, 523a, s. 190

²³⁷ Akşit Göktürk, *a.g.e.*, s. 40.

²³⁸ Nicole Pohl, "More'dan Sonra Ütopyacılık: Rönesans ve Aydınlanma", *Ütopya Edebiyatı*, Haz. Gregory Claeys, Çev. Zeynep Demirsü, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2017, s. 84.

Bilim, *Güneş Ülkesi*'nde önemli bir yere sahip olsa da “hiçbir zaman ütopyanın ereği olmamış, daima ahlaki veya toplumsal idealin hizmetine koşulmuştur.”²³⁹ Ülkenin yöneticisi olan Metafizikus'u şöyle tarif etmektedir: “Sahip olduğu bütün o bilgi sayesinde zalim, zayıf iradeli, insafsız biri olması mümkün olmayan bir yöneticidir.”²⁴⁰ Kişileri ahlaklı olmaya yönlendiren bilgidir, fakat bu kuru kuruya kitaplardan ezberlenmiş bir bilgi değildir. Nesnelerin özünü kavrayamamış birisinin ne kadar ezber de yapmış olsa cahillikten kurtulamayacağını söylemektedir. Bilimin, bilginin önemi toplumsal düzenin oluşmasındaki rolünden ileri gelmektedir. Campanella İspanya'nın sömürgesi durumuna düşmüş olan İtalya'nın parçalanmış ve kaotik siyasi yapısının sıkıntısını hissederek, bu durumdan kurtulmak için düzenlenen bir ayaklanmaya katılmış ve tutuklanmıştır. Ernst Bloch'un *Rönesans Felsefesi* adlı eserinde belirttiği gibi Campanella'nın amacı her türlü belirsizlikten uzak, akılla sıkı sıkıya belirlenmiş bir toplumsal düzenin varolabileceğini göstermektir.

Campanella için dünya kötüdür, kötüye gitmektedir, toplum işlememektedir, çünkü hiçbir şey kendi yerinde değildir, yukarıdan aşağıya değildir, çünkü çok kişisel özgürlük vardır, çok rastlantı vardır, çok olasılık vardır, çok az düzen vardır. Bu nedenle yönetmek, her yerde düzeni sağlamak gerekir... Söz konusu olan ayrıntılarında bile şaka götürmeyen, rastlantıların, olasılıkların yer almadığı, karışıklıklara izin vermediği bir ütopyadır. En iyi şekilde geliştirilmiş bir düzenin ütopyasıdır; yazan çelişkilerin önünden geri çekilmez ve en aşırı sonuçları bile göz önüne almıştır. Bir katedral gibi algılanan devleti, tümüyle basamaklı bir toplumdur, herkes için bir form ve yer öngörür, bir zekâ kilisesi içinde en yüce noktasını bulan bu düzende hiçbir kimse dışta kalmamalıdır.²⁴¹

Campanella “düzenin manastır uzamının genelleştirilmesi yoluyla sağlanabileceğini” savunmaktadır.²⁴² Manastır yaşamındaki pek çok unsuru *Güneş Ülkesi*'nde görmemiz mümkündür. Tıpkı *Utopia*'da olduğu gibi burada da mülk ortaklığı vardır, herkes ekonomik faaliyetlere katılmak zorundadır. Tüm yurttaşlar (kadın olsun, erkek olsun) aynı kıyafetleri giymekte, aynı eğitime tabi olmakta, ortak evlerde yaşayıp, ortak sofralarda yemek yemektedirler. Altına ve gümüşe değer verilmemektedir. Bütün bu yönler manastır hayatını hatırlatıyor olsa da *Güneş*

²³⁹ Krishan Kumar, *Ütopyaçılık*, Çev. Ali Somel, İmge Kitabevi, Ankara 2005, s. 89.

²⁴⁰ Tommaso Campanella, *a.g.e.*, s. 37.

²⁴¹ Ernst Bloch, *Rönesans Felsefesi*, Çev. Hüsen Portakal, Cem Yayınevi, İstanbul 2002, s. 56, 58.

²⁴² Fredric Jameson, *Ütopya Denen Arzu*, Çev. Ferit Burak Aydar, Metis Yay., İstanbul 2009, s. 31.

Ülkesi'nin pek çok özgün yanı da bulunmaktadır. Bunların başında da eğitim anlayışındaki farklılık gelmektedir. Kendisinden önce değindiğimiz klasik ütopyalardaki gibi burada da cinsiyet ayrımı yapılmadan tüm yurttaşlara eğitim verilmektedir. Çok küçük yaşlarda başlayan bu eğitim için şehrin merkezindeki tapınağın duvarları kullanılmaktadır. Tapınak duvarları birbirini çevreleyen altı çemberden oluşmakta ve her bir çember üzerinde çeşitli resimler, haritalar, dünyanın pek çok diline ait alfabeler, hayvan ve bitki örnekleri vb. yer almaktadır. Bir kütüphane, doğa tarihi müzesi ve sınıf görevi gören bu duvarlardaki bilgiler özel öğretmenlerle çocuklara açıklanmakta ve on yaşına gelmeden önce çocukların tüm bu bilgileri edinmeleri sağlanmaktadır. Görerek, yaşayarak, bizzat deneyimleyerek öğrenen öğrenciler klasik eğitim yöntemi ile on hatta on beş yılda öğreneceklerinden daha fazla bilgiyi bir yılda edinmektedirler.²⁴³ Herkes yeteneğine uygun zanaatlara yönlendirilmekte ve yeteneği az olan çocuklar kırsal kesime gönderilmektedir.²⁴⁴

Eğitim dahil tüm toplumsal hayat “Sol” (Güneş, Metafizikus) adını verdikleri ve aynı zamanda başrahip olan yönetici ve onun Pon, Sin, Mor adı verilen üç yardımcısı tarafından düzenlenmektedir. Metafizikus olmak için bütün halkların tarihini, törelerini, törenlerini, meslekleri, bilimleri vb. bilmek ve 35 yaşını aşmış olmak gerekmektedir. Diğer üç yöneticinin de alanlarındaki her şeyi tüm detaylarıyla bilmeleri ayrıca felsefe, tarih, politika ve fiziği özümsemiş olmaları beklenmektedir. Yöneticiler yeterli bilgiye sahip kişiler arasından diğer yöneticiler ve öğretmenler tarafından seçilmektedirler. Campanella ülkeyi idare etmekte olanların ne kadar bilgili ve erdemli olduğunu dile getirdikten sonra vatandaşların mutlak iradeye boyun eğmesini beklemektedir. Güneş *Ülkesi*'nde “yöneticilere kayıtsız şartsız itaat etmek mecburiyeti vardır.”²⁴⁵

Meslek seçimlerinden, eğitime, savaş donanımlarının sağlanmasından üremeye, çocukların adlarının belirlenmesinden üretim faaliyetlerinin planlanmasına kadar, her tür iş yöneticiler tarafından düzenlenmektedir. Yöneticilere itaatte halk herhangi bir sorun yaşamamaktadır, çünkü hiç kimse yöneticileri kıskanmamaktadır.

²⁴³ Tommaso Campanella, *a.g.e.*, s. 37.

²⁴⁴ Tommaso Campanella, *a.g.e.*, s. 45.

²⁴⁵ Tommaso Campanella, *a.g.e.*, s. 46.

Campanella'ya göre kıskançlığı ve diğer ahlaki kusurları tetikleyen şey bireysel mülkiyettir. *Güneş Ülkesi*'nde her şey herkesindir, fakat buradaki mülkiyet ortaklığı bireyler arasındaki eşitliği sağlamak, birey haklarını korumak ve güvenceye almak gibi kaygılarla değil, toplumsal menfaati korumak adına arzu edilmektedir.

(Onlara göre) bir oğlumuzu zenginliğe ve şan şerefe ulaştırabilmek ve ona mirasçımız olarak fazla fazla mal mülk bırakabilmek için, kamusal varlıkların, malın mülkün haydutlarına dönüştürüz, işte bencillik buna yok açar, kişi, kendi ailesi (soyu) itibariyle zaten zengin ve güçlüyse bu endişeyi taşımaz; oysa güçleri sınırlı olan ve saygın bir aileden gelmeyen kimse, (bu amaç doğrultusunda) eli sıkı, sinsî, riyakar, ikiyüzlü sahtekar biri olup çıkar. İşte orada özel mülkiyet olmadığından, bencillik, kendini düşünme özelliği amaçsız, işe yaramaz bir hale geldiği için ortak varlığa (topluma) kalan artık sadece sevgidir.²⁴⁶

Güneş Ülkesi'nde klasik aile yapısı da ortak çıkarlara zarar verdiği gerekçesi ile eleştirilmekte ve tüm toplumun büyük bir aile olduğu yeni bir anlayış benimsenmektedir. Aynı yaşta olanlar birbirine “kardeşim”, gençler yirmi iki yaşından büyüklere “baba”, yaşlılar ise gençlere “evlat” diye hitap etmektedirler.²⁴⁷ Çocuklar kamusal birliğin öğeleri olarak görülmekte, onların yetiştirilmesinin özel bireylere bırakılmaması gerektiği, kötü yetiştirilmiş çocukların devleti tahrip edip, yozlaştırabileceği, bu yüzden “devletin ilk kaygısı ve kutsal görevi”nin, toplumun güvenliğini sağlamak adına çocukların eğitimlerinin düzenlenmesi olduğu belirtilmektedir.²⁴⁸ Çocuklar kadar kadınlar da tüm toplumun ortak malı olarak görülmektedir.²⁴⁹ Çocukların eğitimleri kadar dünyaya gelişleri de devlet tarafından sıkı bir denetime tabidir. “Güneş devletinin sakinleri, bizlerin köpeklerin ve atların cinsini ıslah etmek için didinip dururken kendi insan türümüzü ihmal etmemizle düpedüz alay etmektedirler.”²⁵⁰ Kadınlar ve erkekler birlikte çıplak olarak jimnastik eğitimi alırlarken magistratlar tarafından kimin kiminle eşleşmesinin uygun olduğu belirlenmekte ve uygun birleşmeler sağlanmaktadır. Campanella kimlerin üremek üzere birleşmesi gerektiğini de uzun uzun anlatmaktadır. Bu birleşmeler çocuk sahibi olmaya yönelik mekanik eylemler olup, döllemenin sağlıklı sonuç vermeyip kadının

²⁴⁶ Tommaso Campanella, *a.g.e.*, s. 32.

²⁴⁷ Tommaso Campanella, *a.g.e.*, s. 33.

²⁴⁸ Tommaso Campanella, *a.g.e.*, s. 47.

²⁴⁹ Nicole Pohl, “More'dan Sonra Ütopyacılık: Rönesans ve Aydınlanma”, *Ütopya Edebiyatı*, Haz. Gregory Claeys, Çev. Zeynep Demirsü, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2017, s. 83.

²⁵⁰ Tommaso Campanella, *a.g.e.*, s. 31.

hamile kalmaması durumunda kadın orta malı olmakta, mabette ve toplumsal yaşamın diğer alanlarında hürmetten yoksun bırakılmaktadır.²⁵¹ Doğan çocuklar süten kesildikten sonra biyolojik annelerinden ayırılmakta ve oyunlaştırılmış eğitimler yoluyla toplumsal değerleri kazanmaları sağlanmaktadır. Üreme işinin bu denli mühim bir konu olarak görülmesinin en önemli nedenlerinden birisi tıpkı Platon'da olduğu gibi bedensel sağlık ve güzellik ile ahlaki değerler arasında doğru bir orantı olduğunun düşünülüyor olmasıdır.

Güneş Devleti sakinleri erdemlerin kaynağı olan kusursuz, arzu edilir bir bedensel yapının, sonradan yapay yollardan ve çabalarla elde edilemeyeceğini; kötü insanların gerçi Tanrı'dan ve yasalardan duydukları korkuyla iyi ve sorunsuz davranabileceklerini, ama bu korkular geçer geçmez gizlice ya da apaçık bir şekilde devlete zararlar vereceklerini düşünürler.²⁵²

Campanella'nın *Güneş Ülkesi*'nde kusurlu yaradılıştaki bireylerin durumundan bahsedilmemektedir, çünkü alınan önlemler sayesinde böyle bireyler dünyaya gelmemektedir. Siyasal sistem kadar bireylerin de idealize edildiği eserde hiç kimse çirkin değildir.²⁵³ Güneş Kentliler hırsızlık, ayıp, eşi aldatma vb. utanç verici suçlardan hiçbirini tanımamaktadırlar. Onlar için en büyük suç kibirdir. Bu yüzden herkes mutlaka bir işle iştigal etmekte, hiçbir iş yapmayan aristokrat sınıfı bu ülkede bulunmamaktadır. İstisnasız herkes üretime katıldığı için hiç kimsenin uzun saatler boyunca çalışması gerekmemekte, günlük dört saatlik çalışmadan arta kalan zamanlarını kişisel gelişimlerine ayırabilmektedirler.²⁵⁴ Zenginliğin ve fakirliğin insanın ahlakını bozduğunu savunan Campanella'nın ideal devletinde insanlar ne zengindir ne de fakir. More'da olduğu gibi Campanella'nın ütopyası da bir bolluk ütopyası değildir, basit ve sade bir yaşamları vardır.²⁵⁵ İnsan yaşamı için gerekli her şey devlet tarafından sağlanmaktadır.

Güneş Ülkesi'nde köleler de yoktur, fakat bunun sebebi kölelik sistemine karşı olunması değil, kölelerin töre ve gelenekler üzerinde bozucu etkiye yol açarak toplumu yozlaştırdıklarının düşünülmesidir. Zira savaş esirlerinin köle olarak başka

²⁵¹ Tommaso Campanella, *a.g.e.*, s. 45.

²⁵² Tommaso Campanella, *a.g.e.*, s. 44.

²⁵³ Tommaso Campanella, *a.g.e.*, s. 47.

²⁵⁴ Tommaso Campanella, *a.g.e.*, s. 49.

²⁵⁵ Ayhan Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 377.

ülkelere satılmasında herhangi bir sakınca görünmemektedir. İnsanın temel haklarından birine aykırı olması bakımından değil, mevcut sistemin bekasını tehdit etmesi bakımından kölelik kurumuna karşıdırlar. Benzer şekilde Campanella'nın kadın anlayışının da döneminden niteliksel olarak büyük bir farklılık gösterdiği iddia edilememektedir. Her ne kadar *Güneş Ülkesi*'nde kadınlar erkeklerle eşit eğitim alıp, pek çok işte onlarla ortak olsalar da yine de modern dönemdeki anlamıyla kadın ve erkek eşitliğinden bahsetmek mümkün değildir. Burada da çocuk sahibi olmak, yemek pişirmek, elbise dikmek, el işleri yapmak vb. uğraşlar kadının esas görevleri olarak görülmektedir. Thomas More'da olduğu gibi burada da kadın toplumsal yaşama kattığı artı değerler bakımından kıymetlidir, herhangi bir iş yapmadan boş oturmanın ahlaken sakıncalı olduğu düşünüldüğünden kadın da günlük hayatın pek çok aşamasında rol oynamaktadır.

Tommaso Campanella'nın en büyük korkusu devlet düzeninin bozulmasıdır, düzenin devamlılığı temel amaç olduğundan tüm kurumlar bu amacı yerine getirmek üzere kullanılmalıdır. Bunlardan birisi de din kurumudur. Günah çıkartma eylemini bir istihbarat aracı olarak kullanan din görevlileri, vicdanları günahlardan arındırmakla kalmayıp kişilerin işledikleri suçları ve suçluları da tespit etmiş olmaktadır.

Bütün Güneş Kentliler, aynen bizde olduğu gibi, gizlice bütün günahlarını rahiplere itiraf ederler. Bu rahip o kişinin günahını affedip vicdanını temizler, ama bu arada kimin nerede ne yaptığını, toplumun hangi kesiminde hangi hata ve suçların yoğunlaştığını da öğrenmiş olur.²⁵⁶

İşlenmiş gizli suçların günah çıkarma ile tespit edilmesine çok da ihtiyaç olduğu söylenemez, zira "Güneş Kent'in insanları hiçbir zaman yalnız olmayıp hep öbekler halinde yaşadıklarından"²⁵⁷ gizli kapaklı bir eylemin gerçekleşmesi de pek mümkün değildir. Suç işlemeleri halinde hem diğer yurttaşları hem de kendilerini ihbar etmeye teşvik edilirler. Her ne kadar suçlar konusundan bahsedilmiş olsa da aslında bu erdemlerle donanmış vatandaşların, basit suçlar dışında hiçbir kötü eylemde bulunmadıkları sıklıkla dile getirilmektedir. Güneş Ülkesi insanları tek bir beden

²⁵⁶ Tommaso Campanella, *a.g.e.*, s. 73.

²⁵⁷ Tommaso Campanella, *a.g.e.*, s. 72.

uzuvları gibi yaşamaktadırlar,²⁵⁸ bir bütünü içinde adeta homojenleşmiş, erimiş gibidirler. Kendini başkasından ayıran ve kendine özgü niteliklere sahip kişi anlamında bir bireyselliğin bu ütopyada yer aldığını söylemek pek mümkün değildir. Kendilerini ne kadar topluma adar, önceden belirlenmiş sınırlar dahilinde hareket eder, onlar için biçilmiş rolleri yerine getirirlerse o ölçüde uzun ve rahat bir yaşama kavuşurlar. Üstelik hiç de azımsanmayacak uzunlukta bir hayat bu uysal, bütün içerisinde erimiş, bireyselleşmeden uzak insanları beklemektedir. Ömürleri ortalama 100-200 yıl arasında olmakla kalmamakta, aynı zamanda pek çok insanı muzdarip eden sağlık sorunları onların arasında ya hiç görünmemekte ya da ileri bilgileri sayesinde kolaylıkla ve acısız bir şekilde tedavi edilmektedir.

Görüldüğü gibi Tommaso Campanella'nın *Güneş Ülkesi* pek çok açıdan bireysel özgürlüklerin sınırlandırıldığı bir toplumsal yapıyı modellendirmektedir. Bu kitabın bir distopya olarak anılmamasının önemli nedenlerinden biri burada çizilen düzende kişilere hiçbir zorlama uygulanmamasıdır. Bunun da en önemli nedenlerinden biri kitabın aslında devletin ideal halinden çok, ideal bir insanı tasvir etmesidir. Tommaso Campanella henüz Sigmund Freud'un doğuştan gelen itkiler olarak bahsettiği "cinsellik ve saldırganlık" güdülerinin konuşulmadığı bir dönemde insanın eğitim yoluyla tamamen bir seramik hamuru gibi şekillendirilebileceğine inanmaktaydı. Uygun ve önceden belirlenmiş koşulların bir araya getirilmesi ile her zaman istedik sonuçların alınabileceğinin düşünüldüğü pozitivist bilim anlayışının yeni yeni ortaya çıktığı bir dönemde kaleme alınmış olan *Güneş Ülkesi*'nde, arzu edilen yurttaşların yetiştirilebileceğine dair iyimser bir anlayışla karşılaşmaktayız.

Bu ütopyalarda, sistemi üreten ve yeniden-üreten en önemli kurum, toplumsal alan içinde sürekli işleyen eğitimidir. ... Bu eğitim süreci, aynı zamanda sistemin mutlu, uyumlu ve istikrarlı bir durağanlık durumunu ve kolektif bütünlüğü mümkün kılan, potansiyel yıkıcı bireyciliğin yok edilmesi, yani toplumsal bir güdüleme, koşullandırma eğitimidir de.²⁵⁹

Ayhan Yalçınkaya'nın da belirttiği gibi burada yurttaşların mutluluğunun arzulanmasındaki gaye bireylerin değil toplumun menfaatini sağlamaktır. Hiçbir zaman büyük bir bolluk ve bereket içerisinde de yaşamak vaat edilememektedir, öte

²⁵⁸ Tommaso Campanella, *a.g.e.*, s. 72.

²⁵⁹ Ayhan Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 375.

yandan insanlar devlete başkaldıracak, yeni bir düzen arayışına gidecek bir sıkıntı içine de sokulmamaktadır. Bu ütopya da bireysel ihtiyaçların devlet tarafından karşılandığı sosyal devlet anlayışını görmekte olsak da, bireylerin özgürlüklerini destekleyici, insanın temel haklarına saygılı bir devlet anlayışı için daha uzun yıllar beklememiz gerekmektedir.

3.4. Francis Bacon'ın *Yeni Atlantis*'inde Birey

Klasik ütopyalardan söz edildiğinde More ve Campanella'yla birlikte Francis Bacon'ın *Yeni Atlantis*'inden (*Nova Atlantis*) bahsetmek bir zorunluluktur.²⁶⁰ 1627 yılında yayımlanmış eserin ne zaman yazıldığı ile ilgili birbirinden farklı görüşler ortaya atılmıştır,²⁶¹ Yazarının ölümünün ardından yayımlanan “*Yeni Atlantis* bitmemiş bir eserdir ve verdiği mesaj o kadar da net değildir, daima farklı yorumlara açıktır.”²⁶² Diğer klasik ütopyalar arasında bilime verdiği önem ile ayrılmakta, ilk hakiki bilimsel ütopya olarak kabul edilmektedir.²⁶³ En önemli ögesi yaşam koşullarının iyileştirilmesinde bilime tanınan işlevdir.²⁶⁴ Bilim More'un *Utopia*'sında neredeyse hiç yer almamakta, Campanella'nın *Güneş Ülkesi* 'nde ise sınırlı bir yer kaplamaktadır, öte yandan her üç ütopyanın ortak amacı usa dayalı bir devlet anlayışı oluşturmaktır. Ancak Bacon bilimsel düşüncesinde olduğu gibi burada da yalnızca usun sınırları içerisinde kalmanın yeterli olmayacağına, deney yolu ile hakkında bilgi sahibi olduğumuz doğanın, insanın faydasına olacak şekilde yeniden düzenlenmesi gerektiğine inanmaktadır.²⁶⁵

Bacon'dan önceki hümanistler, düşünce özgürlüğü içinde usun insanı en büyük mutluluğa ulaştıracağına inanırlar. Bacon ile çağdaşları ise, usun gücünü küçümsememekle birlikte, gerçeğin aranmasında deneye büyük önem tanırırlar; insanın doğal çevre üzerinde bir üstünlük kurabilmesi için düşünce yetisi ile deney yetisi arasında bir uyum, bir birlik bulunması gerektiğini savunurlar. *Yeni Atlantis* de bu yönde bir çabadır.²⁶⁶

Bacon ve diğer klasik ütopyalar arasındaki bir başka ortak nokta ise Platon'dan aldığı etkidir, bu etki kitabın adında da açık bir şekilde görülmektedir.²⁶⁷ *Yeni Atlantis*'te oldukça geniş bir yer tutan ve hem din adamı hem de bilim insanı olan kişilerce oluşturulan Salomon Evi teşkilatının yapısına bakarak, Bacon'ın da diğer

²⁶⁰ Ayhan Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 364.

²⁶¹ Ayhan Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 365.

²⁶² Krishan Kumar, *a.g.e.*, s. 88.

²⁶³ Nicole Pohl, “More'dan Sonra Ütopyacılık: Rönesans ve Aydınlanma”, *Ütopya Edebiyatı*, Haz. Gregory Claeys, Çev. Zeynep Demirsü, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2017, s. 85.

²⁶⁴ Nail Bezel, *a.g.e.*, s. 92.

²⁶⁵ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, Çev. Vehbi Eralp, Sosyal Yay., İstanbul 1998, s. 209.

²⁶⁶ Akşit Göktürk, *a.g.e.*, s. 40.

²⁶⁷ Francis Bacon, *a.g.e.*, s. 55.

Rönesans ütopyası yazarları gibi manastır yaşamından etkilendiği savunulmaktadır.²⁶⁸ Öte yandan Bacon eserinde, gerek Platon'un *Devlet*'inden gerekse diğer ütopyalardan farklı olarak, bireylerin günlük yaşantılarından neredeyse hiç bahsetmemekte, toplumsal kurumların işleyişi hakkında da -"Altı Günlük İşler Tarikatı" ya da "Salomon Evi" adlı bilim kuruluşu hariç- hiçbir bilgi vermemektedir. Mevcut düzenin eleştirisi noktasında da diğer metinlerden farklılık göstermekte ve evlilik anlayışları dışında dönemini neredeyse hiç eleştirmemektedir. Diğer kurgularda ideal devletin önemli ve belirleyici bir unsuru olan eğitimden de *Yeni Atlantis*'te hiç söz edilmemektedir. Bensalem halkı hiçbir olumsuz duyguyu yüreğinde asla barındırmayan, dinen caiz görünmeyen herhangi bir şeyle en ufak bir ilişki dahi kurmayan, ahlak timsali insanlardır. Fakat Bacon, ütopyasındaki yurttaşların günlük yaşantılarıyla, bu noktaya nasıl gelebildikleriyle ilgilenmemektedir. Onu ilgilendiren en büyük mesele doğa biliminin geliştirilmesi ve bu gelişimle elde edilen bilgilerin pratik hayata yansıtılması ile toplumsal refah ve mutluluğun arttırılmasıdır.

Bacon'ın bütün tutkusu, daha önceleri hiç hayal edilmedik bir biçimde, doğa bilgisinin gelişmesini ve uygulamasını sağlamaktır. İşte bu istek, ne Eskiçağ (Antikçağ) filozofunun, ne de Ortaçağ filozofunun üzerinde durduğu bir noktadır. Bacon'ın bütün amacı, doğayı ve insan dünyasını bilimsel bilgiye dayalı olarak değiştirmektir; başka bir deyişle yaşamın tümünü değiştirmektir. Çünkü bilmek, önceden görmek ve egemen olmaktır.²⁶⁹

Betül Çotuksöken'in de belirttiği gibi Bacon bireysel özgürlüklere alan açmanın değil, gerek doğaya gerek de toplumsal yaşamdaki bireylere egemen olmanın arzusunu duymaktadır. *Yeni Atlantis*'te 1900 yıl önce hüküm sürmüş olan Kral Solamona'nın koyduğu yasalara hala uyulmakta ve ütopyalarda değişime kapalılık ilkesini işaret eden bir biçimde bu kuralların değiştirilmesinin talep edilmesi bile mümkün görünmemektedir. Böyle bir durumun yaşanmaması için gerekli tüm önlemler önceden alınmış bulunmaktadır.

[Kral Solamona] Sonra şunu da düşündü, bu krallığın kendi dönemindeki yaşantısı ne kadar mutlu ve ferah olsa da, ileride bin türlü olayla karşılaşarak kötüleşebilir ve bir daha hiçbir şekilde daha iyi

²⁶⁸ Krishan Kumar, *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşıütopya*, Çev. Ali Galip, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 38.

²⁶⁹ Betül Çotuksöken, "Ütopyalar ve Eğitim", *Felsefe Söyleşileri I-II*, Yayına Hazırlayan. Betül Çotuksöken, Maltepe Üniversitesi Yay., İstanbul 2003, s. 85.

konuma getirilemeyebilir. Kendi soylu ve kahramanca amaçlarının peşinden gidilmesi bir yana, tek düşündüğü kendi zamanında temeli atılan ve sağlamlaştırılan bu mutlu toplumsal yapıyı (bir insanın öngörebileceği ölçüde) sonsuza kadar kalıcı kılmaktı.²⁷⁰

Bacon, her türlü değişimi engellemenin en önemli unsurlarından biri olan baskıcı otoriter yapıyı *Yeni Atlantis*'te aile yapısına kadar indirmektedir. Bensalem Adası halkının aile yapısı Roma ataerki ailesini andırmaktadır, ailenin reisi olan Tirsanus ev halkı üzerinde mutlak bir yaptırım gücüne sahiptir, buna rağmen aile babasının emirlerinin uygulanmaması durumunda vali resmi yetkilerini kullanarak bu emirlerin uygulanmasını sağlamaktadır.²⁷¹ Ayrıca gerek aile yaşantısında gerekse de toplumsal hayatın içerisinde kadınlar önemli figürler olarak karşımıza çıkmamaktadır. Bensalem Adası halkının geleneği üzerine, bir babanın soyundan gelen kişi sayısının otuzu bulması halinde düzenlenen aile törenlerinde, anne, dışardaki insanlar tarafından görünmeyecek şekilde dizayn edilmiş bir kafesin içine oturtulmaktadır. Yine bu törende kız çocukları duvarın dibinde el pençe divan beklemekte ve sofraya hizmet dahi edememektedirler.²⁷² Tamamıyla erkek egemen bir dünya olan *Yeni Atlantis*'te kölelik kurumu da kaldırılmış değildir.²⁷³ Diğer ütopyalardan farklı olarak burada paranın, altının, gümüşün de değeri vardır. Mülk ortaklığı, sosyal adalet, eşitlik vb. kavramlara Bacon'ın ütopyasında rastlamamaktayız. Her ne kadar ülkenin kurucusu Kral Solamona'nın asıl amacı "krallığını ve halkını mutlu etmek"²⁷⁴ olsa da, bu mutluluğu bireylere sağlayacağı özgürlükle değil, koyduğu yasalarla ve bireyler üzerinde kurulacak otoriteyle mümkün olacağına inanmaktadır. Sıradan halkın nasıl mutlu olacağı, tepedekiler tarafından bilinmekte ve onlara içinde mutlu olacakları yaşam buyurulmaktadır. Bu yaşantı içerisinde pek çok temel haktan mahrum olmalarında bir sıkıntı yoktur. Zira seyahat özgürlüğü, eş seçimi gibi bir takım haklar kitabın yazıldığı Rönesans döneminde henüz bireysel haklar olarak görülmemektedir. Döneminin düşünce yapısına uygun olarak Bacon'da bireysel değil toplumsal

²⁷⁰ Francis Bacon, *a.g.e.*, s. 61.

²⁷¹ Francis Bacon, *a.g.e.*, s. 66.

²⁷² Francis Bacon, *a.g.e.*, s. 72.

²⁷³ Francis Bacon, *a.g.e.*, s. 83.

²⁷⁴ Francis Bacon, *a.g.e.*, s. 60.

mutluluğu hedeflemekte ve bu mutluluğun ancak doğa üzerinde bilimle kurulacak olan hakimiyetle kazanılabileceğine inanmaktadır.²⁷⁵

“Olan biten şeylerin nedenleri ve bilinmeyen yönleri hakkında bilgi edinmek, mümkün olan her şeye müdahil olabilmek için insanın egemenliğinin sınırları genişletmek”²⁷⁶ amacı ile kurulan Saloman Evi Tarikatı hiyerarşik bir yapılanma içerisinde bulunmakta, ve bu tarikata mensup bilim insanlarının yüzlerinde insanlara acıyan, üstten bakan bir ifade yer almaktadır.²⁷⁷ Bu tavırlarının temelinde elbette sahip oldukları pek çok bilgi yer almaktadır, ölmüş organizmaların diriltilmesinden, insanların uçabilmesine, denizaltında giden gemilerden, her hastalığı iyileştirebilecek ilaçlara kadar pek çok bilimsel ve teknolojik bilgi *Yeni Atlantis*’te anlatılmaktadır. Her ne kadar bu kurumun insanların yaşamlarına yaptığı katkıdan uzun uzun bahsedilse de, Alain Badio’nun *Etik* adlı kitabında da belirttiği gibi medeniyet adına yapılan her türlü müdahale etki edilenlerin aşağılanmasını getirmektedir.²⁷⁸ Burada halkı için neyin iyi olduğunu bilen ve halkın isteği, arzusu ve iradesinden bağımsız olarak, onların iyiliği için harekete geçen baskıcı ve hiyerarşik yapılanma içinde bir devlet görmekteyiz.

Bensalem en katı türden bir monarşidir.zorunlu temel yasaları, kurucusu olan Süleyman’dan beri süregelmektedir. Özel mülkiyete de, sınıf ayrımına da yer vardır bu toplumda. Ama Bacon’ın ortaya koymak istediği, toplumdaki kendi işleyişinden doğan bir mutluluk değil, her şeyin üstünde yer alan bir bilimlerin genel kurmayının sağladığı tepeden inme mutluluktur. Süleyman Evi’nin başkanı insanlara acır gibi bakar. Burada bilimin kurtarıcılığına beslenen azılı inanç, bir baskı yönetimi özlemiyle yan yanadır.²⁷⁹

Francis Bacon’ın *Yeni Atlantis*’i bir devlet tasarımı olması hasebiyle olmasa da bilimsel gelişmelere dair yaptığı öngörülerle kendisinden sonra bilim kurgu türünün oluşmasına etkili olmakla kalmamış, aynı zamanda da kitabın en önemli figürlerinden biri olan Saloman Evi, 1660’da Londra’da kurulan Royal Society’nin ortaya çıkışına rol model olmuştur.²⁸⁰ Fakat toplumsal hayata veya bireysel özgürlüklere getirdiği

²⁷⁵ Ayhan Yalçınkaya, *a.g.e.*, s. 378.

²⁷⁶ Francis Bacon, *Yeni Atlantis*, Çev. Cenk Saraçoğlu, Bordo Siyah Yay., İstanbul 2004, s. 80.

²⁷⁷ Francis Bacon, *a.g.e.*, s. 77.

²⁷⁸ Alain Badio, *a.g.e.*, s. 29.

²⁷⁹ Akşit Göktürk, *a.g.e.*, s. 40.

²⁸⁰ Fredric Jameson, *Ütopya Denen Arzu*, Çev. Ferit Burak Aydar, Metis Yay., İstanbul 2009, s. 38.

herhangi bir yenilikten maalesef ki bahsedilememektedir. Bacon'da, modern dönemin, kendini başkalarından ayıran ve kendi başına bir varlığı olduğunun bilincinde olan birey anlayışı değil, bütünde erimiş, onun bir parçası olan insan, tebaa anlayışı karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda *Yeni Atlantis* metninin birey fikrinin gelişmesine hizmet ettiğini iddia etmek yanlış olacaktır. Tam tersi bir bakış içerisinde bilimsel anlamda ne kadar ilerici olsa da toplumsal yaşam alanında bir o kadar gelenekçi bakışa sahip olduğu söylenilebilmektedir.

SONUÇ

Klasik ütopyalarda birey sorununu irdelerken açık bir şekilde gördük ki, birey kavramının ne anlama geldiği, düşünce tarihi içerisinde net bir şekilde ortaya konulamamaktadır. Birey, modern dönemde yedisinden yetmişine neredeyse herkesin dilinde olan bir kavram olmakla birlikte, sınırları ve tanımı zannedildiği kadar net değildir. Evvela kullanıldığı alanların fazlalığının, her bir alanın onu kendisine göre tanımlıyor olmasının yarattığı bir güçlük bulunmaktadır. Biyoloji, mantık, sosyoloji, psikoloji, hukuk, felsefe gibi pek çok alanda kullanılan bu kavram daha önce de üzerinde durmuş olduğumuz gibi birbirinden farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Bu alanların bir kısmında ontolojik bakış açısı ile izah edilmesine karşın bir kısmı ise ontolojik varoluşun bireyselleşmede yeterli bir koşul olmadığını düşünmektedir. Psikoloji insanın bireyselliğinin farkında olmadığı sürece birey olamayacağını iddia ederken, sosyoloji toplum içinde yer almayan insanın birey olmadığını dile getirmektedir. Bilinç sahibi olmak bir alanda bireyselliğin temel koşulu olarak görülüyorken bir başka alanda diğer bireylerin yani toplumun varlığı temel koşul olarak görülmektedir. Üstelik toplum yalnızca bireylerin ortaya çıkmasına yardımcı olmakla kalmamakta aynı zamanda bireyselliğin ölçüsünü de sahip olduğu nitelikler ile belirlemektedir. Her toplumda ortaya çıkan birey aynı değildir, toplumların gelişmişlik düzeyi bilinçli tercihlerinin ortaya çıkışı üzerinde etkilidir; ilkel toplumlarda kişiler toplulukla özdeşleşerek bireyselliklerinden eksiltmekte fakat gelişmişlik düzeyi arttıkça özdeşim azalarak bireysellik artmaktadır.²⁸¹

Bu durumda bireyi tanımlarken salt bilinç üzerinden bir izaha gidilmesi bir yanılgı yaratmaktadır,²⁸² nitekim toplumların gelişmişlik düzeyinin bireysellik üzerindeki etkisinden bahsettiğimiz kadar net bir şekilde bilinç üzerindeki etkisinden bahsetmemiz doğru değildir. Öte yandan bilincin birey oluş üzerindeki etkisi de yadsınmamalıdır. En temel tanımıyla bilincin insanın hem kendisinin hem de dış dünyanın varlığının farkında olması anlamına geldiği, bireyin ise kendini diğer

²⁸¹ Cem Eroğlu, *Birey Nedir?*, Yordam Kitap, İstanbul 2014, s. 188.

²⁸² Cem Eroğlu, *a.g.e.*, s. 70.

insanlardan ayıran tek varlık olarak tanımlandığı göz önüne alınacak olursa, bu iki kavram arasındaki bağlantı da açık ve net bir şekilde görülebilecektir.

Bize göre ise birey ontolojik olduğu kadar epistemolojik belirlenimleri de olan bir kavramdır. Kendisini diğer insanlardan ayırabilen bir varlık olarak birey, ben ve ben olmayan arasındaki farkı idrak edebilen, bunu başarabilecek yetiye ve aynı zamanda da epistemolojik donanıma sahip olan insandır. Yalnızca idrak etmekle kalmayarak bunu önermesel olarak da ifade edebilmeli yani bilmelidir. Önermesel olarak adlandırılmayan hiçbir şey bilgi olmadığına göre,²⁸³ insan için dilin hangi biçimi kullanılırsa kullanılsın yargı bildiren ifadeler kurabiliyor olmak birey olmak bakımından oldukça belirleyicidir. Nitekim tarihsel gelişimine baktığımız zaman da, bilginin zihinde halihazırda varolduğunun düşünüldüğü ve insanın yalnızca bunu keşfettiğine inanılan dönemlerde, bireyin doğanın pasif bir parçası olarak algılandığını ve içinde bulunduğu düzende niteliksel değişiklikler yaratmak yerine ona uyum sağlayarak, bu düzenin sürekliliğini devam ettirmesinin onun başlıca görevi olduğunun savunulduğu görülmektedir. Modern dönemin başında ise bilginin kurucu öznesi olarak kabul edilmeye başlanılan insanın kendi yaşamı üzerinde niteliksel değişiklikler yapabileceği, doğa kadar toplumu da değiştirip dönüştürebileceği inancıyla birlikte, bireye bakış açısının da değiştiği gözlemlenmektedir. Modern dönem sonrasında ise insanın bilgi edinmekteki maharetinin sorgulanmaya başlanmasıyla, bir hakikatin olup olmadığı meselesi irdelenmiş ve bu dönem anlatılarında birey bilgisine güvenerek yaptığı eylemlerin sonucunda, planı dışında ortaya çıkan durumlarla karşılaşarak, kendi eliyle kendisini hezimete uğratmıştır. Özellikle de distopyalar bu anlatıların iyi birer örnekleridir. Burada artık birey ne kadar çabalarsa çabalasın kendi başına var olamayacak ve her zaman toplumsal tahakküm altında kalmaya mahkum olacaktır.

Toplum bireyler üzerinde daima büyük bir etkiye sahip olmuştur, biyolojik olarak varlığının temeli olmasının dışında benliğinin şekillenmesi ve bireyselliğinin ortaya çıkması bakımından da önemini vurgulamak gerekmektedir. Sosyoloji tarafından düşünsel, duygusal, iradeyle ilgili nitelikleri toplum tarafından belirlenen

²⁸³ Nebi Mehdiyev, *Bir Bilme Teorisi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2019, s. 16.

insan olarak tanımlanan birey, kendini karşısında konumlandırmak suretiyle benliğini anlamlandırabileceği ötekine zaruretle ihtiyaç duymaktadır. Yalnızca “ben”inin farkında olması yetmemektedir, ben olmayanın da farkında olmalıdır. Fakat ben ve ben olmayan arasındaki fark çok açık olmayabilir. Genetik yapıdaki çeşitlilik veya parmak izi farklılığı gibi bir ayrı oluşluk burada söz konusu değildir. Bireyler arasındaki farklar, benzerlikler kadar yoğun olmamakla birlikte, herhangi birinin kendisini diğerlerinden ayıran özellikleri kadar, ortaklıklarının da farkında olması gerekmektedir.

O halde birey olmak insanların birbirinden farklı olduğunu, fakat bu farkların çok derin olmadığını kavramayı gerekli kılmaktadır. İnsanlar, içinde doğdukları ve yaşadıkları kültür-toplum tarafından şekillendirilmektedir, dolayısıyla da aynı kültürün üyesi olan kişilerin benzerlikleri artmaktadır. Kültürel, toplumsal etkilerin ortaklığını fark edenler ve fark edemeyenler bulunmaktadır. Birey olmak özgün olmak anlamına gelmemektedir, mutlak özgürlük ve özgünlük imkansızdır. Bu anlamda kararlarda tam bağımsızlık da mümkün değildir. Birey, bağımlılıklarının farkında olan, olabilen kişidir. Toplumu reddeden uyumsuz biri değildir; kendi arzuları ile toplumsal arzular arasındaki ortaklıkları ve farklılıkları (ki bu farklılıklar da alt gruplara aittir) farkedilen insandır. Bununla demek istediğimiz bireyin toplumla tam olarak özdeşleştiği değildir, bütünde erimemekte ama tam olarak da sabit kalmamaktadır. İçinde bulunduğu topluma-kültüre adapte olmuş, köşeleri törpülenmiş ve bu durumun da farkında olan insan bireydir. Topluma ve diğer insanlara verebileceklerinin ve aynı zamanda toplumdan neleri aldığının da ayırıcında, hem verdiklerinin önemini hem de aldıklarının değerini bilen kişidir.

Bu birey algısı üzerinden klasik ütopyalara baktığımızda sükut-u hayale uğramamak elden gelmemektedir. Her şeyden önce bahsi geçen bu eserler birey üzerinde değil, devlet üzerinde durmaktadırlar. İdeal devlet tasarımı olmaları hasebiyle bu durum anlaşılır olmakla birlikte, burada eleştirmekte olduğumuz durum, ele aldığımız eserlerde anlatılmakta olan devlet kurumlarının bireyler üzerinde denetleyici ve oldukça katı bir tutum sergilemeleridir. İncelemiş olduğumuz dört klasik ütopyada da ya katı bir kurallılığın ya da kurala gerek duymayan fakat hiç de gerçekçi olmayan aşırı derecede iyimser bir insan anlayışının hakim olduğu birer toplum modeli

görmekteyiz. Birey olmak kendini diğerlerinden ayırmayı gerektirirken bu toplumlarda tüm insanların aynılaştığı, bireysel sınırların kaybolup homojenleştiği yapılar mevcuttur. Tüm toplum adeta tek bir bireymiş gibi bir izlenim oluşturulmakta, tabiri caiz ise yurttaşın bireyselliğinden değil devletin bireyselliğinden dem vurulmaktadır. Bu durum özellikle ütopyalardaki eşitlik vurgusu üzerinden net bir şekilde okunabilmektedir. Toplumsal statü ve sınıfların birbirine yaklaştırılıp, aralarındaki farkın yok edilmeye çalışıldığı ütopyalarda, cinsiyetler arasındaki farklılıklar dahi ortadan kaldırılmak istenmektedir. Kadın ve erkeğin benzer şekilde giyinip, mümkün merteye aynı işleri yerine getirdiklerinden sıklıkla bahsedilmektedir.

Homojenleşip, toplumsal yapı içerisinde adeta eriyen bireylerin zihinleri Huxley'in somasına ihtiyaç duymadan uyuşarak, toplumsal yapıyı olduğu gibi kabul edip benimsemekte ve neredeyse hiçbir sorgulama yapmamaktadır. Her şeyin en mükemmel haline hali hazırda sahip oldukları inancı ile hiçbir değişimi mümkün görmemekte, statik bir yapı içerisinde varlıklarına devam etmektedirler. Bireyler toplumun çimentosunu oluşturmakta ve toplum denilen yapı meydana geldiğinde eriyip kaybolmaktadırlar. Bireyin hakkı olarak görülen her şey daha devlet ortaya çıktığı andan itibaren kişilere verilmekte böylece talep eden, isteyen, eleştiren, sorgulayan insan modeli ile karşılaşmamaktadır. Zamansallıkla bağı kesilen bu toplumların yeni ihtiyaçlar karşısında çaresiz kalması gibi bir durum da söz konusu olmamaktadır, böylelikle bireylerin kendi akıllarına başvurarak karşılıklarına çıkacak sorunlara çözüm araması da gerekmemektedir.

Tüm bu üzerinde durduğumuz hususların da işaret ettiği gibi klasik ütopyaların temel sorunu modern dönemin tanımladığı türden bir birey anlayışına sahip olmamalarıdır. Adeta yurttaşsız yurtlar olan ütopyalar, kendi dönemlerindeki sıkıntılı toplumsal yaşamları eleştirir ve bize yeni bir düzen modeli sunar gibi görünseler de, onların kurgusal toplumları yalnızca hayalde olan bir halk için mümkün görünmektedir. “Biz bu şehri birileri diğerinden daha mutlu olsun diye değil, içinde yaşayan herkes mutlu olsun diye kuruyoruz” gibi güçlü bir iddia ile ortaya çıksalar da aslında yaptıkları en temel şey “bir”leri ortadan kaldırarak kimliksiz bir “herkes” oluşturmaktır.

Burada aklımıza gelecek temel soru birey-toplum-devlet ilişkisi içerisinde tarafların birbiri üzerindeki etkilerinin ne olması gerektiği, bireylerin menfaatleri uyarınca devlet tarafından bireysel arzuların ne derecede sınırlandırılması gerektiği olabilir. Bu sorular düşünce tarihi içerisinde pek çok kez sorulmuş ve cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Günümüzde hala geçerliliklerini korumakta olan bu soruları cevaplamak bu çalışmanın amacı olmamakla birlikte, okunan her bir ütopyayla bu soru yeniden varlığını hatırlatmaktadır. Bize çözümler sunmamakla beraber, sorgulama sürecini başlatmaları bakımından siyaset tarihindeki önemleri inkar edilmemelidir.

Ayrıca bilgi anlayışına bağlı olarak değişen birey anlayışı ütopyalarda da kendini net bir şekilde göstermekte, epistemenin yani empirik bilgiden farklı olarak, deneyimden bağımsız, doğru, ezeli-ebedi ve zorunlu apriori bilginin²⁸⁴ kabul edildiği dönemde akılla ulaşılan ilkelerle belirlenen, değişmez ve mutlak suretle en iyisi olduğu düşünülen bir toplum tasarlanırken, empirik bilginin önem kazandığı bir dönemde ise bilimsel verilerle şekillenen bir devlet tasarlanmıştır. Thomas More ve ardılları antik dönem düşüncesinin yeniden canlandığı bir dönemde yaşadıklarından Platon'un fikirlerinden oldukça etkilenmişlerdir. Klasik ütopyalar arasında diğerlerinden daha farklı bir noktada duran Francis Bacon ise modern dönemin kurucu filozu olarak kabul edilen René Descartes ile aynı dönemlerde yaşamıştır. Değişmez ve mutlak bilgiyi arayan insan anlayışı yerine bilginin kurucusu olan özne anlayışının ortaya çıktığı, empirik bilgi görüşlerinin şekillenmeye başladığı bu dönemde bilgi üreten, bilginin peşinden dünyanın dört bir yanına yolculuk yapan Süleyman'ın Evi Tarikatı'nın Yeni Atlantis'te karşımıza çıkması bir tesadüf müdür? Ya da bilginin kaynağının ne olduğunun tartışılmasına ara verilerek bilginin değeri, hakikatin var olup olmadığı meselelerinin tartışılmaya başlanıldığı 20. yüzyılda ütopya yazım geleneğinin neredeyse biterek karşımıza distopyaların çıkmasının altında yatan sebepler nelerdir? Bu çalışmada değişen bilgi anlayışının ütopya üzerindeki etkileri ele alınmamış olmakla birlikte bu konunun ayrıca başka bir çalışmanın konusu olabileceği kanısındayız.

²⁸⁴ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000, s. 364.

Genel olarak baktığımızda klasik ütopyaların birey algıları arasında çok büyük bir farklılık görememekteyiz. Bireye bakış açısı bakımından düşünce tarihinde çok büyük bir kopuş olduğunu iddia edememekteyiz. *Devlet, Utopia, Güneş Ülkesi* ve *Yeni Atlantis*'te özgür erkeklerin egemen olduğu, kölelik sisteminin devam ettiği, bireysel farklılıkların ortadan kaldırılmaya çalışıldığı, bireysel hakların açık bir şekilde tanımlanmadığı, devletin bekasının bireylerin önüne konulduğu, bunun bir sorun yaratmaması adına da bireyin silikleştirildiği, bireyin ne olduğu, ne olması gerektiği üzerinde durulmayan anlatılar görüyoruz. Platon'dan (M.Ö. 427-347) Francis Bacon'a (1561-1626) kadar ideal devletle ilgili olarak ortaya çıkan fikirlerde büyük bir değişiklik olmamasına karşın, modern dönemle beraber hem bireye hem de ideal devlete bakış açısı oldukça farklılaşmıştır. Biz bu çalışmanın hacminin makul boyutlarda kalması amacıyla Rönesans sonrası birey ve devlet anlayışına değinemesek de bu konunun müstakil bir çalışma alanı oluşturabileceğini düşünmekteyiz.

“Birey nedir?” sorusu, üzerinde çokça düşünülmesi ve her dönemde yeniden ele alınması gereken bir sorudur. İnsanın kendini bir birey olarak nasıl algıladığını, çevresiyle ilişkisini ve kendini toplum içinde nasıl konumlandığı kadar taleplerini de belirlemektedir. Birey olan yalnızca biz olmadığımızı göre bu kavramın sınırlarını çizmek, bizim diğer insanlara karşı olan tutumlarımızı da etkilemektedir. Birey olmayı yalnızca ontolojik bir bakış açısıyla tanımlarsanız ortaya çıkacak insan ve toplum modeli ile epistemolojik ve aksiyolojik yaklaşımları dikkate alarak yapacağımız tanımlamanın ortaya çıkartacağı modeller birbirinden farklı olacaktır. Kavram analizi yapmayı gereksiz bir yük gibi görenler olsa da, ister idrakinde olunsun ister olunmasın, pratik hayatın üzerinde yükseldiği teorik düşüncenin önemini unutmamak gerekmektedir. Kişiler bilinçli ya da bilinçsiz davranışlarını toplumsal değerlere göre şekillendirmektedirler, bu değerlerin neler olduğunu fark edip içselleştirmeseler dahi toplumsallaşma ile birlikte edindikleri davranış kalıplarıyla onlarla temas etmektedirler. İçinde yaşadığımız toplumun bireye bakış açısı yasaları düzenleyişinde, kurumları belirleyişinde etken olup neticesinde bize tesir etmektedir. Bu çalışmada Antik dönemden bugüne, yavaş da olsa değişen birey anlayışının izini sürmüş olmak, bundan sonrasında da bu anlayışın değişebilir olduğu yönünde bir inanç aşılacaktır. Değişim elbette daha iyiye yönelik olabileceği gibi daha kötüye doğru da olabilir.

Fakat hiçbirimiz bir ütopyada yaşamıyor olduğumuza göre, mevcut durumumuzdan daha iyiye gitmeyi hayal etmek yönünde herhangi bir engelimiz bulunmamaktadır.

Kaynakça:

- Ağaoğulları, Mehmet Ali, *Eski Yunan'da Siyaset Felsefesi*, V Yay., Ankara 1989.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali, *Sokrates'ten Lakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, İletişim Yay., İstanbul, 2012.
- Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İnkılap Yay., İstanbul, 1998.
- Aristoteles, *Politika*, Çev. Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul 2002.
- Arslan, Ahmet, *İlkçağ Felsefe Tarihi 2*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2016.
- Arslan, Ahmet, *İlkçağ Felsefe Tarihi 5*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2016.
- Augustinus, *Tanrı Devleti*, Çev. Öncel Sencerman, Bilgesu Yay., Ankara, 2021.
- Aybay, Rona, *İnsan Hakları Hukuku*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2019.
- Badio, Alain, *Etik*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yay., İstanbul 2019.
- Bezel, Nail, *Yeryüzü Cennetleri Kurmak*, Say Yay., İstanbul 1984.
- Bezel, Nail, *Yeryüzü Cennetlerinin Sonu*, Say Yay., İstanbul 1984.
- Bıçak, Ayhan, "Modern Devletin Oluşumu ve Sorunları", *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 5, Mart 2004.
- Bloch, Ernst, *Rönesans Felsefesi*, Çev. Hüsen Portakal, Cem Yayınevi, İstanbul 2002.
- Bloch, Marc, *Feodal Toplum*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Savaş Yay., Ankara, 1983.
- Brotton, Jerry, *Rönesans*, Çev. Hakan Gül, Dost Kitabevi Yay., Ankara 2012.
- Bumin, Tülin, *Tartışılan Modernlik: Descartes ve Spinoza*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2010.
- Burke, Peter, *Avrupa'da Rönesans*, Çev. Uygur Abacı, İslık Yay., İstanbul, 2015.
- Campanella, Tommaso, *Güneş Ülkesi*, Çev. Veysel Atayman, Ayrıntı Yay., İstanbul 2021.
- Cassirer, Ernst, *Devlet Efsanesi*, Çev. Necla Arat, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Ansiklopedisi*, Etik Yay., İstanbul 2004.
- Cevizci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2000.
- Cioran, Emil Michel, *Tarih ve Ütopya*, Çev. Haldun Bayrı, Metis Yay., İstanbul 1999.

- Claeys, Gregory, “Distopyanın Kökenleri: Wells, Huxley ve Orwell”, *Ütopya Edebiyatı*, Haz. Gregory Claeys, çev. Zeynep Demirsü, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2017.
- Copleston, Frederick, *Felsefe Tarihi Platon*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1998.
- Çıvgın, İzzet, Remzi Yardımcı, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2007.
- Çotuksöken, Betül, “Ütopyalar ve Eğitim”, *Felsefe Söyleşileri I-II*, Yayıma Hazırlayan. Betül Çotuksöken, Maltepe Üniversitesi Yay., İstanbul 2003.
- Çotuksöken, Betül, *Ortaçağ Yazıları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1993.
- Çörekçioğlu, Hakan, *Modernite ve Ütopya*, Sentez Yayıncılık, İstanbul 2015.
- Dağtaşoğlu, Ahmet Emre, ““Akıl” Ve “Zekâ” Kavramları Üzerinden Bir Medeniyet Okuması”, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları*, Sayı 29, Mart, 2016.
- Davis, J. C., “Thomas More’un Utopia’sı: Kaynaklar, Miras ve Yorumlama”, *Ütopya Edebiyatı*, Haz. Gregory Claeys, Çev. Zeynep Demirsü, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2017.
- Deighton, Hilary J., *Eski Atina Yaşantısında Bir Gün*, Çev. Hande Kökten Ersoy, Homer Kitabevi, İstanbul 2000.
- Duralı, Teoman, *Çağdaş Küresel Medeniyet*, Dergah Yay., İstanbul 2000.
- Durkheim, Emile, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, Çev. Fuat Aydın, Eskiyeşi Yay., Ankara 2018.
- Eliade, Mircea, *Mitlerin Özellikleri*, Çev. Sema Rifat, Simavi Yayınları, İstanbul 1993.
- Erdemli, Atilla, “Thomas Morus’un Ütopya’sı”, *Bilim ve Ütopya Dergisi*, Sayı: 92, Şubat 2002.
- Ernst, Cassirer, *Rönesans Felsefesinde Birey Ve Evren*, Verka Yayınevi, Bursa, 2018.
- Eroğlu, Cem, *Birey Nedir?*, Yordam Kitap, İstanbul 2014.
- Farabi, *İdeal Devlet*, Çev. Ahmet Arslan, Vadi Yay., Ankara, 2004.
- Faure, Paul, *Rönesans*, Çev. Hüseyin Boysan, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.
- Francis, Bacon, *Yeni Atlantis*, Çev. Cenk Saraçoğlu, Bordo Siyah Yay., İstanbul, 2004.
- Friedell, Egon, *Antik Yunan’ın Kültür Tarihi*, Çev. Necati Aça, Dost Kitabevi Yay., Ankara, 1999.

- Genç, Özlem, *Ortaçağda Kadın*, , “Ortaçağ Avrupasında Kadın”, Ed. Altan Çetin, Lotus Yay., Ankara 2011.
- George, Orwell, 1984, Çev. Celal Üster, Can Yayınevi, İstanbul 2016.
- Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.
- Göktürk, Akşit, *Ada*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2004.
- Grünberg, Teo; Onart, Adnan, *Mantık Terimleri Sözlüğü*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1976.
- Guryeviç, Aron, *Ortaçağ Avrupa'sında Birey*, Çev. İlknur İgan–Zeynep Ülgen, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- Gül, Muammer, *Orta Çağ Avrupa Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2009.
- Hesiodos, *Hesiodos Eseri ve Kaynakları*, Çev. Sabahtin Eyupoğlu –Azra Erhat, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1977.
- İncil*, Romalılara Mektup 3:23
- Jameson, Fredric, *Ütopya Denen Arzu*, Çev. Ferit Burak Aydar, Metis Yay., İstanbul 2009.
- Jung, Carl Gustav, *Analitik Psikoloji Sözlüğü*, Çev. Nur Nirven, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- Kant, Immanuel, “Dünya Yurttaşlığı Amacına Yönelik Genel Bir Tarih Düşüncesi”, Çev. Uluğ Nutku, *Yazko Felsefe Yazıları*, 4. Kitap, Yazko Yazıları, İstanbul, 1982.
- Kautsky, Karl, *Thomas More ve Ütopyası*, Çev. Oğuz Özügül, Pencere Yay., İstanbul 2006.
- Kılıçbay, Mehmet Ali, “Tarihin Sonu Senaryosu Olarak Ütopya”, *Ütopya*, Haz. Ali Bülent Kutvan, İndex Yayınları, İstanbul 2004.
- Kranz, Walther, *Antik Felsefe*, Çev. Suad Y. Baydur, Sosyal Yay., İstanbul, 1994.
- Kumar, Krishan, *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşıütopya*, Çev. Ali Galip, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Kumar, Krishan, *Ütopyacılık*, Çev. Ali Somel, İmge Kitabevi, Ankara 2005.
- Kur'an 2:35, 36
- Küken, Gülnihal, *Ortaçağda Eğitim Felsefesi*, Alfa Yay., İstanbul, 2001.
- Liddle, George, Henry; Scott, Robert ve Stuart, Jones Henry, *Greek-English Lexicon*, 10th Edition Oxford: Clarendon, 1996.

- Machiavelli, Niccolo, *Prens*, Çev. Harun Mutluay, Bordo Siyah Yayınları, İstanbul 2004.
- Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 1999.
- Mehdiyev, Nebi, *Bir Bilme Teorisi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2019.
- More, Thomas, *Utopia*, Çev. Mina Urgan, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2000.
- Nişanyan, Sevan, *Nişanyan Sözlük*, Çevrimiçi: <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/birey> (Erişim tarihi 28.05.2023)
- Omay, Murad, *Ütopya Üzerine Genel Bir İnceleme*, Sosyoloji Dergisi, 18. Sayı, 2009.
- Platon, *Devlet*, Çev. Sabahattin Eyuboğlu – M. Ali Cimcoz, , Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2000.
- Pohl, Nicole, “More’dan Sonra Ütopyacılık: Rönesans ve Aydınlanma”, *Ütopya Edebiyatı*, Haz. Gregory Claeys, Çev. Zeynep Demirsü, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2017.
- Popper, Karl Raimond, *Açık Toplum ve Düşmanları*, Cilt 1, Çev. Mete Tuncay, Liberte Yay., Ankara 2010.
- Riot-Sarcey, Michel; Bouchet, Thomas; Picon, Antoine, *Ütopyalar Sözlüğü*, Çev. Turhan Ilgaz, Sel Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Sevinç, Akın, *Ütopya: Hayali Ahali Projesi*, Okyanus Yay., İstanbul 2004.
- Simmel, Georg, *Bireysellik ve Toplum*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yay., İstanbul, 2009.
- Skinner, Quentin, *Modern Siyasal Düşüncenin Temelleri*, Çev. Eren Buğlalılar, Barış Yıldırım, Phoenix Yayınevi, Ankara 2014.
- Strauss, Leo, *Politika Felsefesi Nedir?*, Çev. Solmaz Zelyüt Hünler, Paradigma Yay., İstanbul 2000.
- Şenel, Alaeddin, *Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yay., Ankara, 1970.
- Şenel, Alaeddin, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 1995.
- Tandaçgüneş, Nilnur, *Ütopya*, Ayrıntı Yay., İstanbul 2013.
- T.C. Adalet Bakanlığı Hukuk Sözlüğü, Çevrimiçi: <https://sozluk.adalet.gov.tr/kisi> (Erişim tarihi 28.05.2023)

- Thomson, George, *İlk Filozoflar*, Çev. Mehmet H. Doğan, Panel Yay., İstanbul, 1997.
- Thomson, George, *Tarih Öncesi Ege Cilt 1*, Çev. Celal Üster, Panel Yayınevi, İstanbul, 1995.
- Todd, May, *Deleuze Bir Birey Nasıl Yaşayabilir*, Çev. Sercan Çalcı, Kolektif Yay., İstanbul, 2017.
- Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2005.
- Tüzen, Ahmet, “Hiyerarşik Varlık Zincirinden Modern Bireyin Doğuşuna”, Mavi Atlas, Cilt: 6, Aralık 2018.
- Upaşıatlar ‘Tanrının Soluğu’*, Derleyen Mehmet Ali Işım, Dergah Yay., İstanbul 1997.
- Ural, Şafak, “Demokrasi Kavramı, Toplumsal Değerler ve Birey”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 40, 1999.
- Urgan, Mina, “Thomas More’un Yaşamı ve Utopia’nın İncelenmesi”, *Utopia*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2000.
- Uygur, Nermi, *İçi Dışıyla Batı’nın Kültür Dünyası*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2006.
- Üskül, Zeynep Özlem, Engin, “Birey Kavramının Gelişimi ve İnsan Hakları”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 72, Sayı: 1, 2014,
- Vegetti, Mario, “Platon”, *Felsefe Tarihi 1*, Ed. Umberto Eco, Riccardo Fedriga, Çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Yay., İstanbul 2021.
- Weber, Alfred, *Felsefe Tarihi*, Çev. H. Vehbi Eralp, Sosyal Yay., İstanbul 1998.
- Yalçınkaya, Ayhan, “Devlet: Ne Seninle, Ne Sensiz”, *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*, Ed. Mehmet Ali Ağaoğulları, İletişim Yay., İstanbul 2012.